

ב"ה

אנו מודים לה' על כל הטוב אשר גמלנו ובחסדו הגדול זיכנו בנישואי צאצאינו, החתן התמים הרב צבי הירש שיחי' והכלה המהוללה מרת חי' מושקא תחי'.

התודה והברכה לכל קרובי המשפחה, ידידים ומכירים, שהואילו לבוא לשמוח אתנו ביום שמחת לבבנו, ולברך את החתן והכלה שיחיו, ואותנו כולנו, בברכת מזל טוב וחיים מאושרים בגשמיות וברוחניות.

בשמחה ובטוב לבב הננו בזה לכבד את המשתתפים בשמחתנו בתשורה מיוחדת, כמה מכתבי סב החתן הרה"ג הרה"ח הרה"ת וכו' ר' שלום ע"ה מאראזאוו, אשר השאיר אחריו ברכה חידושי תורה, הכולל, פלפולים והערות ותשובות בכל חלקי התורה. הקובץ נקרא "כתבי רש"מ" על שמו, ונרמז בכתוב את הרשום בכתב אמת ואין אחד מתחזק עמי¹, כי הי' בקיא נפלא ובכשרונותיו העצומים יגע בכל חלקי התורה, כולל מה שבזמן אשר תכפו צרות יתירות ודחקה שעה את הכל. ואין מבין עניניהם כראוי אלא מעט במספר².

המחבר דייק מאוד בכתיבתו, ופעמים כתב הענין כמה פעמים עד שהוציא הדבר לאשורו באופן שכל תיבה מדוייקת ומכוונת. כדי להקל על הלומד נוספו כאן הערות וציונים ע"י המערכת, וברור שהם בדא"פ בלבד, ועל אחריות המערכת בלבד.

כאן המקום להביע רגשי תודתנו העמוקה לכל העוזרים והמסייעים להביא כתבים אלו לבית הדפוס. ובפרט להרה"ח ר' משה לינק אשר השקיע רבות בעריכת הכתבים ובכתיבת ההערות והציונים, להחתן עצמו, על עזרתו המרובה, ותודה מיוחדת לאח החתן, הרה"ת וכו' ר' מנחם מענדל שי' מאראזאוו אשר זכה ולמד מזקנו המחבר והשקיע רבות בלו"נ בסידור הכתבים ובהכנתם לדפוס.

דרכו של המחבר הי' להשיב לאלו ששאלו אותו בכל חלקי התורה. בקשתנו שטוחה מכל מי שיש תח"י תשובות מהגאון המחבר ע"ה שישלחם לבני המשפחה ע"מ להוציאם לאור לתועלת הרבים. וכן מי שיהיו לו הערות והארות בכתבים המודפסים בזה, נא לשלחם אלינו, ותודתנו להם מסורה מראש.

הא-ל הטוב הוא ית' יברך אתכם ואותנו, בתוך כלל אחינו בני', בברכות מאליפות מנפש ועד בשר, ובקרוב ממש נזכה לקיום היעוד "ישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים. . קול חתן וקול כלה גו", בגאולה האמיתית והשלימה ע"י משיח צדקנו.

מוקיריהם ומכבדיהם

משפחת וגנר

משפחת מאראזאוו

1. דניאל י', כ"א.

2. עפ"י לשון הרמב"ם בהקדמה ל"ד החזקה.

סימן א

עלות השחר

- א. כאשר מצרפים דברי רבינו בשו"ע סי' פט וסי' תנט, עולה שזמן עלות השחר הוא קודם הנץ החמה כדי הילוך ד' מילין, כל מיל ב' חומשי שעה.
- ב. דבר כזה הוא תרתי דסתרי ע"פ הסוגיא דפסחים.
- ג. דחיית דברי מי שכתב שכן דעת החק יעקב.
- ד. לכאורה נראה שכן דעת המחצית השקל. דרך ליישוב הסוגיא דפסחים לשיטתו. דחיית כל זה.
- ה. הוכחה מדברי רבינו בשו"ע שאין השיעור ד' מילין של ב' חומשי שעה. הוכחה שהשיעור הוא ד' מילין של שלשה שמיניות שעה; והם שעה ומחצה.
- ו. לא מסתבר ריבוי חזרות בענין שיעור הילוך מיל. ולכן נראה לשיטתו בשו"ע עלות השחר הוא קודם הנץ החמה כדי הילוך ג' מיל וג' רביעי מיל, וכל מיל ב' חומשי שעה; והם שעה ומחצה.
- ז. בסידורו סובר רבינו שזמן עלות השחר הוא קודם הנץ החמה כדי הילוך ג' מילין, כל מיל ב' חומשי שעה; וה"ם ע"ב מינוט. ביאור הסוגיא דפסחים לשיטתו.
- ח. לפי זה, פירוש מ"ש בסידור לענין ספירת העומר, צריך להתאים לחשבון ע"ב מינוט בימים השונים בירושלים.
- ט. הרא"ח נאה כתב מכח דברי רבינו בסי' תנט, שבאם שיעור מיל הוא ב' חומשי שעה, הרי זמן עלות השחר הוא ה' מילין. ומאחר שפסק בסידור שיעור מיל ב' חומשי שעה, הרי עלות השחר שתי שעות קודם הנץ החמה. ויש לדחות, שבסידור סובר שאינו תלוי זה בזה.
- י. המקור לומר שאינו תלוי זה בזה הוא החק יעקב בשיטת הרמב"ם. קושיית הרא"ח נאה על הח"י מהסוגיא דפסחים. תמיהה על קושייתו ומסקנתו, וביאור הסוגיא להרמב"ם.
- יא. לפי האמת הנה בסי' תנט אין כל ראיה שעלות השחר הוא קודם הנץ החמה ה' מילין.
- יב. ממ"ש בסידור גבי ספירת העומר, מוכח שזמן עלות השחר הוא פחות משתי שעות לפני הנץ החמה.

יג. יש מי שכתב שזמן עלות השחר הוא שעה ומחצה לפני הנץ החמה, ופירש מ"ש בסידור גבי ספירת העומר, שהוא מצד צירוף ג' ספיקות בהלכות ספירת העומר. ואין דבריו נראים.

יד. המקור לזמן ע"ב מינוט הוא בפירוש המשניות להרמב"ם, על פי מסקנת רבינו בסידורו שהשעות הזמניות הן מהנץ החמה עד שקיעתה.

טו. ראייה לזמן זה של עלות השחר, מדברי הרבי בביאור מ"ש באגרת התשובה לענין אכילה קודם תענית.

טז. שיטת הלבוש שהשעות הזמניות הן מהנץ החמה עד שקיעתה, ואעפ"כ כתב שהילוך מיל הוא י"ח מינוט. יישוב הסוגיא דפסחים לשיטתו.

יז. מ"ש בסידור לענין ספירת העומר, אם נכון יותר לפרשו לפי זמן שעה ומחצה או לפי זמן ע"ב מינוט.

יח. הוכחות כשיטת הלבוש שחשבון שעות זמניות הוא מהנץ החמה עד שקיעתה.

יט. לענין מ"ש בסידור לענין ספירת העומר, מדוע תלה בימות החודש ולא לפי התקופות.

כ. מדברי הרמב"ם בהלכות אבל, נראה לכאורה שחזר בו ממ"ש בפירוש המשניות וסובר שעלות השחר הוא ה' מילין קודם הנץ החמה. יישוב הסוגיא דפסחים לפי זה.

כא. אופן אחר בביאור הסוגיא דפסחים לפי מ"ש בהלכות אבל; שעל פי זה אין כל ראייה שחזר בו, ועומדים דבריו בפירוש המשניות.

כב. ביאור לשונות הרמב"ם בפירוש המשניות: שעות זמניות, שעות שוות, שעות ממוצעות.

כג. בנידון מתי התחלת השעות הזמניות של היום, אם יש ראייה לזה מהסוגיא פ"ק דפסחים.

כד. ראייה לזה ממעשה ישעיה וחזקיהו. דברי הגמרא והמדרשים, ופירוש המצו"ד ומהר"י קרא.

כה. דחיית מ"ש העתים לבינה כיצד הוא חשבון כ"ד מינוט למיל.

א. **כתב** רבינו בשלחנו סי' פ"ט ס"א דעלות השחר הוא אור הנוצץ במזרח מהלך ד' מילין קודם הנץ החמה.

ולא ביאר בסימן זה כמה זמן הוא מהלך מיל. ולכאורה סומך על מה שביאר בסי' תנ"ט ס"י שיש בזה ב' דיעות: א) רביעית שעה וחלק עשרים, ב) ב' חומשי שעה, והעיקר כסברא הב' אמנם באין הפסד מרובה יש להחמיר כסברא הראשונה.

ולפ"ז יש להחמיר לענין תפלה שזמן עלות השחר הוא שעה וחומש קודם הנץ החמה. אמנם מעיקר הדין הוא שעה ושלושה חומשין קודם הנץ החמה.

ואם כן, להענינים שאין לעשותם אחר עלות השחר^א, וכן לענין אם קרא ק"ש של ערבית אחר עלות השחר [ש]א"א לו לקרות ק"ש של שחרית קודם הנגן החמה, ואפילו להענינים שאין לעשותם קודם עלות השחר אם יש הפסד מרובה, הרי לכאורה הוי עלות השחר שעה ושלושה חומשין קודם הנגן החמה.

ב. אמנם איך אפשר לומר כן, הרי זה תרתי דסתרי^ד. דאם עלות השחר הוי ד' מילין קודם הנגן החמה, הרי על כרחך הילוך מיל הוא פחות מב' חומשי שעה; ואם הילוך מיל הוא ב' חומשי שעה, הרי א"א להיות שהזמן שבין עלות השחר להנגן החמה הוא ד' מילין.

דזה דהזמן שבין עלות השחר להנגן החמה הוי ד' מילין, והו דעת רבי יהודה (פסחים צ"ד ע"א), והוא סובר שזהו אחד מעשרה ביום^ה. ובין אם נפרש שזהו א' מעשרה מי"ב שעות, ובין אם נאמר די"ב שעות זהו מהנגן החמה עד שקיעתה, והזמן שבין עלות השחר

מילין מהנצה ועד שקיעתה, ובתוך מהלך שלשים מילין לאדם היא מהלכת את כל העולם שהוא ששת אלפים פרסי, וכדי מהלך חמשה מילין הוי אחד מששה בשלשים מילין, אלמא סומכא דרקיעא אלפא פרסי).
מיתבי, רבי יהודה אומר עוביו של רקיע אחד מעשרה ביום. תדע, כמה מהלך אדם בינוני ביום עשר פרסאות, ומעלות השחר עד הנגן החמה ארבעת מילין, משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים ארבעת מילין, נמצאת עוביו של רקיע אחד מעשרה ביום (אחד מעשרה ביום – רבי יהודה קחשיב לכוליה יומא מעלות השחר ועד צאת הכוכבים. מיהו בהא מותבינן דרבא, דקתני הכא מעלות השחר ועד הנגן החמה ארבעה מילין דהיינו עובי הרקיע, וכן משקיעתה ועד צאת הכוכבים ארבעה מילין, ותיובתא דרבא ודעולא דאמרי שלשים מילין). תיובתא דרבא, תיובתא דעולא, תיובתא.

לימא תיהוי תיובתא דרבי יוחנן, אמר לך, אנא ביממא הוא דאמרי, ורבנן הוא דקא טעו, דקא חשבנן דקדמא וחשובא (אני כללתי של כל היום מעלות היום עד צאת הכוכבים עשרה פרסאות, ולא פירשתי כמה קודם הנגן החמה ואחר שקיעתה. ורבנן, עולא ורבא שפירשו דרב, טעו בקדמא וחשובא, שרוב בני אדם מהלכין חמשה מילין קודם הנגן החמה על ידי שמשכימין קודם עלות השחר, וכן אחר שקיעתה על ידי שמשכימין ליכנס אחר צאת הכוכבים). ע"כ.

ו עיקר הכוונה: ש"כ שעות היום הן מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ונמצא שזמן זה (מעלות השחר עד הנגן החמה, שהוא אחד מעשרה מעלות השחר עד צאת הכוכבים) הוא אחד מעשרה מי"ב שעות.

ובמק"א ביאר: דקדקתי לכתוב "ובין אם נפרש שזהו א' מעשרה מי"ב שעות ובין אם נאמר ד"ב שעות זהו מהנגן החמה עד שקיעתה והזמן שבין עלות השחר להנגן החמה הוי אחד מעשרה מהזמן שבין עלות השחר לצאת הכוכבים", ולא כתבתי בקיצור "בין אם נאמר שהי"ב שעות הם מעלות השחר עד צאת הכוכבים ובין נאמר דהי"ב שעות הן מהנגן עד השקיעה", הוא משום שכיון

א שלחן ערוך רבינו סי' פט סע' ג ואילך.

ב שלחן ערוך רבינו סי' נח סע' ט.

ג לכאורה הכוונה: ולענין הענינים שאין לעשותם קודם עלות השחר, אפילו אם יש הפסד מרובה (אפילו הכי יש לנקוט שעלות השחר הוא שעה וג' חומשין קודם הנגן החמה, שהרי מה שהיקל רבינו בס' תנט בהפסד מרובה, הוא במקרה הפוך, שצד הקולא הוא לסברא הב' שהעיקר כמותה).

ד ראה גם 'שערי ישיבה גדולה' (מיאמי) חוברת א עמ' קלח ואילך.

ה להבנת הדברים כאן ובכלל ההמשך, נביא את סוגיית הנמרא שם:

כמשנה (צג, ב) נאמר: איזו היא דרך רחוקה, מן המודיעים ולחוג וכמדתה לכל רוח, דברי רבי עקיבא.

ובנמרא (שם): אמר עולא, מן המודיעים לירושלים חמשה עשר מילין היא (סברא ליה לעולא דרך רחוקה כל שאינו יכול ליכנס בשעת שחיטה, כל שעת שחיטה מהלך ואינו מגיע, ושעת שחיטה מחצות היום ואילך, ונמשך עד שתשקע החמה, ומחצות ועד שקיעת החמה מהלך חמשה עשר מילין, רש"י). סבר לה כי הא דאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, כמה מהלך אדם ביום עשרה פרסאות, מעלות השחר ועד הנגן החמה חמשת מילין, משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים חמשת מילין, פשו לה תלתין, חמיסר מצפרא לפלגא דיומא, וחמיסר מפלגא דיומא לאורתא.

ובהמשך הנמרא (צד, א): אמר רבא, שיתא אלפי פרסי הוי עלמא (היקף הילוך החמה בתוך החלל ממזרח למערב. רש"י), וסומכא דרקיעא (עוביו של רקיע) אלפא פרסי. חדא גמרא וחדא סברא (שיתא אלפי פרסי דעלמא גמרא הוה מרביה, והא דאלפא פרסי סומכא דרקיע הוה סבר לה מודעתיה, מההיא דשית אלפי פרסי דגמרא). סבר לה כי הא דאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן, כמה מהלך אדם בינוני ביום עשר פרסאות, מעלות השחר ועד הנגן החמה חמשה מילין, משקיעת החמה עד צאת הכוכבים חמשה מילין, נמצא עוביו של רקיע אחד מששה ביום (אחד מששה ביום – מהנצה ועד שקיעתה. שהרי אדם מהלך שלשים

לנץ החמה הוי אחד מעשרה מהזמן שבין עלות השחר לצאת הכוכבים, הרי הזמן שבין עלות השחר להנץ החמה הוא פחות משעה ושלושה חומשין, והילוך מיל הוא פחות מב' חומשין.

דאם מעלות השחר עד הנץ החמה הוא אחד מעשרה מי"ב שעות, זהו שעה וחומש, ולפ"ז הילוך מיל הוא רביעית שעה וא' מעשרים בשעה.

ואם מעלות השחר עד הנץ החמה הוא אחד מעשרה מהזמן שמעלות השחר עד צאת הכוכבים, וי"ב שעות הם מהנץ החמה עד שקיעתה, שזהו' שמונה חלקי אחד מעשרה שמעלות השחר עד צאת הכוכבים, הרי חלק אחד זהו שעה ומחצה, שזהו פחות בעשירית שעה משעה ושלושה חומשין, והילוך מיל הוי שלשה שמיניות שעה, שזהו פחות משני חומשי שעה בחלק אחד מארבעים בשעה.

וזה דהילוך מיל הוי ב' חומשי שעה, זהו דעת הרמב"ם בפירושו (פסחים פ"ג מ"ב). ופליגי בדעתו בזמן עלות השחר, המעדני יו"ט והחק יעקב. דלמעדני יו"ט (על הרא"ש ברכות פ"ק סימן יו"ד), הוי זה ה' מילין קודם הנץ החמה". ולהחק יעקב (סי' תנ"ט סק"י) הוי זה שעה וחומש משעות הזמניות — שזהו שעה ומחצה משעות ההשויה"ט — קודם הנץ החמה; ולפ"ז לא הוי רק הילוך ג' מיל וג' רביעי מיל"א.

הולכין רק שמונה מיל, נמצא הנשאר מהנץ החמה עד השקיעה ל"ב מילין, אם כן אינו מגיע לכל מיל שני חומשין עכ"ד.

הנה מה שכתב שהרמב"ם פסק כעולא דבריו נכונים, ואף שבש"ס הניח דבריו בתובתא, כמו שהארך שם בבאור הדבר. אך מה שכתב שדעת הרמב"ם הוא כהסוכרים שהיום מתחשב מהנץ החמה עד השקיעה, זה הוא דוחק מאוד כמו שהארך להשיג על זה בסוף תשובת חוט השני. ובאמת לא ירדתי לסוף דעת המעדני מלך ותשובת חוט השני שכתבו דוח תלוי בפלוגתא אי היום מתחשב מהנץ החמה או מעלות השחר, שזהו יתד שלא תמוט דהא דאמרינן ביומי ניסן ותשרי היום והלילה שוין היינו דוקא מעת הנץ החמה עד השקיעה. ועל פי זה דעת הרמב"ם מכוון לסוגיא דש"ס ומדוקדק על פי החשבון, שהרי מבואר מסוגיא זו שביומי ניסן שהיום מהנץ עד השקיעה שהוא י"ב שעות משעות ההשויה, יוכל להלך שלשים מיל, נמצא מגיע לכל מיל שני חומשי שעה.

אך אי קשיא על הרמב"ם הא קשיא, כיון שפסק כעולא, נמצא שמעלות השחר עד הנץ החמה יוכל להלך ה' מילין שהוא שני שעות על פי חשבון הרמב"ם, ובריש ברכות בפירוש המשנה כתב דהוא רק שעה וחומש שעה.

ואפשר לומר דהרמב"ם סובר דפלוגתא דר' יהודה ועולא לכאורה קשה, אך פליגי בסברות הפוכות נגד הסברא במציאות, דר' יהודה סובר דמהנץ החמה עד השקיעה הולכין ל"ב מילין, שמע מינה דסבירא ליה דהולכין מהרה מדעולא דסובר דהולכין רק ל' מילין, ולענין קודם הנץ החמה ולאחר הנץ יהיה סובר דהולכין רק ד' מילין ועולא סובר דהולכין ה' מילין. לכך מפרש הרמב"ם דגם עולא סבירא ליה דאין יכולין להלך ה' מילין, והא דקאמר

שדעת הלבוש שמה שאדם מהלך מ' מיל לרבי יהודה הוא מהנץ החמה עד שקיעתה (כדלהלן אות מז) לכן כללתי גם אותו. וכן אחר כך כתבתי דאם מעלות השחר עד הנץ החמה הוא א' מעשרה מי"ב שעות, זהו שעה וחומש", נכלל בזה גם דעת הלבוש.

ז' הומן שמהנץ החמה עד שקיעתה.
ח' כשית עולא בפסחים שם (צג, ב), וכנ"ל הערה 5. ועל פי זה כתב הרמב"ם שיעור הילוך מיל ב' חומשי שעה, כי שיעור הילוך שלשים מילין הוא י"ב שעות.

ט' י"ב שעות היום הזמניות נמנות מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ואילו י"ב השעות השוות הן מהנץ החמה עד השקיעה. נמצא י"ב שעות זמניות הן מ"ו שעות שוות (עלות השחר שעה ומחצה קודם הנץ החמה, וכן צאת הכוכבים שעה ומחצה אחר השקיעה). וא"כ שעה ומחצה שוות הן שעה וחומש זמניות.

י' ז"ל החק יעקב בקיצור: ראיתי להרמב"ם שכתב במתניתין דאלו עוברין ושיעור מיל הוא שני חומשי שעה משעות ההשויה. אך הדבר תימה שלא כיוון החשבון על פי הסוגיא דש"ס דמהלך אדם בינוני עשרה פרסאות כיום, דהחשבון הוא מעט פחות משליש שעה. וכבר הרגישו בתמיהה זו האחרונים.

ובמעדני מלך [מעדני יום טוב] פרק קמא דברכות תירץ שהיום מתחשב מהנץ החמה עד השקיעה, וכשתנכה עשר מילין שאמר עולא שם כנגמרא דמהלך אדם בינוני, דהיינו ה' מילין מעלות השחר עד הנץ החמה וה' מילין מהשקיעה עד צאת הכוכבים, פשו להו תלתין מילין מהנץ עד השקיעה, שהי"ב שעות מתחשבים כן לדעתו, נמצא שעולה החשבון לשני חומשין. וצריך לומר דהרמב"ם פסק כעולא, דלרבי יהודה דסבירא ליה דקודם הנץ ואחר השקיעה

ג. **אבן** ראיתי בשבועון כפר חב"ד (גליון 242)¹ שהביא מהרא"ח נאה² דדעת החק יעקב הוא דמעלות השחר עד צאת הכוכבים הוא צ"ו מינוטין.

ותמוה, הלא החק יעקב פוסק בזמן עלות השחר כרבי יהודה שזהו אחד מעשרה מהזמן שמעלות השחר עד צאת הכוכבים, וי"ב שעות הוי מהנץ החמה עד שקיעתה, ומוזמן זה זהו אחד משמונה כנ"ל שזהו שעה ומחצה. וסובר החק יעקב דבזמן עלות השחר³ גם הרמב"ם סובר כרבי יהודה, שהרי כותב בפירושו ריש ברכות שזהו שעה וחומש מהשעות הזמניות.

אכן בהילוך מיל מסתפק החק יעקב אם לפסוק בזה ג"כ כרבי יהודה, דלפ"ז הוי מעלות השחר עד הנץ החמה הילוך ד' מילין; או לפסוק כהרמב"ם דפוסק דלא כרבי יהודה בזה, משום דלרבי עקיבא⁴ אדם מהלך מהנץ החמה עד שקיעתה ל' מיל, דלא כרבי יהודה, דלפ"ז הוי הילוך מיל ב' חומשי שעה, דלפ"ז הוי מעלות השחר עד הנץ החמה ג' מילין וג' רביעי מיל כנ"ל.

ד. **אמנם** המחצית השקל (סי' רס"א על המג"א סק"ט) מסתפק שאולי זמן צאת הכוכבים הוא שמונה חומשי שעה אחר שקיעת החמה, שזהו ד' מילין של שני חומשי שעה⁵. וקשה עליו כנ"ל, דד' מילין לזמן שמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים, ושני חומשי שעה למיל, הוא תרתי דסתרי.

ובדוחק אפשר ליישב, מאחר דרבי יהודה סובר דמשקיעת החמה עד צאה"כ הוי ד'

וכן ראיתי זקנים ואנשי מעשה שפירשו ממלאכה ב' שעות קודם שבת עכ"ל): ונסתפקתי במעם שיעור שתי שעות, דבגמרא איכא פלוגתא בשיעור מתחלת השקיעה עד צאת הכוכבים, דאיכא דסבירא ליה דהוי מהלך ד' מיל ואיכא דסבירא ליה דהוי מהלך ה' מיל. ובפוסקים איכא מחלוקת בשיעור מיל, דיש אומרים דשיעור מיל הוא רביעי שעה וחלק ב' משעה בשעות ההשוואה דהיינו ח"י מינוטין, או ששיעור מיל הוא ב' חומשי שעה והוא כ"ד מינוטין, וכמבואר מחלוקתם לקמן סימן תנ"ט. ואם כן י"ל דהני אנשי מעשה סבירא להו כמאן דאמר דמתחלת השקיעה עד צאת הכוכבים הוא שיעור ה' מיל, וסבירא להו כמאן דאמר דשיעור מיל הוא רביעי שעה וחלק עשרים משעה, וא"כ ה' מיל עולה שעה ומחצה, וג' רביעי מיל לפני ה' מיל הוא בין השמשות עולה קרוב לרביעית שעה, וקצת קודם בין השמשות צריך להוסיף מחול על הקודש, ועולה יחד קרוב לב' שעות, לכן פירשו ב' שעות קודם צאת הכוכבים. או משום דסבירא להו כמאן דאמר דמתחלת השקיעה עד צאת הכוכבים הוא ד' מיל, אלא דסבירא להו כמאן דאמר דשיעור מיל הוא שני חומשי שעה והיינו כ"ד מינוטין, א"כ ד' מיל עולה שמונה חומשין שהם שעה ומחצה ועוד שש מינוטין, וג' רביעי מיל לפניו הוא בין השמשות והוא לפי זה ח"י מינוטין, עולה יחד שעה ומחצה ועשרים וארבע מינוטין, וחסר משני שעות שש מינוטין, ולכן פירשו שני שעות לפני צאת הכוכבים מפני תוספת שבת.

ה' מילין היינו לפי מה דקדמו וחשבי, והא דקאמר מעלות השחר הוא רק זמן מוגבל, אבל באמת מקדמו ומחשבי כדאמר ר' יהודה שם. ועוד יש לחלק בכמה גוונים. ולא פליג עם רבי יהודה רק במהלך מהנץ החמה עד השקיעה, דלר' יהודה יכול להלך ל"ב מילין ולעולא ל' מילין. נמצא שהחשבון הרמב"ם דפסק כעולא מדוקדק על פי הסוגיא שהוא שני חומשי השעה.

וזה דעת מהרי"ל שכתב שליש שעה ומעט יותר. והא דלא נקט כלשון הרמב"ם ממש שני חומשי שעה, אפשר דחושש לדעת פוסקים כר' יהודה דמהלך אדם בינוני בי"ב שעות ל"ב מילין, ונמצא מניע לכל מיל שליש שעה וחלק כ"ד מהשעה. ע"כ.

יא וא"כ נמצא, שהילוך המילין בין עלות השחר לנץ החמה להרמב"ם (הסובר ששיעור הילוך מיל הוא ב' חומשי שעה), הוא או יותר מארבעה מילין או פחות מארבעה מילין, אבל לא ארבעה מילין.

יב מאמר הרב ברוך נאה.

יג במאמר שנדפס בקול ישראל תרצ"ט, והובא ביגדיל תורה צ"צ גליון כג (עמ' 26 [2148]).

יד משא"כ בשיעור הילוך מיל, כדלהלן.

טו במשנה פסחים, כנ"ל הערה 5 (שבשיטתו מבאר עולא שם שחמשה עשר מילין הוא מהלך שש שעות).

טז וז"ל (על דברי המגן אברהם: וב"ח כתב שיש להחמיר לעצמו כמ"ש ספר היראים ומרדכי והאגודה דמתחלת השקיעה הוי לילה וג' רביעי מיל קודם לזה הוי בין השמשות

מילין שזהו אחד מעשרה ביום, ור"ע סובר דמהלך אדם מהניגן החמה עד שקיעתה ל' מיל, וע"כ פליגי ר"ע ורבי יהודה, ופוסקים בשיעור הילוך מיל כר"ע ובזמן צאת הכוכבים כרבי יהודה, וא"א לפסוק בזה לגמרי כרבי יהודה, כי מאחר דבהילוך מיל פוסקים כר"ע, הרי אם נפסוק כרבי יהודה דזהו אחד מעשרה ביום אין זה הילוך ד' מילין, ואם נפסוק כרבי יהודה דהוי ד' מילין אין זה אחד מעשרה ביום, הרי על כרחך צריכים לפסוק בזה בדבר אחד דלא כרבי יהודה. והחק יעקב סובר להרמב"ם שפוסק כרבי יהודה שזהו אחד מעשרה ביום, וממילא הוי פחות מד' מיל. והמחצית השקל מסתפק דאולי פוסקים כרבי יהודה דהוי ד' מיל וממילא הוי זה יותר מא' מעשרה ביום.

ולפ"ז לכאורה אפשר לאמר שזהו ג"כ דעת רבינו הזקן בשלחננו¹, דמעלות השחר עד הנגן החמה הוי ד' מילין כרבי יהודה, אמנם כיון דהילוך מיל לר"ע הוא יותר מרבי יהודה ואנו פוסקים בזה כר"ע, ממילא קדים עלות השחר להניגן החמה יותר משעה ומחצה, ודלא כרבי יהודה שסובר דזה הוי שעה ומחצה, דרק בדבר אחד פוסקים כרבי יהודה היינו בשיעור הילוך המילין שבין עלות השחר להניגן החמה, אבל לא בכמות הזמן.

אולם קשה מאוד מדוע מסתפק בזה המחצית השקל. הלא רבי יהודה דקאמר דמעלות השחר עד הנגן החמה הוי מהלך ד' מילין, הרי כוונתו על אחד מעשרה ביום. ואם ר"ע אינו חולק על רבי יהודה בזמן עלות השחר, הרי בזמן זה לר"ע הוא מהלך פחות מד' מילין וכהחק יעקב; ואם חולק בזמן עלות השחר על רבי יהודה, מנא לן דסובר שזהו ד' מילין.

ובדוחק יש לומר, דהמחצית השקל מסתפק אולי זה דקאמר רבי יהודה דמעלות השחר עד הנגן החמה מהלך ד' מילין, הוא לא משום דרבי יהודה סובר דעלות השחר קדים להניגן החמה שעה ומחצה, וכיון דסובר דהילוך מיל הוא שלשה שמיניות שעה ע"כ סובר שזהו מהלך ד' מילין; אלא אדרבא, רבי יהודה קיבל מרביתו שמעלות השחר עד הנגן החמה הוי מהלך ד' מילין, וכיון שסובר ר' יהודה דהילוך מיל הוא שלשה שמיניות שעה ע"כ קאמר שזהו אחד מעשרה ביום. אבל לר"ע שסובר דמהלך מיל הוא ב' חומשי שעה, הוי מעלות השחר עד הנגן החמה שעה ושלשה חומשין.

אבל מכל מקום, מנין לנו לחדש זאת, הרי זה שאנו פוסקים בדבר אחד כרבי יהודה ובדבר אחד דלא כרבי יהודה, הוא משום דהרמב"ם כתב לגבי עלות השחר כרבי יהודה ולגבי הילוך מיל דלא כרבי יהודה. והרי הרמב"ם כתב דעלות השחר הוא שעה וחומש קודם הנגן החמה (בפירושו ריש ברכות), שזהו א' מעשרה ביום, הרי דסובר דמעלות השחר עד הנגן החמה הוא פחות מד' מילין דר"ע (רק שזהו ד' מילין דרבי יהודה, ועם היות שלענין הילוך מיל אינו פוסק כרבי יהודה, אבל לגבי זמן עלות השחר דפוסק כרבי יהודה הרי זה ד' מילין דרבי יהודה).

[ובאמת, גם המחצית השקל סובר בסי' רס"ז על המגן אברהם סק"א דהוי תרתי דסתרי, שהרי כתב שכיון "דמע"ה עד נ"ה ד' מיל, וכן בערב, ע"כ שיעור מיל רביע שעה וחצי רביע"י, הרי שאין סובר מהסברא דר"י קיבל זאת מרבותיו ולא פליג ע"ז ר"ע. ואין מי שיאמר סברא כזאת, וכי כששני תנאים או שני אמוראים חולקים באיזה דין נאמר שאחד מהם קיבל זאת מרבותיו וע"כ נפרש דברי השני באופן אחר. וא"כ אין לומר כן. ואת דברי המחצית השקל בסי' רס"א (וכן בסי' פ"ט על המגן אברהם סק"ב^ט) צריכים לפרש ע"ד פירוש המחצית השקל את דברי המגן אברהם בסי' רס"ז סק"א^ב].

ה. ועוד, דלפי זה הרי פלג המנחה הוא אחר שקיעת החמה. דמעלות השחר עד הנץ החמה הוי שעה ול"ז מינוט, וכן משקיעת החמה עד צאת הכוכבים הוי שעה ול"ז מינוט, ביחד זה שלש שעות וי"ב מינוט, והיום מנין החמה עד שקיעתה הוא י"ב שעות, ביחד הוי זה ט"ו שעות וי"ב מינוט, ולפי זה שעה זמנית (לפי מה שסובר רבינו בשלחנא^כ דשעות הזמניות נחשבות מעלות השחר עד צאת הכוכבים) הוי שעה וט"ז מינוט, ורבע שעה זמנית הוי י"ט מינוט, ביחד הוי זה שעה ול"ה מינוט, הרי פלג המנחה מינוט א' אחר שקיעת החמה. ואיך נאמר דגם רבינו סובר כן, הרי רבינו פסק בסי' רס"א ס"ה שאם הדליק נרות שבת קודם פלג המנחה צריך לכבות ולחזור להדליקו לצורך שבת, ובסעיף ו' כתב שמי שאינו בקי ידליק קודם השקיעה^{כב}.

ודוחק לומר שמה שכותב בס"ה שאין להדליק קודם פלג המנחה מיירי בימים הארוכים דוקא, ונפרש שרבינו סובר דהזמן שמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים אינו משתנה, ובכל יום זהו שעה ול"ז מינוט. וא"כ בימים הארוכים הוי פלג המנחה קודם שקיעת החמה, וגם קודם שהשמש נראית בראשי האילנות, ומ"מ מותר להדליק קודם שהשמש נראית בראשי האילנות כיון שזהו לאחר פלג המנחה, אבל בימים שפלג המנחה הוי אחר שהשמש נראית בראשי האילנות אז מותר להדליק גם קודם פלג המנחה, ובכלל שזה לא יהי' קודם שהשמש נראית בראשי האילנות. והאינם בקיאים צריכים תמיד להדליק בשעה שהשמש נראית בראשי האילנות ולא אחר השקיעה, דלהדליק כשהשמש בראשי האילנות הרי זה

צריך לומר כיון דלא מציינו בפוסקים הנותנים שיעור למיל כי אם התרומת הדשן והרמב"ם, ותרומת הדשן כתב דשיעור מיל הוא שליש שעה פחות חלק שלשים, ורמב"ם סבירא ליה שיעורו שני חומשים, ושיעור אחר דהיינו רביע שעה וחצי רביע לא מציינו להדיא לאחד מהפוסקים, לכן לא רצה מ"א למנקט שיעור חדש שלא נזכר בפוסקים אף דבאמת כן הוא .. לכן נקט שני חומשים דמציינו לרמב"ם דסבירא ליה כן.

כא סי' נח סע' ג.

וכן הקשה התהלה לדוד סי' רסא ס"ק רח (לפי שיטתו שנקט בדעת רבינו ששיעור בין השמשות הוא ד' מילין של כ"ד מינוטין), ונשאר בצע"ל.

וראה להלן סי' ב (אות ז) מה שכתב ביישוב קישויא זו.

יח במק"א הוסיף: וכן הדגול מרכבה והיד אפרים על המגן אברהם הנ"ל שבסי' רס"ז, סברי דהוי תרתי דסתרי. וכן הביא גם המחצית השקל (שם) כשם התוספת שבת (סק"ה).

יט וז"ל: שיעור מיל הוי ב' חומשי שעה, א"כ למאן דאמר ד' מיל (קודם הנץ החמה הוא עלות השחר) – עולה שעה וג' חומשי שעה.

כ וז"ל: לא דק בחשבון, דלפי מה שכתב המיל שיעורו ב' חומשים, על כרחך צריך לומר כמאן דאמר דמון עמוד השחר עד נץ החמה ה' מיל, וכן משקיעה עד צאת הכוכבים, דאי כמאן דאמר דמעמוד השחר עד נץ החמה ד' מיל וכן משקיעה עד צאת הכוכבים, א"כ לא יגיע למיל שיעור ב' חומשים כי אם רביע שעה וחצי רביע .. אלא

ח כתבי סימן א רש"מ

גמרא מפורשת^{כג} דמותר, והזמן דפלג המנחה לגבי הדלקת הנרות הרי זה מזכירים התוספות וסיעתן^{כד}, ומיירי באם זה קודם הזמן שהשמש נראית בראשי האילנות. אמנם זהו דוחק^{כה}.

ועוד, דהרי במכתב רבינו הנדפס בגליון שלחנו סי' רס"א^{כו}, מבואר דהזמן שמשקיעת החמה לצאת הכוכבים משתנה בימות השנה^{כז}. וגם מוכח שם דבימים השוים הוי משקיעת החמה עד צאת הכוכבים שעה ומחצה, והרי זה רק הילוך ג' מילין וג' רביעי מיל באם הילוך מיל הוא ב' חומשי שעה, ודלא כהמחצית השקל [בסי' רס"א סק"ט].

אמנם, כיון דבסי' פ"ט כותב רבינו שמעלות השחר עד הגין החמה הוי ד' מילין, וכן כותב בסי' רס"א ס"ה לגבי הזמן שמשקיעת החמה לצאת הכוכבים, וכיון דבמכתבו הנ"ל מוכח דהוי שעה ומחצה, לפ"ז^{כח} לכאורה דעת רבינו בסי' פ"ט ורס"א ומכתבו הנ"ל, דהילוך מיל הוא שלשה שמיניות שעה. ולפ"ז חזר רבינו ממה שכתב בסי' תנ"ט דשיעור מיל הוא ב' חומשי שעה (דסי' תנ"ט שהוא בהל' פסח כתב בראשונה, כמבואר בהקדמת בני המחבר לשלחנו).

ו. **אמנם** אי אפשר לומר כן, דלפי זה נשוה את רבינו חזר מפעם לפעם. דבסי' תנ"ט סבר דהילוך מיל הוא ב' חומשי שעה, ואח"כ בסי' פ"ט סובר שהילוך מיל הוא ג' שמיניות שעה, ובסי' רמ"ט ס"ג סובר שוב דהילוך מיל הוא ב' חומשי שעה, שהרי כתב דג' פרסאות הוי ד' שעות וד' חומשים, שזהו לחשבון דמיל הוי ב' חומשי שעה, ושוב בסי' רס"א סובר דהילוך מיל הוי שלשה שמיניות שעה, ובסדר הכנסת שבת חזר שוב וסובר דהילוך מיל הוי ב' חומשי שעה, שהרי כתב דביהשמ"ש דר' יהודה הוי י"ח מינוטין, וביהשמ"ש הוי ג' רביעי מיל הרי הילוך מיל הוא כ"ד מינוט שזהו ב' חומשי שעה. וזהו דבר שאי אפשר לאמרו.

ו"ל: להודיע ולהזהיר ללא יודעים הלכה פסוקה .. להרליק נר של שבת .. זמן מועט קודם שתשקע החמה תחת הארץ. וביום המעונן צריך גם כן לשער לפי ערך שיעור זה, דהיינו קרוב לשיעור שעה אחת קודם שיעור זמן צאת הכוכבים באמצע החורף, ובאמצע הקיץ הוא קרוב לשיעור שני שעות קודם שיעור צאת הכוכבים, ובסוף הקיץ ותחלת החורף וסוף החורף ותחלת הקיץ הוא שעה ומחצה קודם שיעור זמן צאת הכוכבים.
כז במק"א הוסיף (לכסס שבוודאי כך דעת אדה"ו גם בשלחנו): וכבר כתב התהלה לדוד בסי' רס"א דמוכחש בחוש לאמר שזהו בכל ימי השנה כשעה, ושמוכח מאגרת רבינו שמשנתה (והוסיף) שם עוד שכן הוא לפי חכמת התכונה, ושכן מוכח מהספרים שהביא שם).
ובפרט דבסידור רבינו מוכח שבמדינות ההם כימי הקיץ הוי עלות השחר 3' שעה קודם הגין החמה (כמובא להלן אות יב), הרי שיש הפרש גדול הנראה בחוש במדינת רבינו בין ימי הקיץ ובין ימים השוים, ואי אפשר לאמר שרבינו יסבור שזהו בכל ימות השנה בשעה.
כח להלן סי' ב חזר מפרט זה, שאין להוכיח ממכתב הנ"ל שדעת אדה"ו היא ששיעור הזמן הוא שעה ומחצה (ומוכיח דלא כשיעור זה מדברי אדה"ו בסי' של"א).

כג שבת לה, ב.
כד הובאו בבית יוסף סי' רסג.
כה במהדר"ק נרשם כאן: אלא שיכולים לומר דמהגין החמה עד שקיעתה בימים השוים יש יותר מו"ב שעות, משום שבירת הנצוצות, והילוך חצי כדור השמש, והזמן שבין שקיעה הנראית לשקיעה האמיתית, וכמו"כ בהזריחה. ולפ"ז גם בימים השוים קדים פליג המנחה להשקיעה. אמנם לשון רבינו בשלחנו סי' תנ"ט דמזריחת החמה עד שקיעתה יש י"ב שעות, אלא שצ"ע מדוע.
ובמהדר"ב כתב על זה: הקטע המתחיל "אלא שיכולים" יש למחוק, ומה שכתב אדמוה"ז בסי' תני"ט שבימים השוים יש י"ב שעות בינוניות, הוא מהחזק יעקב, והכוונה בימים השוים הוא כשהחמה היא בגלגל השווה היום, וקוראים יום לזמן שבין הזמן שמרכז השמש הוא באופק המזרחי ובין הזמן שמרכז השמש הוא במערבי, אבל מזריחת השמש עד שקיעתו הוא יותר קצת מן י"ב שעות בינוניות. אלא כיון שלגבי הילוך מיל השינוי הוא במשהו (שני חומשי מינוט, כי בירושלים נוסף י"ב מינוט על הי"ב שעות), ע"כ לא דקדק בזה לחומר.
כו ובהוצאה החדשה נדפס בסוף הספר (עמ' תתקט).

ולפ"ז צריכים לומר, דרבינו לא חזר ממה שכתב בס' תנ"ט דהעיקר הוא שהילוך מיל הוא ב' חומשי שעה. אולם כיון דסובר שם רבינו דיש להחמיר באם אין הפסד מרובה שהילוך מיל הוא רביעית שעה וחלק עשרים, וגם כתב בס' פ"ט ס"ט שאין רוב העולם נוהרים להתפלל (בשעת הדחק) קודם שיוצא לדרך קודם עיקר זמן תפלה, מעומד, כיון שאין מכוונים כל כך, על כן לא האריך בזה רבינו לכאור דאם הוא שעת הדחק ואינו יכול להתפלל בתוך ע"ב מינוט קודם הנגף החמה, יתפלל לא קודם ג' מילין וג' רביעי מיל לחשבון שהילוך מיל הוי ב' חומשי שעה^כ, כיון שרוב העולם אין נוהרין בזה ורק מתפללים אח"כ בהיותם בדרך.

וכן בס' רס"א, הלא צריכים להחמיר דמיל הוי י"ח מינוטין, וגם הרי תחלת ביהש"מ הוי ג' מיל ורביע לאחר שקיעת החמה, שזהו י"ג חלקי א' מט"ז מד' מילין דרבי יהודה^ז, ולא רצה רבינו להאריך איך הוא החשבון לפי מה שפוסקים כר"ע דמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים הוי ג' מילין וג' רביעי מיל כמה הוא לפי חשבון זה משקיעת החמה עד ביהש"מ^ש, כיון דצריכים להחמיר דמיל הוא י"ח מינוט^ז, ובפרט שאין אנו בקיין וצריכין להחמיר דביהש"מ מתחיל תיכף משקיעה הראשונה, ע"כ מקצר בזה רבינו. אבל מעיקר הדין סובר רבינו בשלחנו דמעלות השחר עד הנגף החמה הוי ג' מילין וג' רביעי מיל, וכן משקיעת החמה עד צאת הכוכבים.

ז. אמנם כל זה הוא לפי שיטתו בשלחנו. אמנם בסידורו^ב חזר מזה, וסובר דמעלות השחר עד הנגף החמה הוי הילוך ג' מילין, וכן משקיעת החמה עד צאת כל הכוכבים (אמנם ביהש"מ דהוי רק עד צאת ג' כוכבים, הוי משקיעת החמה עד עשרים מינוט אחר השקיעה, כמבואר בסדר הכנסת שבת, וחזר בזה ממה שכתב בשלחנו^ז).

דבשלחנו^ז סבר רבינו דהשעות הזמניות נחשבות מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ולפי זה מה שכתוב בביהש"מ להרמב"ם ריש ברכות (לפי התרגום שנדפס מקודם^ה) דמעלות השחר עד הנגף החמה הוי שעה וחומש מהשעות הזמניות, הרי זה בימים השווים שעה ומחצה מהשעות השוות^ז.

אבל בסידורו סובר רבינו דשעות הזמניות נחשבות מהנגף החמה עד שקיעתה, וכמו שכתב גבי זמן ק"ש. ולפ"ז הוי שעה וחומש זמניות בהימים השווים שעה וחומש מהשעות השוות. וכיון דדעת רבינו דהילוך מיל הוא ב' חומשי שעה, הוי שעה וחומש הילוך ג' השוות.

כט דהיינו צ' מינוט.

ל לכאורה הכוונה: מאחר שחשבון בין השמשות נאמר לפי אופן חשבון המילין דרבי יהודה, לכן נקט רבינו אופן זה. לא כלומר: די כמה שנקט החשבון במילין דרבי יהודה, מאחר שנחמיר לחושבן י"ח מינוט בלבד, ומיד לאחר מכן נתחיל לדנו כבין השמשות. לב גבי זמן קריאת שמע, וכדלהלן. לג בס' רס"א, וכנ"ל אות היו.

לד סי' נח סע' ג. סי' פט סע' א.

לה וי"ל: עמוד השחר הוא האור הנוצץ בפאת מזרח קודם עלות השמש בכדי שעה וחומש שעה מן השעות הזמניות.

לו כנ"ל אות ב.

כמובא לעיל הערה 28, להלן סי' ב חזר מפרט זה, ומכיה שאף דעת אדה"ז בשלחנו היא כשיעור שעה וחומש.

י כתבי סימן א רש"מ

מילין. (ובתרגומו של קאפח הנוסח הוא בריש ברכות שעה וחומש מהשעות השוות¹² (והתוספות חדשים¹³ כתב שכן הגיה גם הבית דוד¹⁴)).

ולפ"ז צריכים לומר, דהרמב"ם מפרש שדעת רבי יהודה שאמר דהוי אחד מעשרה ביום, הכוונה ליום שמהנין החמה עד שקיעתה¹⁵, דלא כרש"י שפירש שזהו מעלות השחר עד צאת הכוכבים. ולפרש"י קשה מה שמפרשים אחד מעשרה ביום דקאמר ר' יהודה, לא כאחד מששה ביום דקאמר הגמרא¹⁶, דבגמרא באחד מששה ביום הכוונה ליום שמהנין עד השקיעה, ובעשרה ביום הכוונה ליום שמעלות השחר עד צאה"כ. אמנם להרמב"ם הכוונה אחת¹⁷.

[כן הלשון דעובי הרקיע א' מעשרה ביום, מורה (כמו הלשון עובי הרקיע א' מששה ביום) שמשערין עובי הרקיע לגבי גודל העולם, ואין לכלול עובי הרקיע בגודל העולם, כיון שאחר השקיעה הרי השמש הולך תחת הקרקע בחזרה, ולאילו האומרים שהולך ברקיע אז הרי הולך ממטה למעלה, ואין לכלול זה בגודל העולם שממזרח למערב].

וגם זמן הילוך יום לרש"י הוא דלא כר"י אמר רב¹⁸ דלעולם יצא אדם בכי טוב, שזהו על החמה לפרש"י בריש פסחים¹⁹ וכן בשאר מקומות²⁰.

ה. זלפ"ז צריכים לומר שמה שכתב רבינו בסידורו גבי ספירת העומר דעלות השחר הוי כמדניתו מח"י אייר עד י"ז תמוז בחצות הלילה²¹, זהו לחשבון ע"כ מינוט מעלות השחר עד הנץ החמה בימים השונים בירושלים.

אולם אינו מובן מה שנתן רבינו הזקן הגבול מן ח"י אייר עד י"ז תמוז, שהרי השינוי בעלות השחר תלוי בהילוך החמה, ואין זה שווה בכל השנים, והלא ה' צריך רבינו ליתן הגבול לפי זמן התקופה, לאמר שכך וכך ימים קודם תקופת תמוז עד כך וכך ימים אחר תקופת תמוז הוי עלות השחר בחצות לילה, ואיך נתן הגבול בזה לפי ימי החודש.

ואפילו אם נאמר שרבינו נתן הגבולים לפי שנה שהתקופה היא מוקדמת ולפי שנה שהתקופה היא מאוחרת, ג"כ אינו מובן, בין אם נאמר שח"י אייר היא לפי שנה שהתקופה מוקדמת וי"ז תמוז היא לפי שנה שהתקופה היא מאוחרת, ובין שנאמר להיפך, הרי צריך

לז וז"ל: עמוד השחר כו' הוא אור ייראה בפאת מזרח קודם עלות השמש כשעה וחומש מן השעות השוות.

לח על דברי התו"ם ברכות פ"א מ"א.

מג פסחים ב, א. תענית י, ב. בבא קמא ס, ב.

לט ס' בית דוד על המשניות (אמשטרדם תצ"ח), ברכות שם.

מד וז"ל: בכי טוב, היוצא לדרך יכנס ערבית לבית מלון בעוד החמה זורחת, ולמחר ימתין עד הנץ החמה ויצא, ואז טוב לו, שהאור טוב לו, שנאמר באור כי טוב.

מ מעשרה מזה הוא שעה וחומש.

מה בתענית ובבא קמא שם.

מז לפי זה מ"ש רבי יהודה מעלות השחר עד הנץ החמה ארבעת מילין כו', הוא ענין נוסף על עשר הפרסאות שהולך אדם ביום.

מו וז"ל: וזמן התחלת עמוד השחר מח"י אייר ואילך במדינות אלו הצפוניות הוא בחצות הלילה, לכך אין

מא בשיטת עולא ורבא, כנ"ל הערה 5.

לספור אחר הצות אלא בלא ברכה. וזמן זה של עמוד השחר נמשך כך עד י"ז בתמוז ועד בכלל, ולכן משהגיע הצות ליל

מב במק"א הוסיף: וכן דעת הגר"א בס"י תנ"ט, דדעת הרמב"ם שאחד מעשרה ביום הכוונה ליום שמהוריקה

י"ז תמוז אסור לאכול.

כתבי סימן א רש"מ יא

להיות מח"י אייר עד יום הארוך בשנה שיום הארוך הוא מוקדם, כמו מיום הארוך בשנה שיום הארוך הוא מאוחר עד י"ז תמוז, והרי אינם שוים דיום הארוך המוקדם הוא בי"ג סיון ויום הארוך המאוחר הוא בי"ג תמוז, והרי מן ח"י אייר עד י"ג סיון הרבה יותר מכמו שיש מן י"ג תמוז עד י"ז תמוז. והדבר צריך ישוב.

אבל מ"מ צריכים לומר שדעת רבינו בסידורו שמעלות השחר עד הנץ החמה הוי לפי חשבון שבירושלים בימים השונים הוי ע"ב מינוט. ובשאר ימות השנה ובשאר מקומות העולם, כשהשמש מתקרבת להאופק כקירוב השמש להאופק ע"ב מינוט קודם הנץ החמה בירושלים בימים השונים, אז הוא עלות השחר כיום ההוא במקום ההוא.

ט. אמנם להיות שישנם הסוברים שדעת כ"ק רבינו הזקן בסידורו הוא דעלות השחר קדים להנץ החמה יותר מן ע"ב מינוט בירושלים בימים השונים, ודעת הרא"ח נאה הוא שזהו שתי שעות, ובקובץ יגדיל תורה (ברוקלין חוברת ע"א סי' ג"ט) מאריך ר' נפתלי יהודה בערך לבאר שזהו שעה ומחצה, וכנראה שגם דעת שו"ת מהרש"ג^מ המובא בקובץ יגדיל תורה שם הוא דעלות השחר קדים להנץ החמה יותר מן ע"ב מינוט, ע"כ מהראוי להאריך בזה שזמן עלות קדים להנץ החמה בימים השונים בירושלים ע"ב מינוט.

והנה הדיעה שסוברת דדעת רבינו הזקן בסידורו הוא שעלות השחר קדים להנץ החמה שתי שעות, הוא משום דבסדר הכנסת שבת כתב רבינו דביהש"מ דר' יהודה הוא י"ח מינוטין, וביהש"מ הוא ג' רביעי מיל, הרי דדעת רבינו בסידור דשיעור הילוך מיל הוא ב' חומשי שעה. והרי בשלחנו סי' תנ"ט ס"י ששם פסק רבינו דשיעור הילוך מיל הוא ב' חומשי שעה, הרי כתב שם שזהו משום דמה דאדם מהלך מעלות השחר עד צאת הכוכבים מ' מיל הוא יותר מן י"ב שעות, דהי"ב שעות נחשבות מהנץ החמה עד שקיעתה ובהם אדם מהלך ל' מיל, שלפ"ז הוי שיעור מהלך מיל ב' חומשי שעה. וכיון שמה שאדם מהלך מעלות השחר עד צאת הכוכבים יותר ממה שמהלך מהנץ החמה עד שקיעתה הוא עשרה מילין, וחציים הוא מהלך מעלות השחר עד הנץ החמה שזהו ה' מילין, וה' פעמים ב' חומשי שעה זהו שתי שעות.

אולם, אפילו לפי מה שמפרש דדעת רבינו בסי' תנ"ט הוא שמעלות השחר עד הנץ החמה הוי שתי שעות, אבל הלא הל' פסח חיבר לראשונה כמבואר בהקדמת בני רבינו הזקן בהקדמתם לשלחנו, והרי אח"כ בסי' פ"ט ובסי' רס"א חזר מזה. ומסדר הכנסת שבת מוכח רק שהילוך מיל הוא ב' חומשי שעה, והלא מזה אינו מוכח שסובר רבינו שמעלות השחר עד הנץ החמה הוי ה' מילין, שאולי סובר כהרמב"ם שעם היות שבהילוך מיל סובר הרמב"ם שזהו ב' חומשי שעה, מ"מ בזמן עלות השחר סובר שזהו שעה וחומש קודם הנץ החמה, והחק יעקב כבר תירץ את דברי הרמב"ם שאינם סותרים זה את זה^מ.

יב כתבי סימן א רש"מ

ולפ"ז, אפילו לפי דעת הרא"ח נאה בס' תנ"ט דשלחן רבינו שמעלות השחר עד הנץ החמה הוי ב' שעות, ולפ"ז צריכים לומר שבס' תנ"ט פסק רבינו כסברת המעדני יו"ט בהרמב"ם כנ"ל^ט, ולפ"ז חזר אח"כ מזה וסובר כהחק יעקב ולא כהמעדני יו"ט, אולם בשיעור הילוך מיל לדעת הרמב"ם לא פליגי המעדני יו"ט והחק יעקב, ועל כן סובר רבינו בסדר הכנסת שבת דהילוך מיל הוא ב' חומשי שעה. שמזה לא חזר רבינו, וכנ"ל^י באריכות, דאם נאמר דחזר בס' פ"ט בשיעור הילוך מיל הרי משוים את רבינו הזקן שחזור מפעם לפעם. דבס' תנ"ט סבר דהילוך מיל הוא ב' חומשי שעה ומעלות השחר עד הנץ החמה ה' מילין שזהו שתי שעות, ובס' פ"ט חזר מזה דמעלות השחר עד הנץ החמה הוא ה' מילין^{יב} וממילא חזר גם בשיעור הילוך מיל^{יג}, ובס' רמ"ט סובר שוב כבס' תנ"ט, ובס' רס"א סובר שוב כבס' פ"ט, ובסדר הכנסת שבת סובר שוב כבס' תנ"ט.

י. וזהנה בשבועון כפר חב"ד הנ"ל הביא מהרא"ח נאה^{יד} שהקשה על החק יעקב שכתב דעולא סובר דמה דאדם מהלך מ' מיל ביום הוא מזמן שמתחילים לילך המקדימים, והם מתחילים לילך קודם עלות השחר, שהם מתחילים לילך בשיעור ה' מילין קודם הנץ החמה, ומעלות השחר עד הנץ החמה הוא פחות מן ה' מיל.

וקושיית הרא"ח נאה על זה, הוא משום דבגמרא פסחים (צ"ד ע"א) איתא: אמר לך (ר' יוחנן) אנא ביממא הוא דאמרי ורבנן הוא דקא טעו דקא חשבנן דקדמא וחשוכא, ופירש"י כי אמינא אנא (כמה מהלך אדם ביום עשרה פרסאות) ביממא אמרי, אני כללתי של כל היום מעלות היום עד צאת הכוכבים עשרה פרסאות ולא פירשתי כמה קודם הנץ החמה ואחר שקיעתה, ורבנן, עולא ורבא שפירשו הדבר, טעו בקדמא וחשוכא, שרוב בני אדם מהלכין חמשה מילין קודם הנץ החמה ע"י שמשכימין קודם עלות השחר וכן אחר שקיעתה על ידי שמחשכין ליכנס אחר צאת הכוכבים. וכיון שרבא סובר ה' מילין קודם הנץ החמה הוי עלות השחר כדמוכח שם בגמרא^{יה}, כן סובר גם עולא. וא"כ קשה על החק יעקב שכתב דעולא אינו סובר כן. וכיון דדברי החק יעקב קשים, ע"כ סובר הרא"ח נאה דרבינו הזקן אינו סובר כהחק יעקב^{יז}.

אולם דבריו תמוהים, וג' תשובות בדבר:

א) איך מוכיח שמזה שרבא סובר דמעלות השחר עד הנץ החמה הוא ה' מילין, שכן סובר גם עולא, כיון דשניהם טעו בזה דאמר ר' יוחנן דאדם מהלך עשרה פרסאות ביום, דר' יוחנן סובר (לפי תירוצו של הגמרא) כר' יהודה דשעה וחצי קודם הנץ החמה מתחיל הילוך העשרה פרסאות, והם (עולא ורבא) סברו דשתי שעות קודם הנץ החמה מתחיל

נד נד' גם ביגדיל תורה (שהובא בהערה לעיל אות ג), עמ' 38 [2160].
נה ראה לעיל הערה 5.
נו במה שכתב שעלות השחר הוא שיעור הילוך ד' מילין קודם הנץ החמה.

מט שם.
נ כס' פט ובס' רסא.
נא אות ו.
נב אלא הוא רק ד' מילין.
נג שהרי אם מעלות השחר עד הנץ החמה הוא הילוך ד' מילין בלבד, נמצא ההילוך כ"ב שעות היום ל"ב מילין.

הילוך העשרה פרסאות, הרי בזה שניהם (רבא ועולא) שויים. ומה שהחק יעקב סובר דעולא אינו סובר כרבא, דרבא סובר דה' מילין קודם הנגן החמה הוי עלות השחר ועולא סובר דעלות השחר הוי פחות מן ה' מילין קודם הנגן החמה, אין זה משנה מאומה בזה שטעו דמהלך מ' מיל מתחיל ה' מיל קודם הנגן החמה.

ובפרט דהגמרא אומרת שטעו, ורבא על כרחין טעה גם בזמן עלות השחר, וכי משו"ז נאמר שגם עולא טעה בזה, כיון שאפשר שעולא טעה רק בזמן התחלת הילוך העשרה פרסאות, ומדוע נאמר שטעה גם בזמן עלות השחר.

(ב) אפילו לדבריו שמפרש דגם עולא סובר דעלות השחר הוי ה' מיל קודם הנגן החמה, ומשו"ז סובר דרבינו אינו סובר כהחק יעקב בזה, אבל מ"מ הרי נשאר תירוץ החק יעקב על הרמב"ם. דמה דקאמר החק יעקב דהרמב"ם סובר כעולא, הוא משום דסובר דעולא סובר ג"כ בזמן עלות השחר כרבי יהודה, אולם אם נפרש את עולא דלא כהחק יעקב, הרי עולא איתותב בזה מרבי יהודה, ולפ"ז נפרש את הרמב"ם שהרמב"ם פוסק בזה דלא כעולא משום דאיתותב, ורק בזמן הילוך מיל פוסק הרמב"ם כעולא משום דכן סובר ר' עקיבא, אבל בזמן עלות השחר שלא מצינו תנא שיחלוק על ר' יהודה פוסק הרמב"ם כר' יהודה. ולפ"ז, הרי פירושו של החק יעקב בעולא זה אינו נוגע לעיקר תירוץ של החק יעקב על הרמב"ם. ולפ"ז אפילו להרא"ה נאה שמפרש את דברי עולא דלא כהחק יעקב, אין זה שולל שנאמר דרבינו בסדר הכנסת שבת שסובר דהילוך מיל הוא ב' חומשי שעה, יסבור בזמן עלות השחר דהוי פחות מן ה' מילין קודם הנגן החמה.

(ג) זה שמפרש רש"י דכוונת הגמרא במה שאומר "ורבנן הוא דקא טעו" זהו רבא ועולא, זהו משום דרש"י סובר דמה דקאמר עולא דמהלך חצי יום הוא חמשה עשר מיל הוא משום דדייק בן מדברי ר' יוחנן, וע"כ מפרש דעולא טעה בזה. אבל הרמב"ם, כיון דפוסק כעולא¹³, וזהו כמו שכתב המעדני יו"ט הנ"ל דהרמב"ם סובר דעולא ה' בארץ ישראל וידע דממודיעין עד ירושלים יש ט"ו מיל, א"כ הרי לא דייק זה מדברי ר' יוחנן. ולפ"ז צריכים לומר, דחכמי הגמרא שפירשו טעמו של עולא משום דר' יוחנן אמר דאדם מהלך עשרה פרסאות ביום, ומעלות השחר עד הנגן החמה הוי ה' מילין, וכן משקיעת החמה עד צאת הכוכבים, ומשו"ז סובר עולא שמהנגן החמה עד שקיעתה מהלך אדם שלשים מיל, הם טעו בדברי ר' יוחנן, כי ר' יוחנן סובר שמעלות השחר עד הנגן החמה הוי פחות מה' מילין וכן משקיעת החמה עד צאת הכוכבים. וא"כ מה דקאמר הגמ' "ורבנן הוא דקא טעו", מפרש הרמב"ם שזה קאי על חכמי הגמרא שפירשו דברי עולא ועל רבא¹⁴, אבל לא על עולא. (ולפ"ז לא ה' צריך החק יעקב לומר דעולא סובר דעלות השחר הוא לאו דוקא, כיון דלא עולא ולא ר' יוחנן הזכירו בדבריהם עלות השחר לפי תירוץ הגמרא.

¹³ לפרש על חכמי הגמרא, כי קשה על רבא בעצמו, משום שכן נשאר שהוא למד זה מדברי רבי יוחנן.

¹⁴ לענין דרך רחוקה, בחלכות קרבן פסח פרק הלכה ט. נח במק"א ביאר: היינו, שעל עולא הפירוש הוא על חכמי הגמרא שפירשו דברי עולא; אבל אצל רבא אין צריכים

אלא שכנראה שלא רצה החק יעקב לומר דלעולא לא סבירא לי' לגמרי מה שמהלך אדם ביום הוא מ' מיל^ט. ולפ"ז הרי אין שום הוכחה דא"א לתרץ את הרמב"ם כהחק יעקב. ולפ"ז אין שום הוכחה מזה דרבינו סובר בסדר הכנסת שבת דהילוך מיל הוא ב' חומשי שעה, שלא יוכל לסבור דעלות השחר קדים להניץ החמה פחות משתי שעות. וכיון שכבר הוכח לעיל דא"א לומר דבסי' פ"ט חזר מזה דהילוך מיל הוא ב' חומשי שעה, דאי אפשר לומר שרבינו חזר בכל פעם, ומ"מ כותב בסי' פ"ט דמעלות השחר עד הנץ החמה הוא פחות מה' מיל, הרי גם בסדר הכנסת שבת יוכל לסבור כן, ואין לנו שום הוכחה דרבינו חזר מזה שכתב בסי' פ"ט דבין עלות השחר להניץ החמה הוא פחות מן ה' מיל.

יא. אולם כל זה הוא לשיטת הרא"ח נאה בסי' תנ"ט דרבינו סובר שם דמעלות השחר עד הנץ החמה הוי ה' מילין, צריכים לומר לפי זה דבסי' פ"ט חזר מזה.

אולם אין שום הוכחה דבסי' תנ"ט סובר רבינו דמעלות השחר עד הנץ החמה הוא ה' מילין, וע"כ אין צריכים לומר שרבינו חזר בסי' פ"ט מזה. כי גם בסי' תנ"ט סבר כן, ורק שלא פירש את זה בסי' תנ"ט משום דאין שם המקום לבאר מתי הוא זמן עלות השחר, כי שם בסי' תנ"ט נוגע העיקר כמה הוא שיעור הילוך מיל, אבל בזמן עלות השחר סמך בסי' תנ"ט על מה שיבאר סי' פ"ט.

אולם בשבועון כפר חב"ד הנ"ל מביא מהרא"ח נאה^ט, שא"א לומר שבסי' תנ"ט סובר רבינו הזקן כהחק יעקב, שהרי כתב רבינו בסי' תנ"ט סי' י"יש חולקין על זה (שהביא לעיל דשיעור מיל הוא רביעית שעה וחלק עשרים), ואומרים ששיעור מיל הוא שני חומשי שעה, לפי שי"א שימין ניסן ותשרי שאדם יכול להלך בהם מ' מיל מעמוד השחר עד צאת הכוכבים יש בהם יותר מי"ב שעות בינוניות", הרי כותב בפירוש שמעמוד השחר עד צאת הכוכבים אדם מהלך מ' מיל. ואילו החק יעקב סובר דמעלות השחר עד צאת הכוכבים אדם מהלך פחות ממ' מיל להרמב"ם, ורק מזמן שהמקדימים מתחילים לילך שזהו קודם עלות השחר מאותו זמן מהלך אדם מ' מיל, אבל רבינו הזקן אינו כותב שמזמן שהמקדימים מתחילין לילך מהלך אדם מ' מיל, הרי דסובר רבינו הזקן דלא כהחק יעקב. ועם היות דהחק יעקב מפרש בפירוש דברי הגמרא במה דקאמר דעולא סובר שמעלות השחר עד צאת הכוכבים מהלך אדם מ' מיל, וכן במה דקאמר הגמרא דעולא סובר דמעלות השחר עד הנץ החמה הוי מהלך ה' מיל, דעלות השחר הוא לאו דוקא, והכוונה הוא קודם עלות

החמה עד שקיעתה בדברי רבי יוחנן, אמר לך רבי יוחנן דמעה. אולם לפי הפירוש שנתבאר כאן אפשר לאמר שלהרמב"ם מה שהגמרא אומר ורבנן הוא דקא טעו אין הכוונה על עולא אלא על חכמי הגמרא שפירשו דברי עולא, ולפי זה צריכים לאמר שעולא לא גמר זה מדברי רבי יוחנן אלא רק שראה וידע. ס אות ט.

סא נד' גם בינדיל תורה הנ"ל, עמ' 26 [2148].

נט במק"א הוסיף וביאר: המעדיני יו"ט והחק יעקב סברי שלא רק שהגמרא רצה לומר שעולא למד מדברי רבי יוחנן, אלא שהגמרא ידע שעולא גמר מדברי רבי יוחנן (בנוסף על מה שידע בעצמו, כבפנים. והוה שכתב המעדיני יו"ט "ועולא ראה וידע כו", אלא שמכח סברא גם כן רצה להוכיח"), ועל כן גם לאחר שהגמרא אומר שהם טעו, מכל מקום סוברים המעדיני יו"ט והחק יעקב שעולא סובר שאדם מהלך מ' מיל, אלא שמה שתלה דבריו לענין ההילוך מנהיג

השחר היינו מזמן שהמקדימים מתחילים לילך, סובר הרא"ח נאה דא"א לפרש כן את דברי רבינו הזקן בשלחנו, דרבינו לא הי' שתיק מזה, וכיון דרבינו כתב הלשון מעלות השחר עד צאת הכוכבים (הוי מהלך מ' מיל) ולא כתב שזהו מזמן המקדימים עד זמן המאחרים, הרי שרבינו לא סבירא לי' כהחק יעקב.

ותימה עליו במה שסובר דאם הי' סובר רבינו בעת כתיבתו סי' תנ"ט סי' דעלות השחר קדים להניץ החמה פחות מה' מיל כהחק יעקב בהרמב"ם, הי' כותב רבינו בסי' תנ"ט דמוזמן המקדימים עד זמן המאחרים מהלך אדם מ' מיל.

כי רבינו מעתיק בסי' תנ"ט סי' בסברא השני' את דברי החק יעקב בקצרה.

כי החק יעקב מתמה בסי' תנ"ט סי' סק"י, על התוי"ט פ"ג דפסחים מ"ב, ועל שו"ת חוט השני סי' צ"ז.^ב

שהתוי"ט כתב על הרמב"ם שכתב "והילוך מיל הוא ב' חומשי שעה", שזהו קשה לו להבין, שהרי מהלך אדם ביום שהוא י"ב שעות מ' מיל, ונמצא שהילוך מיל הוא רק רביעית שעה וחלק עשרים. אמנם במעדני יו"ט הנ"ל, וגם בתוי"ט בדפוס השני (שהוסיף בו התוי"ט הוספות), מיישב את הרמב"ם. אמנם לפי מה שמיישב, הרמב"ם חושב את היום מהניץ החמה עד שקיעתה, ולפ"ז הרי לאלו שחושבים את היום מעלות השחר עד צאת הכוכבים, הוי הילוך מיל רביעית שעה וחלק עשרים, ולא שתי חומשי שעה.

והחוט השני הקשה על יישוב התוי"ט, וסובר שממסכת פסחים מסוגי' דאדם מהלך עשרה פרסאות ביום מוכח דהילוך מיל הוי רביעית שעה וחלק עשרים ולא ב' חומשי שעה. ולפ"ז הרי העיקר הוא כהתרומת הדרשן^ט שכתב דהילוך מיל הוי רביעית שעה וחלק עשרים. וגם לפי יישוב התוי"ט הרי לאלו שחושבים את היום מעלות השחר עד צאת הכוכבים הוי הילוך מיל רביעית שעה וחלק עשרים.

והמחבר הביא בשלחנו^ט דעת התרומת הדרשן. וע"ז כתב המג"א^ט שלהחושבים היום מהניץ החמה, הוי ב' חומשי שעה, כהתוי"ט. אמנם דעת המג"א עצמו^ט לגבי רביע היום של סוף זמן ק"ש ושליש היום של סוף זמן תפלה, וכמו"כ לענין פלג המנחה^ט שהיום נחשב מעלות השחר עד צאת הכוכבים (וכן הוא דעת רבינו הזקן בשלחנו^ט), ולפ"ז הוי העיקר דהילוך מיל הוא רביעית שעה וחלק עשרים.

וע"ז מתמה עליהם החק יעקב וקאמר, דהרי רש"י פירש שזה דאדם מהלך ביום עשרה פרסאות זהו בימי ניסן ותשרי, ובימי ניסן ותשרי הדבר פשוט די"ב שעות ההשוואה הן מהניץ החמה עד שקיעתה, וכן הוא לפי חכמת התכונה וכן נראה בחוש. ואין בזה הפרש אם חושבים היום מעלות השחר עד צאת הכוכבים או מהניץ החמה עד שקיעתה, כי אין

טו בסי' נח ס"ק א.
טז בסי' רלג ס"ק ג.
סח כנ"ל אות ה.

סב להחיות יאיר.
סג ח"א סי' קכג.
סד סי' תנט סע' ב.
סה ס"ק ג.

זה נוגע למספר שעות ההשואה ביום בימי ניסן ותשרי שזהו מהנץ החמה עד שקיעתה. וכיון שהילוך עשרה פרסאות הוא מעלות השחר^{סט}, הרי הילוך עשרה פרסאות זהו יותר מ"ב שעות ההשואה, ולפ"ז על כרחין הילוך מיל הוא יותר מרביעית שעה וחלק עשרים. ולר' יהודה שמעלות השחר עד הנץ החמה הוא מהלך ד' מיל, הוי הילוך מיל שלשה שמיניות שעה. ולר' עקיבא לפי דברי עולא דבפלאגא דיומא הוי הילוך חמשה עשר מיל, הוי הילוך מיל ב' חומשי שעה.

וקאמר החק יעקב, דהרמב"ם סובר דגם עולא סובר כרבי יהודה דמעלות השחר עד הנץ החמה הוי אחד מעשרה ביום שמעלות השחר עד צאת הכוכבים, שזהו אחד משמונה ביום שמהנץ החמה עד שקיעתה. וכיון שמהנץ החמה עד שקיעתה הוי הילוך ל' מיל, א"כ מעלות השחר עד צאת הכוכבים הוי הילוך ל"ז מיל ומחצה. ולפ"ז צריכים לומר דהילוך מ' מיל ביום זהו לאלו שמקדימים לילך קודם עלות השחר ומסיימים לילך אחר צאת הכוכבים.

והנה זה שהחק יעקב כותב שלעולא הוי עלות השחר לאו דוקא, זהו לאחר שמוכח שי"ב שעות ההשואה זהו לא מעלות השחר עד צאת הכוכבים אלא מהנץ החמה עד שקיעתה. אבל קודם הוכחתו, לאלו שפירשו שי"ב שעות ההשואה זהו מעלות השחר עד צאת הכוכבים, הרי לפי זה הרי הכוונה גם לעולא עלות השחר ממש, ואין שום מחלוקת בין עולא ובין רבי יהודה בשיעור הילוך מיל, דלכו"ע הוי הילוך מיל רביעית שעה וחלק עשרים^ע.

וזהו שמעתיק רבינו הזקן בשלחנו את דברי החק יעקב בקצרה. שאין קושיא על הרמב"ם שסובר דהילוך מיל הוי ב' חומשי שעה, מסוגיא דפסחים דאדם מהלך ביום ארבעים מיל, דהרי מוכח מדברי עולא דהילוך ארבעים מיל אין זה מהנץ החמה עד שקיעתה. ועל כרחין צריכים לומר דלהתרומת הדשן שסובר דהילוך מיל הוא רביעית

מוקדם יותר, כי כולם דברו על אותו מווח זמן של שיעור הילוך מ' מילין של 18 מינוט, ותחילתו הוא זמן עלות השחר וסופו הוא צאת הכוכבים.

אבל להחק יעקב י"ב שעות ההשואה הוא מהזריחה עד השקיעה, ואם כן הרי יש מחלוקת בין רבי יהודה לרבי עקיבא אם מהזריחה עד השקיעה הוא למ"ד מיל או ל"ב מיל, וההלכה היא כרבי עקיבא, על כרחין הילוך מיל הוא 24 מינוט, אולם כיון שהילוך מיל הוא 24 מינוט נמצא שמווח הזמן של שיעור הילוך מ' מילין – שתחילתו עלות השחר – הוא גדול יותר, ולא מסתבר שרבי עקיבא או שעולא ורבי יהודה פליגי במציאות מתי הוא זמן עלות השחר, צריכים לאמר (כן אמר החק יעקב) שעלות השחר לעולא הוא לאו דוקא.

אבל זהו דוקא אחר שאנו מוכיחים שהילוך מיל לרבי עקיבא הוא 24 מינוט; אבל תחלת ההוכחה לזה הוא מה שמה שאדם מהלך מעלות השחר עד צאת הכוכבים מ' מיל הוא יותר מ"ב שעות.

סט במק"א הוסיף וביאר: הוכחת החק יעקב הוא מזה דמוכח בגמרא שזה שאדם מהלך ארבעים מיל ביום הוא מעלות השחר עד צאת הכוכבים. ולולא הוכחה זו, הרי מה קשה על תרומת הדשן, אולי מה שהתרומת הדשן אומר שהילוך מיל הוא 18 מינוט הוא משום שאדם הולך ביום מהנץ עד השקיעה ארבעים מיל, ועל כן הילוך מיל הוא 18 מינוט. ואם כן מה יוקשה להחק יעקב על התרומת הדשן. אולם הקושיא היא כיון שמשמע בגמרא שזה שאדם מהלך מ' מיל הוא מעלות השחר עד צאת הכוכבים.

ע במק"א ביאר יותר: מה שהתרומת הדשן פוסק שהילוך מיל הוא 18 מינוט, הוא משום שסובר שאין בזה מחלוקת בין רבי יהודה ועולא (ורבי עקיבא), כולם סוברים שהילוך מיל הוא 18 מינוט (עם היות שקשה וכי רבי עקיבא ורבי יהודה יפלגו מתי הוא זריחת השמש בימים השונים, אבל על כרחין כן צריכים לומר לפי סברא זו). ואם כן אפילו אם נסבור דהלכה כרבי עקיבא ולא כרבי יהודה מכל מקום הילוך מיל הוא 18 מינוט.

ולפי זה, להתרומת הדשן ברור שעולא לא דיבר על זמן

שעה וחלק עשרים, משום דסובר דהילוך ארבעים מיל הוא מעלות השחר ממש עד צאת הכוכבים ממש, וסובר התרומת הדשן שזהו י"ב שעות ההשוואה. אבל א"א לומר כן, כי הרי הכוונה לימי ניסן ותשרי, ובימי ניסן ותשרי הרי יש מעלות השחר עד צאת הכוכבים יותר מי"ב שעות, וי"ב שעות יש מהנין החמה עד שקיעתה. ולפ"ז (לדברי עולא שסובר כר"ע) הוי הילוך אדם מהנין החמה עד שקיעתה ל' מיל, שזהו ב' חומשי שעה למיל.

ולפ"ז לא ה' יכול רבינו הזקן לכתוב בסי' תנ"ט דמוזן המקדימים עד זמן המאחרים מהלך אדם מ' מיל. שהרי בא בזה לשלול את דעת המקשים על הרמב"ם, שסוברים דמסוגיא דפסחים מוכח דלא כהרמב"ם, וזהו משום דהם סוברים שזהו מעלות השחר ממש, ומעלות השחר נחשבות י"ב שעות ההשוואה. וזה שולל רבינו, דמעלות השחר שמשם מתחיל הילוך המ' מיל זהו יותר מי"ב שעות. וגם לפי המסקנא הרי מ' מיל דר' יהודה הוא מעלות השחר ממש. (וגם אפשר שרבינו יסבור דעולא אינו סובר דמהלך אדם ביום מ' מיל^ט. וגם החק יעקב דפירש דעולא סובר דמהלך אדם מ' מיל ביום אבל זה מתחיל מקודם עלות השחר, כתב שיש לפרש בכמה גווני, היינו שאפשר לפרש גם אחרת). וא"כ אין מקום כלל שרבינו יכתוב שמהלך מ' מיל הוא מוזן המקדימים לילך.

אמנם מתי הוא זמן עלות השחר, אין המקום בסי' תנ"ט לבאר זה, וסומך רבינו על מה שיבאר בסי' פ"ט. רק שקשה מה שכתב בסי' פ"ט שזה מהלך ד' מיל, כיון דבסי' תנ"ט סובר דהילוך מיל הוי ב' חומשי שעה, הרי ד' מיל דר' יהודה הוא רק ג' מיל וג' רביעי מיל, וצריכים לומר כנ"ל^ט.

יב. ודנה גם בסדר הכנסת שבת כתב דעלות השחר הוא ד' מיל קודם הנין החמה^ט. אלא שיש לדחות שזה כתב אליבא דהבית יוסף.

אולם כן מוכח ממה שכתב בסידור גבי ספיה"ע^ט שמן ח"י אייר הוי זמן התחלת עמוד השחר במדינות ההן הצפוניות בחצות הלילה, ולגבי ק"ש כתב בסידור דהנין החמה בקיץ במדינות ההן הוא בערך ג' שעות ומחצה אחר חצות הלילה^ט, ולפ"ז קדים עלות השחר להנין החמה ג' שעות ומחצה.

ומצינו דיעות חלוקות בחשבון עלות השחר, אם הוא בכל הימים ובכל המקומות בשוה

שהרי שיעור ד' מילין מהשקיעה עד צאת הכוכבים שבדברי רז"ל בנגמרא, מכואר שם בפירוש בנגמרא שהוא שיעור אחר ממש כשיעור ד' מילין שמן עמוד השחר עד נין החמה, ובעת עליית עמוד השחר נראה בעליל שהרקיע הוא מלא כוכבים ולא ג' כוכבים בלבד, וככה הוא ממש ודאי בסוף הילוך ד' מילין אחר השקיעה.

עד כנ"ל אות ה.
עה וז"ל: זמן ק"ש של שחרית שהוא רביעי היום צריך לזוהר במאד בקיץ ביותר שלא לעבור הזמן, כי הוא יותר מוקדם בקיץ, שבמדינות אלו נין החמה בקיץ הוא בערך ג' שעות ומחצה אחר חצות לילה, ורביעי היום ארבע שעות ורביעי, נמצא כלה הזמן בג' רביעי שעה שמינית.

עא כי מעולא מבואר רק שסובר שהמהלך מהנין החמה עד שקיעתה הוא ל' מיל, אך לענין קודם הנין החמה אינו מתייחס בדבריו.

עב אות ד"ו.
עג וז"ל: אבל אין לסמוך כלל להקל על פי מ"ש הרב בית יוסף בשלחן ערוך הלכות שבת בשם יש אומרים והיא דעת רבינו תם וסיעתו, שעד כדי הילוך ג' מילין ורביעי שהוא קרוב לשעה בינונית אחר השקיעה הוא יום גמור, ואח"כ מתחיל בין השמשות דר' יהודה והוא כדי הילוך ג' רביעי מיל, שאז הוא זמן צאת הכוכבים ולילה ודאי, כמארו"ל שמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים הוא כדי הילוך ד' מילין . . כי דעת זו הוא נגד החוש ופליאה נשגבה,

יח כתבי סימן א רש"מ

או שמשנתנה. ואם משתנה, יש דיעות אם השינוי הוא כשינוי אורך היום, או שאין שינוי הזמן שמעלות השחר עד הנץ החמה כערך שינוי אורך היום.

והנה לאלו שסוברים שאינו משתנה, הרי לאלו הסוברים דעלות השחר קדים להנץ החמה ב' שעות, הוי בכל זמן ובכל מקום שתי שעות.

ולאלו הסוברים ששינוי הזמן שמעלות השחר עד הנץ החמה הוא כערך שינוי אורך היום (וכן סובר רבינו הזקן במכתבו הנדפס בגליון שלחנו סי' רס"א^ט), הרי א"א שזה יהי' יותר מג' שעות. דבאם אורך היום הוא י"ח שעות, הוי הזמן שמעלות השחר עד הנץ החמה ג' שעות (לחשבון דשתי שעות הוי הזמן שמעלות השחר עד הנץ החמה); ואם אורך היום הוא יותר מי"ח שעות, הרי הלילה הוא פחות מו' שעות וא"כ הרי חצי הלילה (שמחצות הלילה עד הנץ החמה) הוא פחות מג' שעות; ובאם אורך היום הוא פחות מי"ח שעות, הוי הזמן שמעלות השחר עד הנץ החמה ג"כ פחות מג' שעות. ובימי הקיץ במדינות ההן כתב רבינו בסידורו גבי ק"ש דרכיעית היום בקיץ הוי ד' שעות ורביעי, ולפ"ז הוי אורך היום י"ז שעות, והוי עלות השחר (לחשבון שתי שעות) שתי שעות וחמשים מינוט קודם הנץ החמה. וכיון שבסידורו סובר רבינו שזהו ג' שעות ומחצה, הרי סובר דהשינוי אין זה כערך שינוי אורך היום, וכמו שסובר ג"כ בסדר הכנסת שבת לגבי ביהש"מ^ט.

והנה בספר לקוטי ביאורים על תניא למהר"י קארפ^ט כתב (אגרת התשובה פ"ג) על דברי כ"ק אדמו"ר שליט"א^ט, דמה שיכול לאכול מעט כג' שעות קודם הנץ החמה ביום התענית הוא דסובר דזמן התענית מתחיל מקריאת הגבר. וכתב ע"ז מהר"י קארפ סיוע מדברי רבינו הזקן בסידורו, דבסדר הכנסת שבת כתב דעלות השחר קדים להנץ החמה ע"ב מינוט, וגבי ספיה"ע כתב שזהו בחצות הלילה⁹, וקדים להנץ החמה ג' שעות וחצי⁹⁹. ופירש מהר"י קארפ, דגבי ספיה"ע כתב התחלת עמוד השחר, שזה קדים לעלות השחר, וכמו שכותב רבינו שליט"א דקריאת הגבר קדים לעלות השחר. וזהו דברי תימה, כ"ק אדמו"ר שליט"א מדבר מקרות הגבר ולגבי אכילה לפני התענית, ואיזה שייכות יש בזה להתחלת עמוד השחר, ואיזה שייכות יש לקרות הגבר לספירת העומר.

ומה שמדייק הלשון "התחלת עמוד השחר" ולא עלות השחר, אולי אפשר לומר דכיון דגם קודם חצות לילה אין הלילה חשוך יותר מאחר חצות לילה, לכן אינו אומר לשון עלות השחר, שזה מורה שקודם ה' חשוך ועכשיו עלה עמוד השחר, אלא התחלת עמוד

עודף מעט על תשרי, ובאדר חזור ופוחת מעט כמבשרחשון, ובניסן חזור להיות בשוה עם תשרי. עיין בספר אילים במעין חתום).

עח עמ' שעט (בהוצ' תשס"ט).

עט לקוטי שיחות חלק כב עמ' 313.

פ בימי הקיץ.

פא בימי הקיץ, כמ"ש בסידור בהלכות קריאת שמע, כנ"ל.

עו כנ"ל אות ה.

עז וז"ל: ובמדינות אלו זמן צאת ג' כוכבים בינונים בימים השונים הוא בכמו חצי שעה בקירוב אחר שקיעה האמיתית, שהן ל"ד חלקי ששים בקירוב אחר שקיעה הנראית בליל צח שהאוויר זך. וכן בכל החורף כמעט (שבמרחשון של חדשי החמה פוחת מעט מתשרי שנראים אז ג' כוכבים ככחצי שעה אחר שקיעה הנראית, ובמבט

השחר, שגם קודם לא הי' חשוך, אבל קודם חצות לילה אין זה שייך לעמוד השחר, אבל בחצות לילה מתחיל עמוד השחר.

אמנם מה שמעלות השחר עד הנץ החמה היו בקיץ שלש שעות ומחצה, הוא משום דרבינו סובר בסידורו דשינוי הזמן שמעלות השחר עד הנץ החמה אין זה כשינוי אורך היום, רק תלוי זה בקירוב השמש להאופק, ועל דרך שסובר בסדר הכנסת שבת גבי בין השמשות.

ולחשבון שתי שעות מעלות השחר עד הנץ החמה בירושלים בימים השונים, היו קירוב השמש להאופק בזמן עלות השחר כ"ו מעלות לערך. ולפ"ז, ברוחב חמשים וחמש מעלות⁹⁹, דהאופק הצפוני הוא שלשים וחמש מעלות מקו השוה, הרי כ"ו מעלות תחת האופק⁹⁹ הוא ט' מעלות מקו השוה. ולפי מה שכתב הרמב"ם פי"ט מהל' קדוה"ח (ה"ז)⁹⁹, כשהשמש הוא ט' מעלות מקו השוה הלך השמש⁹⁹ לערך עשרים ושלש מעלות מנגלל המזלות⁹⁹. והילוך השמש בצ' המעלות שמתקופה האמיתית דניסן עד⁹⁹ קו השוה הוא יותר מצ"ג ימים כדמוכח בהרמב"ם פ"י ה"ז⁹⁹, והילוך עשרים ושלש מעלות הוא יותר משלשה ועשרים יום⁹⁹, הרי מזמן שהחמה במעלה ט' מקו השוה עד תקופת תמוז הוא לערך שבעים יום. ולפ"ז, הרי בשנה שיום הארוך הוא כ"ג סיון, הרי עלות השחר בחצות הלילה ברוחב חמשים וחמש מעלות כשבעים ימים קודם י"ג סיון, שזהו ב' ניסן; ובשנה שיום הארוך הוא י"ג תמוז (ומאוחר יותר אי אפשר שיהי' יום הארוך), הרי שבעים יום קודם, ביום ב' אייר.

וכ"ז הוא ברוחב חמשים וחמש מעלות, אבל מקום רבינו אפשר שזהו לא במעלת חמשים וחמש רוחב. ויש לחקור אם לחשוב עיר ליאזני או ליאדי⁹⁹. אמנם בסידורו גבי ק"ש כתב דרביעית היום בימי הקיץ הוא ארבעה שעות ורביעי, ולפ"ז הרי אורך היום שבע עשרה שעות. ובמכתבו שבגליון שלחנו סי' רס"א מוכח דאורך היום בימי הקיץ הוי שש עשרה שעה. וצריכים לומר שהמכתב נכתב למקום שהי' שם אורך היום בימי הקיץ שש עשרה שעה, אבל סידורו הרי נכתב למדינתו. אבל במדינתו כנראה הוי אורך היום בימי הקיץ יותר משבע עשרה שעה, וצ"ע. אולם אפילו במקום שאורך היום באמצע הקיץ הוא שבע עשרה שעה, שזהו פחות קצת ממעלת חמשים וחמש רוחב, הרי זה ישתנה באיזה ימים, ועדיין יהיו שנים דלחשבון שתי שעות מעלות השחר לנץ החמה יהי' עלות השחר

99 איזור ליאזנא.

99 תחת האופק הצפוני (ששם מקום השמש בנקודת חצות הלילה).

99 ה"ל: עשרים מעלות (מנגלל המזלות) נמייתם שמונה מעלות (מקו השוה), שלשים מעלות נמייתם אחת עשרה מעלות ומחצה.

99 בהילוכה השנתי.

99 ומשלב זה ואילך, עלות השחר הוא בחצות הלילה, מאחר שאין השמש יורדת כ"ו מעלות תחת האופק.

99 אולי צ"ל: על.

99 ה"ל: חשבון שתי התקופות האלו שביארנו דרכם (פ"ט ה"ב: בין תקופה לתקופה אחד ותשעים יום ושבע שעות וחצי שעה; ופ"י ה"ב: בין כל תקופה ותקופה לפי חשבון זה אחד ותשעים יום ושבע שעות וחמש מאות ותשעה עשר חלקים ואחד ושלשים רגע), הכל בקירוב הוא ובמהלך השמש האמצעי לא במקומה האמתי, אבל במקום השמש האמתי תהיה תקופת ניסן בומנים אלו בכמו שני ימים קודם שתי התקופות שיוצאין בחשבון זה.

99 ראה הלכות קידוש החדש פרק יב הלכה א.

99 ליאדי היא לערך 54.6 מעלות רוחב.

כ כתבי סימן א רש"מ

בקיץ במקום שהוא קודם חג הפסח, וגם בשנה שיום הארוך הוא ב"ג תמוז (שזהו יום המאוחר שאפשר לחול יום הארוך) הוי עלות השחר בחצות הלילה הרבה ימים קודם ח"י אייר.

ולפ"ז צריכים לומר דעלות השחר קדים להנץ החמה פחות משתי שעות (בירושלים בימים השונים).

וכן מוכח גם מאגה"ת פ"ג שכתב רבינו שיכול לאכול מעט כג' שעות קודם הנץ החמה. ולחשבון דעלות השחר קדים שתי שעות להנץ החמה, שזהו קירוב השמש כ"ו מעלות לערך להאופק, הרי בחורף במדינות רבינו הוי זה לאחר עלות השחר, וכמו שכתוב בקובץ יגדיל תורה חוברת ע"א סי' נ"מ^א.

יג. אלא שבקובץ יגדיל תורה הנ"ל כותב דעלות השחר הוי שעה ומחצה קודם הנץ החמה.

ומוכיח כן, שכיון שבהעדר הידיעה אם הוי קודם עלות השחר או אחר עלות השחר הוי ג' ספיקות לגבי ספיה"ע: א) אפשר שיכולים לספור ביום, ב) אפשר שקודם הנץ החמה הוי לילה לגבי ספיה"ע, ג) אפשר שזהו קודם עלות השחר. ועם היות שהספק הג' הוא ספק חסרון ידיעה, אבל לגבי ג' ספיקות מהני גם ספק חסרון ידיעה. ומדייק זאת מוש"ך סי' ק"י בדיני ספק ספיקא ס"ק ל"ד, דקאמר דספק בחסרון חכמה אינו ספק כלל לא לענין ספק א' ולא לענין ס"ס, ולא כתב שאינו מועיל גם לענין ג' ספיקות, אם היות דבס"ק כ"ח"ל"ב מדבר אודות ג' ספיקות, מזה מוכח דלגבי ג' ספיקות מהני. ולכן, כיון שיש ג' ספיקות שצריך לברך על ספירת העומר, צריך לברך. ורק באם הוא ודאי לאחר עלות השחר, שאין ג' ספיקות, אין צריך לברך. וכיון שכותב רבינו הזקן דבח"י אייר אחר חצות הלילה אין לברך על ספירת העומר, הרי דאז הוא בכל השנים אחר עלות השחר^ב. ובשנה שיום הארוך הוא י"ג תמוז, הוי זה כ"ד ימים קודם יום הארוך, והרי אז השמש הוא תחת האופק רחוק יותר מחשבון דע"ב מינוט בימים השונים בירושלים, וזהו בערך שעה ומחצה. ע"כ מכריע דעלות השחר קדים להנץ החמה בירושלים בימים השונים שעה ומחצה.

אולם כל זה אין נראה לי. דמוש"ך בדיני ספק ספיקא אינו מוכח כלום, כי מה שהש"ך כתב אודות ג' ספיקות, כתב דבאתחזק איסורא ויש ג' ספיקות הרי זה לא גרע מספק ספיקא, דספק א' מסיר את זה דאתחזק איסורא, ונשאר ספק ספיקא. וצריכים להספק ספיקא שנשאר אחר שנסתלק האתחזק איסורא כל דיני ספק ספיקא. וכיון דספק חסרון חכמה אינו מועיל לענין ספק ספיקא, אין זה מועיל גם לענין אתחזק איסורא בג' ספיקות

צב שמשם ואילך אין את הספק הג', גם לאדם שאינו יודע לחשב הזמן המדויק בכל שנה.

צא וז"ל: במקומו של אדה"ז .. באמצע החורף שבוה מירי באגה"ת .. לפי שיטת 120 דקות – עלות השחר הוא 197 דקות לפני הנץ החמה.

כתבי סימן א רש"מ כא

להסוברים דבאתחזק איסורא אינו מועיל ספק ספיקא^{צג}. ומה שמחדש בקובץ יגדיל תורה הנ"ל דלגבי ספיה"ע מועיל ג' ספיקות לברך, לא דיבר הש"ך אודות עניין זה; ועל כן לא ה' צריך הש"ך לכתוב שאין מועיל ספק חסרון חכמה לענין ג' ספיקות, כיון שלענין מה שהש"ך כתב שמועיל ג' ספיקות הוא שאז נשאר ספק ספיקא אפילו להסוברים שבב' ספיקות אין ספק ספיקא בדאתחזק איסורא, וע"ז כתב שספק מחמת חסרון חכמה אין זה ספק גם לגבי ספק ספיקא.

וגם מה שמחדש דלאחר עלות השחר הוי ספק ספיקא לגבי ברכת ספירת העומר משום דכן דעת הרה"ח לגבי תפלה^{צד}, וכוונת דבריו דמ"מ לא הוי ספק ספיקא גמור^{צה} כ"א בהצטרף עוד ספק הוי ג' ספיקות, ג"כ לא נראה. כי לא הביאו דיעה שישבור דתפלה מהני אחר עלות השחר שנוכל לומר שרבינו הזקן ראה דבריו ומתחשב בדעתו, רק הביא את הרה"ח שה' לאחר רבינו הזקן. אמנם צריכים עוד לידע מקורו של הדרך החיים^{צו}; והלא להלכה אין פוסקים כמותו^{צז}, ומנין לצרפו לספק. וגם, הרי הוא מדבר אודות תפלה, שנראה מהתוספות ריש ברכות^{צח} שיכולים לומר דזמן ק"ש וזמן תפלה יש להם שייכות^{צט}, אבל איזה שייכות יש לזה לספיה"ע. וגם, אם נאמר שיש לנו ספק גם לגבי ספיה"ע אם אחר עלות השחר הוא יום או לילה, מדוע לא יועיל זה לברך משום ספק ספיקא^צ, וכיון שדעת אדמו"ז שאין לברך אחר עלות השחר, הרי שאין זה ספק לגבי ספק ספיקא, ומנין לנו לחדש שמ"מ סובר רבינו דהוי ספק לענין ג' ספיקות. ע"כ אינם נראים דבריו.

יד. **זכבר** הוכח^{צא}, כיון שרבינו סובר בסידורו דשעות זמניות הן מהנץ החמה עד שקיעתה, א"כ הרי הפירוש בפיחמש"נ להרמב"ם ריש ברכות דשעה וחומש זמניות הוי מעלות השחר עד הנץ החמה, היינו ע"כ מינוט.

ונראה שכן סובר רבינו. וכמו שהוכיח הרב שד"ב לעווין בקובץ יגדיל תורה שנה עשירית סי' מ"ה, דבסידור רבינו החשבון דחצות לילה בח"י אייר הוי עלות השחר הוא לחשבון בירושלים בימים השונים ע"כ מינוט קודם הנץ החמה^{צב}.

ובפרט שהרב קאפח תרגם מחדש את הרמב"ם, ומביא שם בהערותיו שהרמב"ם כתב במשנה ראשונה דברכות לשון אחר ממה שכתב בפירוש המשנה דק"ש של שחרית הוא

צג ראה משנה ברורה סי' רל"ה ס"ק לה, מהרמב"ם (הלכות תפילה פ"ג ה"ו). קצות השלחן הנ"ל, מהפני יהושע (ברכות ה, א ד"ה בתוספות) שכתב כן בפירוש.

צח ב, א ד"ה מאימתי.
צט ולכן י"ל שכשם שמצאנו לענין קריאת שמע של ערבית שיכול לקרותה אחר עלות השחר, הוא הדין לענין תפילת ערבית.

ק ולמה צריך לצירוף ספק שלישי.

קא לעיל אות ז.

קב שם כתב ג' אופנים לפרש את דברי רבינו, ומתאימים לפי השיטה של ע"כ מינוט; ואם כי דוחק הם, אבל לפי השיטה של שעה ומחצה או שתי שעות אין אפשרות לבאר את דבריו אף בדוחק. ע"ש.

צג דאילו להסוברים שמועיל ספק ספיקא, הן אמת שספק חסרון חכמה אינו מועיל, אבל נשארו עוד ב' ספקות אחרים.

צד משמעות דבריו (סי' מו סע' ה) היא שאנום יכול להתפלל ערבית אפילו אחר עלות השחר עד הנץ; ואם כן נחשב לילה, וי"ל שהוא הדין לענין ספירת העומר.

צה מצד ספק הא' והב' עצמם (כיון שהספק הב' אינו ברור כלל – משמעות גרידא מהרה"ח, ואפשר שה"ה לענין ספירת העומר).

צו כלומר: הקושיא הנ"ל אינה קושיא גמורה, שהרי מסתבר שלדה"ח יש מקור בספרים שלפניו, ואותם ראה אדה"ז. אך עכ"פ, מאחר שלהלכה כמותו, אין לצרף זה לס"ם.

כב כתבי סימן א רש"מ

עד שלש שעות^{קג}, דשם כתב בלשון ערבי תיבות המורות על שעות זמניות, אבל במשנה ראשונה דברכות כתב בלשון ערבי תיבות המורות על שעות שוות, ע"כ. הרי הרמב"ם סובר דעלות השחר קדים להניח החמה ע"כ מינוט.

ואפילו אי נימא דרבינו הזקן הי' סובר דהגירסא בהרמב"ם היא שעות זמניות גם במשנה ראשונה, אבל הרי סובר בסידורו שהשעות נחשבות מהניח החמה עד שקיעתה.

אבל היותר נראה, דכשלחנו שסבר דהשעות נחשבות מעלות השחר עד צאת הכוכבים^{קד}, וגם סבר דשינוי הזמן שבין עלות השחר עד הניח החמה הוא כערך שינוי אורך היום, כדמוכח ממכתבו הנדפס בגליון שלחנו סי' רס"א^{קה}, הי' סובר דהגירסא בהרמב"ם משנה ראשונה דברכות היא שעות זמניות^{קו}. אולם לפי מה שסובר בסידורו דהשעות הזמניות נחשבות מהניח החמה עד שקיעתה, וגם סובר דשינוי הזמן שבין עלות השחר להניח החמה אין זה כערך שינוי אורך היום, סובר דהגירסא הנכונה בהרמב"ם היא כגירסת הכית דוד שהובא בתוספות חדשים ריש ברכות דטעות סופר הוא בהרמב"ם וצ"ל שעות השוות^{קי}. ועכשיו שתרגם הרב קאפח מחדש את הרמב"ם, הרי שהכית דוד צדק בהגהתו.

טו. זבן נראה שזהו מעמו של כ"ק אדמו"ר שליט"א שהובא לשינוי בקובץ יגדיל תורה חו' ע"א סי' נט מלקוטי ביאורים מהר"י שי' קארף^{קי} (ג. י. ה'תשל"ג ד' קו)^{קכ}, שלא רצה לפרש את האגדה"ת פ"ג דכג' שעות לפני הניח החמה זהו עלות השחר, כיון דעלות השחר הוי רק ע"כ מינוט בירושלים בימים השונים ולא שעה ומחצה.

וספר לקוטי ביאורים שאצלי היא משנה אחרת, וחסר שם^{קכ} הקטע הראשון, ומתחיל בתיבה "ואפ"ל: הא דהתנה מהני וכו'", ולא "ואואפ"ל" כמו שהועתק בקובץ יגדיל תורה הנ"ל סי' נ"ט.

אולם לפי מה שנדפס בלקוטי ביאורים הנ"ל דשנת תשל"ג, הרי נראה דכ"ז הוא לשון כ"ק אד"ש^{קכא}, קשה מה שפירש ב"גד"ת שטעם כ"ק אד"ש הוא משום דסובר כ"ק אד"ש דהטעם הוא זמן דקריאת הגבר וע"כ אינו מפרש כש"ת מהרש"ג. אולם הלשון שהועתק

ואואפ"ל: הא דהתנה מהני — כמש"כ באגה"ת — הוא מהירושלמי. ולפי גירסת הירושלמי באותה ברייתא (תענית פ"א א ה"ד) רשב"ג (במקום ראב"ש בבבלי), והכלל לכמה פוסקים (הובאו ביד מלאכי) דהלכה כרשב"ג לגבי רבי, מותר רק עד קריאת הגבר (ודלא כפסק השו"ע סתקס"ד). ולמפרש בחמיד (כו, א) שזמנו שליש הלילה לאחר חצות לילה. ולמסקנת אדה"ז בסידורו שהיום הוא מנה"ח — הרי זה לערך (וכהל' באגה"ק כג) ג"ש לפני נה"ח. ומש"כ בזה"ב (קצה, ב) והובא להלכה בשו"ע או"ח סמ"ז שקרה"ג הוא בחצות לילה — ע"פ המשנה דיומא (ב, א) עכ"צ לחלק בין קרא פ"א לשנה ושילש (ראה שם כא, א). — וצע"ק מרש"י ד"ה ולינה (ובחים כ, א) האי פורתא כו'. וראה ג"כ תוד"ה קרא הגבר (פוכה נא, ב). קי כביאורי אגרת התשובה שבחלק ראשון. קיא וכן הוא בלקו"ש חכ"ב עמ' 313, אג"ק חי"ח עמ' תקנו.

קג משנה ב.
קד כנ"ל אות ז.
קה כנ"ל אות יב.
קו שכוונת הרמב"ם במה שכתב "מן השעות הזמניות" היא להבהיר שתי נקודות: א' שבאמת זהו שעה ומחצה משעות שוות; כי באם השעות הזמניות נחשבות מעלות השחר עד צאת הכוכבים, הרי שעה וחומש זמניות הן שעה ומחצה (כנ"ל אות ב). ב' שהשיעור הוא בשעות זמניות ולא בשעות שוות, כי שיעור זה משתנה כערך שינוי אורך היום.
קז כנ"ל אות ז.
קח חלק שני.
קט וז"ל: כג' שעות לפני נ"ה — כבר עמדו ע"ז קמאי מחסידים הראשונים ולא שמעתי ביאור בזה. ובש"ת מהרש"ג ח"ב (לר"ש גרונפּעלד. ברדיאב תרצ"ט) (סי' לד, עה) פי' בזה דבמדינת ליטא זהו זמן עה"ש או חצי שעה לפני זה. ובמחכ"ת אין דבריו מחזורין כ"כ.

שם מלקוטי ביאורים אינו סובל פירושו. אם לא שנאמר שהקטע הראשון שהועתק שם אין זה לשון כ"ק אד"ש, אבל לא נראה כן. אולם חוץ מזה כבר העיר שם העורך (רשד"ב לעווין) בהערותיו^{ק"ב}. אמנם כנראה שזהו ג"כ לשון כ"ק אד"ש, וגם הלשון ואואפ"ל הוא מכ"ק אד"ש, הרי לפ"ז הרי אדרבה, משום שאין דברי השו"ת מוהרש"ג מחוורין ע"כ אולי אפ"ל דהטעם הוא משום דהזמן הוא קרות הגבר.

טז. ודנה דעת אדמוה"ז בסידורו דהשעות הזמניות נחשבות מהנץ החמה עד שקיעתה, הוא דעת הלבוש^{ק"ג}, ולפי זה נתבאר לעיל^{ק"ד} דעת הרמב"ם^{קט"ו} הוא כרבי יהודה

דמעלות השחר עד הנץ החמה הוי א' מעשרה ביום שמהנץ החמה עד שקיעתה.

לפ"ז סרה קושיית המעדני יו"מ^{קט"ז} על הלבוש. שמקשה, כיון דהלבוש סובר שהשעות נחשבות מהנץ החמה עד שקיעתה^{ק"ח}, איך פוסק דמעלות השחר עד הנץ החמה הוי רק שעה וחומש מהשעות השוות^{ק"ט}, ואיך פוסק דהילוך מיל הוי רביעית שעה וחלק עשרים.

אולם כנ"ל, דמפרש דברי רבי יהודה כהרמב"ם דמעלות השחר עד הנץ החמה הוי א' מעשרה ביום שמהנץ החמה עד שקיעתה, ואדם מהלך מ' מיל מהנץ החמה עד שקיעתה, כן סובר הלבוש. והרמב"ם סובר שמהנץ החמה עד שקיעתה אדם מהלך ל' מיל^{ק"ט}.

[ולפי דעת רבינו בסידורו, אפשר שאין צריכים להחזיק את התרומת הדשן ואת המחבר^{ק"כ} ועוד, שפסקו שהילוך מיל הוא 18 מינוט, שלא ידעו כי י"ב שעות ההשוואה הוא מהנץ החמה עד שקיעת החמה בימים השווים, ולא מעלות השחר עד צאת הכוכבים. אלא שהם סוברים כדעת הלבוש, שאדם מהלך ביום מהנץ החמה עד שקיעת החמה ארבעים מיל. אולם בהילוך מיל סובר רבינו הזקן דלא כהלבוש והמחבר והתרומת הדשן, אלא כהרמב"ם, שפוסקים בזה כר"ע שהילוך מיל הוא 24 מינוט.]

ואולי גם בשלחנו, מה שהחמיר באין הפסד מרובה כהתרומת הדשן, והלא דעת התרומת הדשן שי"ב שעות ההשוואה בימים השווים הם מעלות השחר עד צאת הכוכבים הוא מוכחש בחוש ומחכמת התכונה, הוא משום שהלבוש סובר שאפילו אם אומרים שהי"ב שעות הם מהנץ החמה עד שקיעת החמה מ"מ הילוך מיל הוא ח"י מינוט. אלא שרבינו החמיר דוקא באין הפסד מרובה, משום שסובר שההלכה הוא כהרמב"ם. אלא שלא האריך בזה בשלחנו לכתוב הטעם מדוע מחמיר באין הפסד מרובה הגם שזהו מוכחש בחוש והיפך חכמת התכונה].

ק"ז ואם כן זמן הילוך ל' או ל"ב מילין (ההילוך מהנץ החמה עד שקיעתה) הוא י"ב שעות. ולפי זה זמן הילוך מיל הוא יותר מ"ח מינוטין.
ק"ח שהוא ד' מילין לפי שיעור י"ח מינוטין.
ק"ט כמ"ש בנגמרא בשיטת עולא. ולכן כתב הרמב"ם שהילוך מיל הוא שני חומשי שעה.
קכ או"ח סי' תנט סע' ב.

ק"ב וז"ל: זה תמוה לכאורה. שהרי לצורך זה כתב "ודלא כפסק השו"ע סתקס"ד", ומהי הוכחת כ"ק אד"ש שאדמוה"ז סובר "דלא כפסק השו"ע" אם החשבון הוא בערך מכוון.
ק"ג או"ח סי' רלג ס"א, וסי' רסו ס"ב.
ק"ד אות ז.
קטו כמ"ש לענין זמן עלות השחר.
קטז על הרא"ש ברכות פרק א סי' י (אות ט).

כד כתבי סימן א רש"מ

יז. **אלא** שמו"מ, לכאורה אם יש ספק אם עלה עמוד השחר, הרי יש ספק ספיקא. דזה דאנו אומרים דחסרון ידיעה אין זה ספק, הרי זה באם זה ספק דחיוב ופטור או ספק דאיסור והיתר, אז אומרים דאין זה ספק ויש עליו חיוב או דוה אסור. אולם בספק דאיסור וחיוב^{קכא}, הרי נשאר ספק. דלגבי חיוב ברכה, כיון דספק חסרון ידיעה אינו ספק הרי יש עליו חיוב ברכה; ולגבי איסור הזכרת שם שמים בברכה לבטלה, כיון דספק חסרון ידיעה אינו ספק אסור לברך. הרי נשאר ספק, אם זה קודם עלות השחר וחייב לברך, או זה אחר עלות השחר ואסור לברך. וא"כ לגבי חיוב ברכה הוי ספק ספיקא, דדלמא גם כיום צריכים לברך. ולפ"ז בספק חסרון ידיעה אם עלה עמוד השחר צריכים לברך.

ואולי אפשר לומר, דגם באם לא יש רק ספק חסרון ידיעה בלי צירוף דעוד ספק, צריכים לברך. דכיון דספק חסרון ידיעה אינו ספק, הלא אין אומרים בזה ספק ברכות להקל, ואיסור הזכרת שם שמים בברכה הוא דוקא כשאין צריכים לברך. ואפילו בספק ברכה ישנם הסוכרים^{קכב} שאין איסור לברך, רק שאין צריכים לברך משום דספק ברכות הוי ספק דרבנן ולהקל, אבל מי שרוצה לברך הרי זה ג"כ רק ספק דרבנן, דהזכרת ש"ש בברכה הוא רק איסור דרבנן. אמנם הסוכרים דאסור לברך^{קכג}, הוא משום דכיון דספק ברכות להקל הרי אינו חייב לברך, וכיון דאינו חייב לברך שוב אין לו לברך משום הזכרת שם שמים בברכה. אמנם אם זה ספק חסרון ידיעה, כיון דאין זה ספק הרי חייב לברך, וכיון דחייב לברך שוב אין כאן איסור דברכה לבטלה. וצ"ע.

ולפ"ז, באם ספק אם עלה עמוד השחר, שיש עוד ספק אולי גם כיום צריכים לברך על ספיה"ע, הרי בודאי שצריכים לברך.

ולפ"ז, הרי מה שאין לברך אחר חצות לילה, הוא משום דזה בודאי לאחר עלות השחר, ולפ"ז צריכים לומר דגם בשנה שיום הארוך הוא ב"ג תמוז, הוי ג"כ בח"י אייר עלות השחר בחצות. ולפ"ז הוי בין עלות השחר להנץ החמה יותר מע"ב מינוט, וצריכים לומר שזהו שעה ומחצה^{קכד}.

אולם כיון דזה דיום הארוך יהי' ב"ג תמוז הוא דבר נדיר, וגם ב"א"י"ג תמוז הוא רק שנה ט"ז למחזור קמון, שזהו א' מי"ט שנים, ואפילו קצת קודם מי"א תמוז הוא ג"כ מיעוטא, ע"כ אפשר לומר דגם בספק חסרון ידיעה אין לברך בימים שברוב שנים הוי חצות אחר עלות השחר.

ומה דנקט רבינו הזקן ח"י אייר, משום דקודם ח"י אייר הוי חצות לילה ברוב שנים קודם עלות השחר (ועכ"פ לא הוי ברוב שנים אז עלות השחר), וע"כ צריך לברך.

(ואפשר לומר דמה דנקט רבינו י"ז תמוז, הוא משום דיש שנים שי"ז בתמוז הוי חצות לילה עלות השחר ואחר י"ז תמוז הוי חצות לילה קודם עלות השחר. וכיון דלגבי י"ז תמוז

זר זהב סק"ד.
קכג וכו"ה בשו"ע אדה"ו ס' רסו סע' יב.
קכד כנ"ל אות יג.

קכא כלומר: ספק ששני הצדדים הם האם אסור לעשות כן או אדרבה חייב לעשות כן.
קכב ראה נשמת אדם כלל ה ס"ק א. שלחן המהור ס"ו ו

כתבי סימן א רש"מ כה

נוגע זה להלכה דאין לאכול אז אחר חצות לילה, לכן נקט רבינו י"ז תמוז. ואמר שזה עד ועד בכלל, דמזה משמע שאחר י"ז בתמוז הוי חצות לילה קודם עלות השחר, משום דיש שנים דהוי זה קודם עלות השחר. ואפילו אם נאמר דיש שנים דגם י"ז בתמוז הוי חצות קודם עלות השחר, אבל כיון דזה הוי רק מיעוט שנים ע"כ יש להחמיר. וע"כ להלכה אנו אומרים דזה הוי עד י"ז תמוז ועד בכלל).

וכיון דכבר הוכח^{קכ} דמזה שבסידור סובר דהשעות הזמניות נחשבות מהנין החמה עד השקיעה כהלבוש, ולפ"ז הרי גם להגירסא הקודמת בהרמב"ם ריש ברכות הוי זה ע"ב מינוט, צריכים לומר שזהו דעת רבינו במה דקאמר דמח"י אייר הוי עלות השחר בחצות לילה (ובפרט דהגירסא הנכונה בהרמב"ם היא "משעות ההשויה").

ועם היות שיש חולקים על הרמב"ם, אבל ממכתב רבינו שבגליון שלחנו סי' רס"א^{קכו} נראה דפוסק רבינו כהרמב"ם^{קכז}. עם היות שאפשר לומר שפוסק כרש"י וסיעתו^{קכח} ומ"מ סובר רבינו במכתבו שמשנתנה הזמן שמעלות השחר עד הנין החמה כשינוי אורך היום, ולפ"ז הגם שבסידורו פסק רבינו לענין שעות זמניות שנחשבות מהנין החמה עד שקיעתה, וגם חזר בסידורו^{קכט} וסבר ששינוי עלות השחר הוא כפי קירוב השמש להאופק, ומ"מ לא חזר מזה דבין עלות השחר להנין החמה הוי שעה ומחצה; דעם היות דהרמב"ם בריש ברכות לפי פסק רבינו בסידורו בשעות זמניות סובר אחרת, מ"מ אולי סובר רבינו כרש"י וסיעתו. אבל הנראה יותר דסובר כהרמב"ם. כי גם במה שכתב דעלות השחר הוי בח"י אייר בחצות, לא מסתבר שיצריך לברך באם ברוב שנים אין צריך לברך אז, ובפרט אם השנים שצריך לברך אז הוי מיעוטא דמיעוטא.

ובכלל יותר נראה דפוסק רבינו כהרמב"ם. ובפרט שהרמב"ם כתב זה מילתא בטעמא, "משום קרבת שטח אור השמש מן הקטורים העבים העולים מן הארץ תמיד אשר די עלותה מן הארץ אחד וחמשים מיל" (בתרגום הרב קאפה הלשון שונה קצת, אבל הענין אחד^{קל}). ויעוין בתוי"ט ריש ברכות, ומה שהביא בשם הרב יש"ר מקנדיאה^{קלא}). לכן נראה דפוסק רבינו כהרמב"ם.

קלא וז"ל: זה שכתב נ"א מיל, אם נפרשהו בערך האדם ההולך יכחישנו החוש, ואם בערך סביב השמש יכחישו המושכל, כי לכל שעה ט"ו מעלות ולכל מעלה ט"ו פרסאות, הנה לשעה וחומש תתר"ף מילין. והר"ר ענשכין חפץ אמר שמלת עלותה צ"ל עלותם, ומוסב על הקטורים, עכ"ד. והיטב אשר דיבר, שאילו היה מוסב על השמש היה ראוי שיאמר מן האופק כלשונו במ"ה פ"ק דר"ה כו'. ומצאתי לרופא מומחה וחכם כולל מהר"ר יוסף שלמה דאלמדיגא מן קנדיאה בספרו, בחלק שממנו שקראו בשם גבורות ה', שכתב שם בשם הרמב"ם נ"ב מיל. ויהיה איך שיהיה, הנה תיבת עלותה שבלשון פירוש הרמב"ם צ"ל עלותם, כי מוסב על הקטורים. והוי יודע שבספר הנזכר ביאר במופת מאין יצא לו להרמב"ם, שהוא דקדק יותר ועשה מופת על שאין עלייתם כי אם מ"ד מילין.

קכה לעיל אות יד.
קכו שנקט שיעור הזמן הוא שעה ומחצה, ומשתנה לפי אורך היום.
קכז ובהגירסא שעות זמניות, שבאם מתחשבות מעלות השחר עד צאת הכוכבים הרי הן שעה ומחצה מהשעות השוות (ולכן ג"כ סובר שם שהן משתנות לפי אורך היום, כי השיעור נאמר בשעות זמניות).
קכח הנ"ל אות ז. שלרבי יהודה שיעור הזמן הוא אחד מעשרה ביום שמעלות השחר עד צאת הכוכבים.
קכט בסדר הכנסת שבת.
קל וז"ל: וסבתו קרבת שטח הקוף אור השמש לאדים הכבדים העולים מן הארץ תמיד, שגבהם על פני האדמה חמשים ואחד מיל.

יח. וְהִנֵּה הָאֱלֹהִים רַבָּה ס' רס"ז ס"ה, כתב על מה שכתב הלבוש (באותו סימן) "ולדידי נראה לי מתוך דברי התוכנים האלקיים בפשיטות שמעות גמור הוא מה שחשבו (התרומת הדשן וסיעתו) השעות הזמניות מעלות השחר עד צאת הכוכבים", ועל זה כתב האל"י רבה שאין זה מוכרח, ודברי התוכנים הנחה בעלמא לא מצד הכרח והמופת כלל, ודברי רז"ל בפ"ב דמגילה ופ"ק דברכות שמעלות השחר עד צאת הכוכבים יום, והאמת כדברי ת"ה, וכן דעת התוס' והרא"ש בפ' תפלת השחר ובפ' יום הכפורים.

אולם הלא דעת רבינו בסידורו כהלבוש, והלא הלבוש הביא זה מהתוכנים האלקיים. וכן מבואר בספר העבור לר' אברהם בר חייא הנשיא, מאמר הראשון שער העשירי (שהי' קודם הרמב"ם. וכן כוונת הרמב"ם בשעות זמניות, למה שסברו חכמי התכונה קודמיו, כיון שהרמב"ם הי' מהתוכניים), ובספר יסוד עולם מאמר שני פי"ג, ועוד (ויעוין ספר העבור הנ"ל מאמר ראשון פ"ח, וס' יסוד עולם מאמר שני פ"י, בביאור מה נקרא יום. ולחישוב שעות זהו מנץ החמה). ומה שכתב האל"י רבה ממגילה, אין זה נוגע לעניין חישוב שעות זמניות. וגם מה שכתב מריש ברכות, יעוין ס' מנחת כהן מאמר שני פ"ט.

ובשו"ת מהרי"ל ס' קנב (ובדפוס האנווא ס' קסג) מוכח דזהו משום דששה מזלות הוא ביום (ומה שכתב רוב המזלות משמשים בכל יום, נראה משום דזה הוי קצת יותר מששה מזלות^{קכב} ולכן קאמר רוב מזלות). והיינו כמו שכתוב בס' התכונה להרח"ו פ"ג, דחשבון י"ב שעות הוא לי"ב מזלות, אלא שזה נק' שעות גדולות, ואח"כ חלקו כל שעה לשתיים והם שעות סתם (וגם נקראות לפעמים שעות קטנות). וזהו מהנץ החמה עד שקיעתה, דבעת הזריחה עולה מזל החדש ההוא (שמזל החדש הוא המזל שתחתיו נמצא השמש, בניסן מזל תלה וכו'), ובעת השקיעה עולה מזל השביעי, ונמצא שעברו ששה מזלות (וקצת יותר, דהרי השמש הלכה במשך היום חצי מעלה לערך בגלגל המזלות), הרי שחשבון שעות זמניות הוא מהנץ החמה עד שקיעתה.

אמנם הלא בזמן האחרון נתגלה ברייתא דשמואל הקטן^{קכג}, ושם מבואר כן. דשם פרק ג' מבואר דהילוך שעה בימים השווים הוא חמשה עשר חיל (מעלות) ובימים הארוכים י"ח חיל וכן בלילות הארוכים, ובימים ולילות הקצרים י"ב חיל. והרי מדבר הברייתא אודות שעות זמניות, דשעות הבינוניות הרי הן לעולם ט"ו חיל. וקאמר דבימים השווים הוי שעה ט"ו חיל, וזהו מהנץ החמה עד השקיעה, דהוי ק"פ מעלות ליום. וכן הוא לפי מה שכתוב שם חשבון השעות לפי חשבון הצל והמורה שעות שמסביר שם.

יט. אולם מה שצריך ישוב, מה שרבינו תלה עלות השחר לפי ימות החודש ולא לפי התקופות (כנ"ל^{קכד}). ומה שכתבתי הלשון תקופות ולא ימים הארוכים, שהרי התקופות שאנו חושבים שזהו תקופות שמואל האמצעיות (ואפילו דרב אדא) אין תקופת תמוז יום הארוך, אבל כיון דאין הכל בקיאים כל כך מתי הוא יום הארוך, אבל יודעים

זמני התקופות משום הענינים התלויים בתקופות (אמירת טל ומטר, מים שעבר עליהם התקופה בלא נתינת ברזל בתוכם), והזמן שבין תקופת תמוז ליום הארוך משתנה משהו בכמה שנים, ע"כ אפשר לתלות זאת בזמן התקופה, רק שלא ישתוו כמות הימים שקודם התקופה לכמות הימים שלאחר התקופה). [יש ליישב], כיון שסוף סוף לא יהי' ברור בימים שחצות הלילה הוא קודם עלות השחר מתי הוא עלות השחר, כי הלא באם אפילו ביום שעלות השחר הוא ב' מינוטין אחר חצות הלא אין לברך כ"א ב' מינוטין אחר חצות לילה ולא יותר, וכיון שסוף סוף לא יבורר הזמנים כי אם ע"י עריכת לוח מפורט מכל השנה באותו מקום, ומקום שאינו ממש אותו מקום צריך לוח אחר, ולא הי' בדעתו ובפנאי שלו (של רבינו הזקן) לערוך לוח מפורט; וכיון שגם זמן התקופה לאו כו"ע יודעים זאת, ע"כ קיצר רבינו בזה, ותלה בימי החודש הידועים לכל. וכיון דתלה בימי החודש ואין לחוש למיעוט שנים ובפרט למיעוטא דמיעוטא, ע"כ כתב ח"י אייר, וכנ"ל^{קטז} באורך.

והיוצא מכל זה הוא, דעלות השחר קדים להנץ החמה ע"ב מינוט. וכן פסק הרה"ח הרה"ת רז"ש דווארקין, וכמבואר בכפר חב"ד הנ"ל. אבל זהו בימים השונים בירושלים; ובשאר המקומות והזמנים, בזמן שקירוב השמש להאופק הוא כקירובו ע"ב מינוט קודם הנץ החמה בימים השונים בירושלים.

כ. וזהנה לפי מה שנתבאר לעיל^{קצו} מבואר שזה שאדם מהלך מעלות השחר עד צאת הכוכבים ארבעים מיל, לאו דברי הכל הוא. כי הרמב"ם סובר שזהו רק לר' יהודה ולר' יוחנן, אבל לר"ע מהלך אדם מעלות השחר עד צאת הכוכבים פחות מארבעים מיל, ופוסק הרמב"ם כר"ע. ולפי החק יעקב סובר הרמב"ם שמהלך אדם ביום הוא ל"ז מיל וחצי, וכן הוא לדעת רבינו בשלחנו ובמכתבו הנדפס בגליון שלחנו סי' רס"א. ולדעת רבינו בסידורו הוא מהלך ל"ז מיל.

ולכאורה, כיון שפסק ר' יוחנן כר' יהודה ולא כר"ע^{קצ"ב}, מדוע פוסק הרמב"ם דלא כר' יוחנן. וצ"ל שסובר הרמב"ם כיון דהלכה כר"ע מחבירו^{קצ"ג} וכ"ש מתלמידו, ע"כ הולכים בזה אחר הכלל הזה. ובפרט שעולא סובר כן (וגם רבא. אלא שאפשר לומר שמרבא אין כ"כ ראי', כיון דהגמרא אומרת שרבא טעה בדברי ר' יוחנן וסבר שגם ר' יוחנן סובר כר"ע ע"כ סבר גם הוא כר"ע, אבל רבא לא בא לחלוק על דברי ר' יוחנן. אולם עולא, הלא לפי מה שנתבאר לעיל^{קצ"ד} לא טעה בדברי ר' יוחנן ומ"מ פסק כר"ע).

אולם בהל' אבל פ"ז ה"ד כתב הרמב"ם דמהלך עשר פרסאות הוא מקום קרוב שיכול האבל לבוא ביום אחד. וכיון דבהל' ק"פ פ"ה ה"ט כתב דחמשה עשר מיל הוי דרך רחוקה, צריכים לומר דבהלכות ק"פ משערין מהנץ החמה כדמוכח בגמרא פסחים צ"ד ע"ב (לפי פירוש הרמב"ם^{קמ} שמפרש שהחמשה עשר מיל הוא חצי הראשון של היום), אבל לגבי

קלט אות י.
קמ בהלכות קרבן פסח שם. דלא כרש"י ותוספות בסוגיא דפסחים שם, שמפרשים על חצי השני של היום.

קלה אות יו.
קלו אות ב"ג ואות ו.
קלז ראה בכ"ז לעיל הערה 5.
קלח עירובין מו, ב. כתובות פד, ב.

כח כתבי סימן א רש"מ

אבילות משערין מעלות השחר עד צאת הכוכבים. וכיון דבהל' ק"פ סובר הרמב"ם דבחיצי יום הוי מהלך ט"ו מיל, הוי מהלך יום מהנץ החמה עד שקיעתה ל' מיל, ומעלות השחר עד צאת הכוכבים סובר בהל' אבילות דהוי מהלך מ' מיל, ולפ"ז סובר הרמב"ם בספר יד החזקה דמעלות השחר עד הנץ החמה הוי מהלך ה' מיל, שזה שתי שעות.

ולפ"ז צריכים לומר שחזר ממה שכתב בפירוש המשניות ריש ברכות דהוי רק שעה וחומש. דבפירוש המשניות סבר כמו שמתרץ החק יעקב, דהגם שהגמרא קאמר דהוי תיובתא דעולא, ומ"מ פוסק הרמב"ם בן משום דר"ע קאי כוותי'; ור"ע קמייירי רק בזמן שמהנץ החמה עד חצי היום, ולא קמייירי מזמן שמעלות השחר עד הנץ החמה, וע"כ פוסק בזה כר' יהודה. אולם בחיבורו יד החזקה חזר מזה, וסבר כיון דר' יוחנן כתב דמהלך אדם ביום הוא ארבעים מיל, הרי ההלכה כר' יוחנן. וכיון דהלכה כר"ע מחבירו וכ"ש לגבי ר' יהודה, הרי מהנץ החמה עד שקיעתה הוי מהלך ל' מיל. ולפ"ז הוי מעלות השחר עד צאת הכוכבים מ' מיל, וכפי שמפרש המעדני יו"ט את הרמב"ם.

ועם היות דקאמר הגמרא דר' יוחנן מצי סבר כר' יהודה, זהו מה שמתרץ הגמרא שאין להקשות מר' יהודה על ר' יוחנן, כי מדברי ר' יוחנן לא מוכח מידי, שאפשר לומר שסובר כר' יהודה, אבל לא שמוכח מדבריו שסובר כר' יהודה.

ועם היות שהגמרא ה' יכול לומר שאין תיובתא על ר' יוחנן משום שר' יוחנן פוסק כר"ע ולא כר' יהודה, אבל הלא זה קשה גם על מה שאומר הגמרא תיובתא דרבא תיובתא דעולא —

(לפירוש המעדני יו"ט. אולם לפירוש החק יעקב, מובן מדוע כותב הגמרא דהוי תיובתא דרבא, משום דבזמן שמעלות השחר עד הנץ החמה וכן משקיעת החמה עד צאת הכוכבים לא קמייירי ר"ע, ובוהו הוי תיובתא דרבא. אולם מה דקאמר הגמרא דהוי תיובתא דעולא, א"א לומר שזה קאי על הזמן שמעלות השחר עד הנץ החמה, דהרי בזה לא מיירי עולא. אלא שאפשר לומר, דמה דקא מתרץ החק יעקב לעולא הרי זה לאחר דקא מתרץ הגמרא דקא מחשבן דקדמא וחשובא, אבל עכשיו לא נחית עדיין הגמרא לזה, וע"כ קאמר דהוי תיובתא דעולא. אולם כבר נתבאר דכדברי עולא לא נזכר כלום מזמן עלות השחר. ואפשר לומר דכוונת הגמרא לומר תיובתא דעולא לפי מה שפירשו אותו חכמי הגמרא, והכוונה דהוי תיובתא לחכמי הגמרא שפירשו שעולא דייק זה מדברי ר' יוחנן, אלא שהגמרא מקצר בלשונו) —

ומ"מ מפרש המעדני יו"ט שעם היות שהגמרא אומרת תיובתא היינו שמדברי ר' יהודה יש תיובתא עליהם, אבל מ"מ לא מפני זה נדחו מהלכה, כיון דר"ע סובר כן. כמו"כ נפרש את מה שמתרץ הגמרא על ר' יוחנן.

ועל ר' יוחנן ניחא יותר, דהגמרא אומרת אפילו לפי מה שהגמרא רוצה להקשות מר' יהודה גם כן אי אפשר להקשות על ר' יוחנן, דיכולים לפרש את דברי ר' יוחנן כר' יהודה גם כן.

אבל לאמיתו של דבר, כיון דאין הכרח מדברי ר' יוחנן איך הוא סובר, וכיון דיש פלוגתא בין ר"ע ור"י, הרי ההלכה כר"ע, וא"כ גם ר' יוחנן סובר כר' עקיבא, ולפ"ז הרי גם לר"ע הוי מהלך ארבעים מיל ליום, וכן פוסק הרמב"ם בספר יד החזקה.

ולפ"ז הרי חזר הרמב"ם בספר יד החזקה ממה שכתב בפירושו המשניות ריש ברכות. ולפ"ז קשה מדוע פוסק רבינו כמו שכתב הרמב"ם בפירושו המשניות, מאחר שבספר יד החזקה חזר מזה.

וראיתי מי שפירש, שמה שכתב הרמב"ם בהל' אבל החשבון של עשרה פרסאות ליום, הכוונה למעת לעת. אמנם פירושו תמוה, מהו החשבון של עשרה פרסאות למעת לעת. והמקור של חשבון עשרה פרסאות לגבי מקום קרוב באבל הוא בבה"ג (מובא בתוספות קמא), והגאונים המובאים בהרא"ש קמב, ומובא בכס"מ קמג, והבה"ג כותב דזהו סאגיא דחד יומא, וכן כותבים הגאונים דזהו סוגיא דחד יומא, ומובן דמקורן הוא גמרא פסחים הנ"ל דמהלך אדם ביום הוא יו"ד פרסאות ופוסקים להלכה כן. ואם הו' דעת הרמב"ם דכפסחים קי"ל דלא כר' יהודה ור' יוחנן שסוברים דמהלך אדם ביום הו' יו"ד פרסאות, הו' צריך הרמב"ם לפסוק דמקום קרוב הוא ט' פרסאות (לדעת רבינו בסידורו) או ל"ז מיל וחצי (לדעת החק יעקב), וכיון שכותב הרמב"ם בספר יד החזקה דהו' עשרה פרסאות הרי שסובר כמו שמפרש המעדני יו"ט, וחזר ממה שכתב בריש פיהמש"ג.

כא. זאזלי אפשר לומר, שלפי מה שפירש החק יעקב דעולא סובר דמהלך מ' מיל הו' להמקדימים לילך, כן סובר באמת ר' יוחנן. ולפ"ז, זה דמהלך אדם ביום מ' מיל, זהו דברי הכל. ולרבי יהודה לדעת רבינו בסידורו, זהו מהנין החמה עד השקיעה קמז (ואתי כהמפרשים דלעולם יכנס אדם בכי טוב – בריש פסחים ובמקומות המסומנים שם במסורת הש"ס – דהכוונה זריחת החמה); ולדעת הח"י ולרבינו בשלחנו, הו' מעלות השחר (יעוין רש"י ריש פסחים קמה, דלעולם יצא בכי טוב זהו האיר המזרח (שזהו מעט אחרי עלות השחר קמז)). אמנם לר' יוחנן ולהלכה דפסקינן כר"ע, זהו להמקדימים שאינם נזהרים ביציאה בכי טוב. ומה שמסיק בתשובתא לרבא, היינו כמה שפוסק דעלות השחר הו' ה' מיל קודם הנין החמה. ומה שמסיק את עולא בתיובתא, הכוונה לחכמי הגמרא שפירשו דברי עולא וקאמרי שמעלות השחר עד הנין החמה הו' ה' מיל, וכיון דנקטו בלשונם עלות השחר כוונתם לעלות השחר ממש ולכן מסיק אותם בתיובתא.

(ולפ"ז הו' זה דלא כהחק יעקב שפירש דעלות השחר קמז הכוונה לאו דוקא. ולהחק יעקב צריכים לפרש שזה דקאמר הגמרא דהו' תיובתא, הכוונה דמר' יהודה הו' תיובתא על מה שסובר עולא דמהנין החמה עד שקיעתה הו' מהלך ל' מיל; אבל באמת לא הו'

יהודה אמר רב, דאר"י א"ר לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב. ופירש"י: לפי דרכו לימוד הכתוב דרך ארץ מאחי יוסף שהמתינו עד שהאיר המזרח כדרב יהודה. קמו ראה גם רש"י סוכה כט, א ד"ה תרתי. קמז בדברי עולא.

קמא מועד קמז כא, ב ד"ה מקום. קמב מועד קמז פ"ג סי' לח. קמג על הרמב"ם הלכות אבל שם. קמד כנ"ל אות ז ואות טו. קמה כגמרא שם: הבוקר אור והאנשים שולחו כו', כדרב

תיובתא, משום דעולא סובר כר"ע. ואפשר לומר ג"כ, דקודם דקא מתרין הגמרא דקא חשבן דקדמא וחשוכא, הוי תיובתא על עולא לפי מה שפירשו אותו חכמי הגמרא דסובר דמעלות השחר עד הגין החמה הוי ה' מיל, והלא ר' יהודה אומר דהוי רק ד' מיל; אבל לפי המסקנא דקא חשבן דקדמא וחשוכא, תו לא הוי תיובתא דעולא בזמן שמעלות השחר עד הגין החמה. אבל אם נפרש דמעלות השחר דנקטו חכמי הגמרא הכוונה עלות השחר ממש, ניחא מה שהגמרא מסיק בתיובתא).

אבל ר' יוחנן סובר ששיעור המ' מיל הוא לפי הילוך האנשים המקדימים לילך קודם עלות השחר. ומה שפירשו אותו חכמי הגמרא, הן אלו שפירשו את עולא והן רבא, שזהו מעלות השחר, קא טעו דקא חשבן דזה דקדמי וחשוכא הוי אחר עלות השחר וקודם צאת הכוכבים, אבל ר' יוחנן לא חשיב זה לאחר עלות השחר וקודם צאת הכוכבים. כן אפשר ליישב לדברי הרמב"ם הפירוש במה דקאמר הגמרא "דקא טעו דקא חשבן דקדמי וחשוכא" (היינו, לא כרש"י דקא טעו בזמן הליכת מ' מיל, דבזה לא קטעו להרמב"ם; ורק קא טעו מתי הוי זמן עלות השחר, דקא סברי דהמ' מיל נחשבים מעלות השחר, אבל באמת נחשבים מקודם עלות השחר. ועם היות שזהו דלא כרבי יהודה, אבל משום זה לא הוי תיובתא, משום דר' יוחנן סובר בזה כר"ע ולא כרבי יהודה; והתיובתא הוא רק בזמן עלות השחר דבזה לא קמיירי ר"ע, אבל גם ר' יוחנן לא מיירי בזה, ולא הוי תיובתא עליו).

ולפ"ז מתורין מה דמסיק הגמרא בתיובתא את רבא ועולא (היינו דהגמרא מקצר, והכוונה כנ"ל לחכמי הגמרא שפירשו את דברי עולא).

ומיושב נמי דהרמב"ם פוסק כרבי יוחנן, ולא קשה מריש פירוש המשניות על פסקו שביד החזקה, ולגבי אבילות מקילין לומר שגם מה שהאנשים שאינם נוהרים במה שלעולם יכנס ויצא בכי טוב מהלכים ביום ג"כ נחשב למקום קרוב, וניחא מה שרבינו פוסק כדברי הרמב"ם בריש פירוש המשניות.

כב. וְלִיִּתְרָךְ ביאור מה שכתב הרמב"ם בריש פיהמ"ש שמעלות השחר עד עלות השמש הוי שעה וחמש, לאיזה שעה כוונתו. הנה הרר"י קאפח כתב (בראש פירוש לפיהמ"ש להרמב"ם פ"א הערה 20, ובפירושו לספר יד החזקה הל' ק"ש פ"א ציון ל"ב) שהרמב"ם כתב "סאעאת אלאעתדאל". ומהו התרגום של תיבת "אלאעתדאל" בלשון הקודש. הנה הרר"י קאפח כתב (שם) שהרמב"ם כתב על מה דקאמר ר' יהושע (ברכות פ"א) דזמן ק"ש הוא עד שלש שעות, שזהו "סאעאת זמאניי", וכתב וזהו שעות זמניות. ובפירושו ליד החזקה הל' ק"ש הנ"ל (פ"א ציון ל"ב) כתב דבפסחים פ"ג ה"ב גבי שיעור מיל כתב הרמב"ם "סאעאת אלאסתוי", שזהו שעה שהיא חלק א' מכ"ד במעת לעת, שזהו שעות השוות. אמנם מהו הכוונה ב"סאעאת אלאעתדאל", כותב שם הרר"י קאפח "והם שעות של ימי ניסן ותשרי שהיום והלילה שוין, כך שהשעות שוות והיום י"ב מהן והלילה י"ב מהן, והרי הן דומות למעשה לשעות השוות אף על פי שגם הם לכאורה זמניות הן, ולפיכך תרגמתי שם השעות השוות".

כתבי סימן א רש"מ לא

ולפ"ז מוכן מה שהמתרגם הראשון תרגם שזהו מהשעות הזמניות, כמו שכותב הרר"י קאפח "שגם הם לכאורה זמניות הן", אלא כיון שאין כוונת הרמב"ם לשעות זמניות ממש, והן דומין לשעות השוות, ע"כ תרגם הרר"י קאפח "מן השעות השוות". אולם מדוע שינה הרמב"ם בלשונו לכתוב "סאעאת אלאעתדאל", ולא כתב "סאעאת אלאסתוי" כמו שכתב בפ"ג דפסחים.

אולם הענין פשוט, דבפסחים לגבי הילוך מיל, שם כתב הרמב"ם הזמן בשעות השוות שהן א' מכ"ד במעת לעת, ואין ענין שם לכתוב שעות של ניסן ותשרי, כיון דבכל ימות השנה ישנם שעות השוות שהן א' מכ"ד במעת לעת.

אולם לגבי זמן עלות השחר, הרי זה שכותב הרמב"ם שזהו שעה וחומש קודם עלות השמש זהו דוקא בימי ניסן ותשרי, ע"כ כותב שזהו שעה וחומש מן "סאעאת אלאעתדאל".

כג. **אזלם** כמה שנתבאר לעיל^{מפ} דשעות הזמניות מתחילות מהנין החמה, כתב הרר"י קאפח (שם, בפירוש ליד החזקה) שמתחילות מעלות השחר, ודלא כהלבוש. אמנם כבר נתבאר דעת אדמו"ר הזקן בסידורו, וכבר הובא מר' אברהם ב"ר חייא הנשיא, ומהיסוד עולם, ובפרט שכן מוכח מברייתא דשמואל הקטן, כהלבוש.

אמנם הרר"י קאפח כתב שם דהכי איתא להדיא בפסחים י"ב, ובדין הוא דניתב לי' טפי אלא בין יממא וליליא לא טעי אינשי^{מט}. הרי להדיא דשעה ראשונה מתחילה מעלות השחר. ואינו מוכן היכן ראה בהדיא בלשון הגמרא דשעה ראשונה מתחילה מעלות השחר. וכנראה כוונתו, כיון דכתוב בגמרא יממא וליליא, היינו מה שלא הלכה חשוב יום ולילה, וא"כ הרי שעה ראשונה נחשבת מעלות השחר.

אולם כיון שלשון יום נמצא בגמרא הרבה פעמים על זמן שמעלות השחר והרבה פעמים על זמן שמהנין החמה, וכמו שרשב"י קאמר בפ"ק דברכות "פעמים אדם קורא ק"ש ב' פעמים בלילה", וכוונתו עד נין החמה, הרי שקרוי הזמן שאחר עלות השחר לילה ולא יום, ורשב"י עצמו קורא לזמן שאחר עלות השחר ג"כ יום, באמרו שם "פעמים שקורא אדם ב' פעמים ביום"; וכן בגמרא פסחים צ"ג ע"ב וצ"ד ע"א, לפעמים קורא יום לזמן שמהנין החמה ולפעמים קורא יום להזמן שמעלות השחר. הרי שאין לדייק מזה.

וא"כ הרי מוכח מגמרא זאת להיפך, כיון דקאמר בין יממא לליליא לא טעי אינשי,

---

(להאי דשתים יהבינן ליה שעה ראשונה ושניה ושלישית ורביעית. דכי אמרי ליה להאי דשתים בשניה עמנו היית, יש לומר מעיתי שתי שעות לאחוריי ומעשה היה בראשונה. ועוד היה לו לומר מעשה היה קודם לראשונה שעה אחת, אלא בין יממא לליליא לא טעו אינשי. וכי אמרי ליה ראשונה ושניה עמנו היית, יש לו לומר מעיתי שתי שעות לפני שלישית ורביעית. ואי אמרי ליה כל ארבע שעות עמנו היית, הרי הוים).

קמח אות יח.
קמט ז"ל הגמרא: לדברי רבי מאיר אדם טועה שתי שעות כו'. חקירות דאיוו שעה כו' עדות שאי אתה יכול להיומה ה', דאמרי מטעין קמעינן (פירש"י: אי אמרת טעי אינשי כולי האי, חקירות דאיוו שעה אין לך בה הומה, דהא כי אמר בחמש ואמרי ליה בחמש עמנו היית יכול לומר בארבע היה אבל מעיתי. ומשני) דיהבינן להו כולי מעותיהו כו', מתחילת שעה ראשונה עד סוף חמש; ובדין הוא דניתב להו מעיקרא טפי, אלא בין יממא לליליא לא טעו אינשי

לב כתבי סימן א רש"מ

וכיון שאין אדם טועה בין קודם הנץ ללאחר הנץ החמה, הרי שהשעות נחשבות מהנץ החמה.

ועם היות שהתוספות פסחים י"א ע"ב ד"ה אחד מתרץ שלא יוקשה לשיטת התוספות דקסבר שהשעות נחשבות מעלות השחר^{קנ}, אבל זהו רק שמתרץ שלא יוקשה לשיטתו, אבל לא שמהגמרא מוכח כן, דאדרכא בפשמות מוכח מהגמרא להיפך, ואלו הסוברים שנחשבות מהנץ החמה לא יוקשה עליהם קושית התוספות. וכבר נתבאר שכן מוכח מברייתא דשמואל הקטן שנחשבות מהנץ החמה.

כד. **ובאמת** מוכח כן גם מספר מלכים וישע'י. דקאמר ישע'י הנביא לחזקיהו המלך שהשם יתברך יתן אות בצל המעלות, ובחר חזקיהו המלך שהאות יהי' כי ישוב הצל אחרונית עשר מעלות, וכן עשה השי"ת (מלכים ב' כ, פסוקים ט"זא. ישע'י לה, ח). ואיתא בגמרא (סנהדרין צ"ו ע"א) דאמר ר' יוחנן אותו היום שמת בו אחז שתי שעות הי^{קנא}, וכי חלה חזקי' ואיתפח אהדרינהו קב"ה להנך עשר שעי נהלי', דכתב הנני משיב את צל המעלות אשר ירדה במעלות אחז בשמש אחרונית עשר מעלות ותשב השמש עשר מעלות במעלות אשר ירדה. וכן תרגם יונתן, הן בישע'י והן במלכים, דחזרה הצל עשר שעיין באבן שעיא (עשר שעות באבן השעות (היינו במורה שעות)). וכן פרשו המפרשים בנביאים על אתר. היינו דמה שכתוב בפסוק מעלות, היינו שעות העשויות בשעון שעשוי ע"י צל החמה. ואם נאמר שהי"ב שעות הם מעלות השחר, הרי כיון שמעלות השחר עד הנץ החמה הוא יותר משעה, וכן משקיעת החמה עד צאת הכוכבים, הרי נשאר להזמן שמהנץ החמה עד שקיעתה פחות מעשר שעות, והצל הוא כשהחמה מאירה, הרי אין צל של עשר שעות רק פחות מזה, היינו דצל השעות הוא כמספר השעות שיש מזריחת החמה עד שקיעתה. וכיון דקאמר דהחזיר הצל של עשר שעות, הרי על כרחין יש מזריחת החמה עד שקיעתה יותר מעשר שעות. הרי על כרחין אין הי"ב שעות נחשבות מעלות השחר עד צאת הכוכבים, אלא מהנץ החמה עד שקיעתה כהלבוש.

ודברי המצודת דוד דקמפרש שישע'י שאל את חזקי' אם להחזיר הצל עשר מעלות, או לעשות את הצל עשר מעלות מאוחרות, תמוהים, דלפי זה ישנם יותר מעשרים מעלות בצל החמה, היינו יותר מעשרים שעות מהנץ החמה עד השקיעה, ואיך אפשר זה להיות אפילו בשעות שוות בירושלים. ובפרט שנראה שהשעות הן שעות זמניות, שבדרך כלל השעות שעל שעון החמה הן שעות זמניות שאינן יותר מי"ב ביום, ואיך מפרש המצודת דוד כן. שלפ"ז יש יותר מעשרים שעות ביום, שאפילו בשעות שוות זהו במדינות הצפוניות ביותר. כי גם במדינות הצפוניות המזכרות בסידור רבינו, הוי אורך היום בימי הקיץ רק שבע עשר שעה^{קנב}. והרי גם המצודת דוד פירש דמעלות פירושן שעות.

וסבורין שהשניה התחילה אחר הנץ החמה.
קנא כדי שלא יהא פנאי לספרו ולקברו. רש"י.
קנב כנ"ל אות יב.

קנ ח"ל: ו"ל כשזה אומר קודם הנץ החמה וזה אומר
לאחר הנץ החמה דמדקדקין בהנץ, לא טעו אינשי. אבל
הני לא דקדקו אלא בשעות, ואין בני אדם בקיאים בשעות,

כתבי סימן א רש"מ לג

ונראה^{קנב} שהפירוש הוא, ששאל אותו בבקר איך הוא רוצה. ואם הי' רוצה שיהי' צל מאוחר, אז הי' נעתק הצל בבקר עשר מעלות; אולם כיון שהוא רצה חזרת הצל, ע"כ נתאחר הענין והעתקת הצל עד הערב, ואז חזר הצל עשר מעלות.

אמנם המהר"י קרא פירש בישעי' ש"נתן הקב"ה אות לחזקי' להשיב את השמש כשתרד במעלה העשירית על מעלה הראשונה", והרי זה רק הפרש של תשע מעלות. וכנראה שמפרש מה שכתוב הנני משיב את צל המעלות וגו' עשר מעלות, לא שיש הפרש ביניהן עשר מעלות, רק שהמעלה שהי' שם השמש עם המעלה שהושב לה השמש עם המעלות שביניהן, הכל ביחד היו עשר. ולפ"ז, אם נאמר שמעלות השחר עד הנץ החמה היו פחות משעה ומחצה, וכן משקיעת החמה עד צאת הכוכבים, הרי נשאר להזמן שמהנץ החמה עד שקיעתה יותר מתשע שעות, וא"כ אפשר להשיב הצל ממעלה העשירית (שאינן השמש עושה צל שעה שלמה על המעלה העשירית, שהרי שוקעת מקודם; אבל כיון שעושה מקצת שעה צל על מעלה העשירית, לכן אפשר להשיב את הצל תשע מעלות, שזה נקרא בכתוב בשם עשר מעלות).

אמנם בנמרא איתא שכשמת אחז הי' היום שתי שעות, ולפירושו של מהר"י קרא הרי הי' צריך להיות אותו היום לפי החשבון שלש שעות. וכיון שכשמת אחז הי' היום שתי שעות, הרי שהצל הושב לחזקי' עשר שעות. ומוכח שהשעות נחשבות מהנץ החמה.

ולרש"י ותוס' וסיעתן שסוברים שהשעות נחשבות מעלות השחר, צריך ישוב איך לפרש את הפסוקים שבמלכים וישעי'.

והלבוש מייחס את הדיעה שהשעות נחשבות מעלות השחר להתרומת הדרשן. ולכאורה זהו דעת רש"י ותוס' ועוד פוסקים, כדמוכח מהרבה מקומות. ואפשר שכשמדברים להלכה, מדברים אודות האחרונים שקבעו את המנהגים וההלכות ונוהגים כפסקם. וכיון שבזמן הלבוש הרי הי' התרומת הדרשן מהגדולים שבהאחרונים שבררו את המנהגים וההלכות, ע"כ מביא רק את התרומת הדרשן.

אולם בילקוט^{קנד} הובא (וזהו מהפסיקתא^{קנה}), וכן ברש"י^{קנו}, שמרודך בלאדן כשעמד מממתו בתשע שעות ביום ראה דהוי שחרית. הרי מוכח לכאורה כהמהר"י קרא, דחזרת הצל הוי רק תשע שעות. אבל מ"מ מוכח שהשעות נחשבות מהנץ החמה, שהרי לא עבר רק תשע שעות מהיום, ואם נאמר ששעות היום נחשבות מעלות השחר, הרי תשע שעות קודם הי' קודם הנץ החמה ואין שם צל.

קנד מלכים, רמז רמד. וז"ל: מרודך בן בלאדן היה למוד לאכול בשש שעות וישן עד תשע שעות, וכיון שחזר גלגל חמה ישן לו ועמד ומצאו שחרית, בקש להרוג את כל עבדיו אמר הנחתם אותי לישן כל היום וכל הלילה, אמרי ליה מרי יומא הוא דהדר כו'.
קנה כמצויין בילקוט שמעוני שם.
קנו מלכים וישעיה שם.

קנג במהר"ק נרשם כאן יישוב אחר: ואולי רצונו לומר שזהו קטעי זמנים, אבל אורך הקטעי זמנים אינם חלקי א' מ"ב ביום או א' מכ"ד במערת לעת, אלא קטנים מהם, בענין שיש יותר מעשרים שעות מתחלת היום עד סופו. אולם מדברי ר' יוחנן הנ"ל (וימהפסיקתא שיובא לקמן) מוכח שזהו שעות ממש.
ובמהר"ב נכתב על זה: נראה שאין זה נכון.

לד כתבי סימן א רשי"מ

אמנם אין לעשות פלוגתא בין ר' יוחנן ובין הפסיקתא. ונוכל לומר שאולי בזמן ההוא בשנה, ומצד המרחק שבין ירושלים ובין מקומו של מרודך בלאדן, הי' אחר שעה עשירית בירושלים אחר שעה תשיעית אצל מרודך בלאדן, וכפשטות הלשון של השבת הצל עשר מעלות. ואולי צריך להגי' בדברי מהר"י קרא "כשתרד ממעלה העשירית", היינו כשתרד ממעלה העשירית לילך על מעלה י"א, הושב הצל על מעלה הראשונה.

ודברי הפני יהושע במהדורא בתרא על ברכות (שנדפס בלקוטים מהרב המחבר שבפני יהושע כרך ג') דף ג' שלא מצינו במקרא השעות האלו, דיותר הי' נראה מפשטי המקראות דיום ולילה אינן מתחלקות אלא לי"ב שעות^{קטז} (היינו דמעת לעת שלם אינו מתחלק אלא לי"ב שעות), תמוה, שהרי מוכח במקראות אלו (של מלכים וישעיה') דביום לבד יש יותר מעשר מעלות היינו עשר שעות, וא"כ ביום לבד יש י"ב שעות וכן בלילה בלבד. ובכלל דברי הפני יהושע שם תמוהים, אבל אין כאן המקום להאריך בזה.

כה. **זחנה** לגבי מה שנתבאר לעיל שהילוך מיל הוא ב' חומשי שעה, ראיתי בספר עתים לבינה במאמר יט בחתימת המאמר שכתב הטעם בזה, משום כי חשבון העשרה פרסאות אמרו בערב פסח, ואז הוי היום בירושלים 12 שעות עם 48 מינוט, ולפ"ז מגיע לכל מיל 24 מינוט, כי מזריחת החמה עד שקיעתה הוי מהלך ל"ב מיל.

אמנם חוץ מזה שזמן היום בערב פסח משתנה משנה לשנה, הרי מקור הדין דהוי ב' חומשי שעה הוא מהרמב"ם ביד החזקה ובפירוש המשניות, והוא סובר שמהגן החמה עד חצי היום הוי מהלך חמשה עשר מיל, כנ"ל.

סימן ב

שיעור בין השמשות, והמסתעף שיטת אדה"ז בשולחנו

- א. בסי' שלא נקט אדה"ז שיעור בין השמשות בערך רביעית שעה, דלא כהק יעקב ששיעורו ארוך יותר. ובסי' תנט כתב להחמיר כהשיטה ששיעור הילוך מיל י"ח מינוט, דלא כהק יעקב שכתב ששיטה זו היא נגד החוש.
- ב. ממכתב אדה"ז נראה ששיעור הילוך ד' מילין שמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים הוא שעה ומחצה, וזה סותר להאמור בסי' שלא.
- ג. פירוש הרמב"ם בסוגיא דפסחים. ועל פי זה הוא שיעור בין השמשות שבסי' שלא, ושיעור הילוך מיל לחומרא שבסי' תנט; ודלא כהק יעקב. תחילת מחלוקתם היא כיצד מתחשבות השעות הזמניות. ביאור שיטת אדה"ז בשלחנו בענין השעות הזמניות, לגבי ק"ש תפילה ופלג המנחה.
- ד. מדברי אדה"ז במכתב אין להוכיח דעתו בשיעור הזמן שמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים בא"י. הלילה נקבע ע"פ ראיית ג' כוכבים, ואינו תלוי בשיעור המינוטין אחר שקיעת החמה.
- ה. בסידור נקט שג' רביעי מיל דבין השמשות הן ממיל שזמן הילוכו הוא כ"ד מינוט. ויסודו מהרמב"ם שכתב שיעור בין השמשות שליש שעה.
- ו. על פי האמור, גם בשלחנו לא סבר אדה"ז שעלות השחר הוא שעה ומחצה קודם הנץ החמה.
- ז. להמחשבים שעות זמניות עד צאת הכוכבים, פלג המנחה הוא שעה ורביעי קודם יציאת ג' כוכבים בינונים, ולא שעה ורביעי קודם סיום זמן הילוך ד' מילין.
- ח. יישוב שיטת רש"י בהסוגיא דפסחים לענין עוביו של רקיע ביחס ליום, שינוי פירוש הלשון במימרא דרב יהודה מפירוש לשון זה במימרא דרבא.
- ט. התרגום המדויק של דברי הרמב"ם בפירוש המשניות ברכות, באלו שעות הן השעה וחומש שמעלות השחר עד הנץ החמה.

א. **כתב** אדה"ז בשולחנו, סי' של"א סעיף ה', אשר התחלת בין השמשות הוא בערך רביעית שעה קודם צאת הכוכבים (עם היות שאדה"ז חזר בו בסדר הכנסת שבת שבסידורו^א, וא"כ אין זה נוגע להלכה, אבל מ"מ צריך להבין מהו הפירוש במה שכתב בשו"ע). והוא מהמ"א^ב (צ"ע מדוע הציון בהמראי מקומות שבצד הש"ע הנ"ל

א ושם סובר שהתחלת בין השמשות הוא שליש שעה לפני צאת כוכבים.
 ב שם, ס"ק ב.

להמג"א הוא אחר תיבות אלו^ג, כי הרי גם תיבות "והוא לערך רביעית שעה קודם צאת הכוכבים" הם מהמג"א).

וכן הוא דעת המנחת כהן בספר מבוא השמש מאמר שני פרק ה', ומובא דעתו בהמג"א^ט.

אבל הם סוברים כהתרומת הדשן^ה ששיעור הילוך מיל הוא י"ח מינוט, וכיון שבסי' רס"א סעיף ב' נפסק אשר שיעור זמן בין השמשות הוא ג' רבעי מיל, א"כ זהו י"ג מינוט וחצי, אשר זהו מעט פחות מרביעית שעה, ע"כ כתבו שזהו לערך רביעית שעה.

וכן כתב המג"א סי' רס"א ס"ק ט', "ג' רבעי מיל והוא כמו רביעית שעה קודם צאת הכוכבים".

אבל דעת אדה"ז בסי' תנ"ט סעיף י' הוא כהחק יעקב^ו, ששולל לגמרי את דעת התרומת הדשן; אלא שסובר אדה"ז שיש להחמיר בדעת התרומת הדשן אם אין הפסד מרובה, אבל בעצם הדין סובר כהחק יעקב. וא"כ כיון שלגבי מילה בזמנה צריך לפסוק שבין השמשות הוא כמו שהוא ממש בעצם ההלכה, ובפרט שזהו קולא, שהרי כתוב שם (בשו"ע אדה"ז סי' של"א ס"ה) "מי שנולד בערב שבת... קודם לכן (פי' קודם רביעית שעה שקודם צאת הכוכבים) אף על פי שכבר שקעה חמה נימול ביום ו"^ז, והרי אם אין זה קודם ג' רבעי מיל לדעת החק יעקב הרי שיום ו' הוא ספק יום ז' ספק יום ח', ואיך מותר למול אותו ביום ו' והרי צריכים למול אותו ביום א'. ובפרט שכתב שם "ואם נולד כן בשבת נימול בשבת", והרי אם אין זה קודם ג' רבעי מיל לדעת החק יעקב הרי הוא נולד בין השמשות. ואיך מותר למול אותו ביום שהוא ספק יום ז' ספק יום ח', ובפרט לחלל שבת.

וגם בסי' תנ"ט צריך ביאור, מדוע צריך להחמיר באין הפסד מרובה, כיון שזהו נגד החוש ונגד חכמת התכונה; וכמו שכתב הח"י שזהו נגד החוש ונגד חכמת התכונה.

ב. בהעתק מכתב שנדפס בשולחן ערוך אדה"ז סימן רס"א^י, כתוב אשר "בסוף הקיץ ותחילת החורף וסוף החורף ותחילת הקיץ" הזמן שבין שקיעת החמה וצאת הכוכבים "הוא שעה ומחצה"; שזהו זמן הילוך ד' מילין, ולפי"ז הוי הילוך מיל כ"ב מינוט וחצי.

ואין זה סותר למה שפסק אדה"ז בסי' תנ"ט אשר הילוך מיל הוא כ"ד מינוט. וכמו שהוכיח החק יעקב, שגם מי שסובר שהילוך מיל הוא כ"ד מינוט^י אבל הד' מילין שבין עלות השחר והנץ החמה הוא ד' מילין שכל מיל זמן הילוכו הוא כ"ב מינוט וחצי^ז. וכיון שכן, הרי כמו כן הוא בהזמן שבין שקיעת החמה וצאת הכוכבים.

ו שם, ס"ק י.

ז בהוצאה החדשה נדפס בסוף הספר (עמ' תתקט).

ח כעולא, שבי"ב שעות היום הוא מהלך ל' מיל.

ט כי ד' מילין אלו מקורם מדברי רב יהודה, הסובר

ג והציון מתייחס להלכה שאחריו ("ואם נולד קודם לכן אף על פי שכבר שקעה החמה נימול ביום ו'").

ד שם.

ה ח"א סי' קכג.

כתבי סימן ב רש"מ לו

אבל זה סותר למה שכתוב בסי' של"א ס"ה אשר ג' רביעי מיל הוא לערך רביעית שעה.

ג. זמנה שאפשר לומר בזה הוא, כי עם היות שאדמו"ר הזקן סובר כהחק יעקב שיש הפרש בין זמן הילוך מיל של הד' מילין שבין עלות השחר והניץ החמה ובין זמן הילוך מיל לגבי שאר ענינים, אבל אינו סובר כמותו בזה שהחק יעקב סובר שאי אפשר לאמר שזמן הילוך מיל הוא ח"י מינוט.

כי הח"י סובר אשר השעות הזמניות נחשבות מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ועל כן מפרש שמה שכתב הרמב"ם בפירוש המשניות ברכות פרק א' משנה א' אשר עלות השחר הוא שעה וחומש קודם הניץ החמה (וגירסתו הייתה "שעה וחומש זמניות"), שזהו שעה ומחצה מן השעות השוות. ולכן סובר שגם הרמב"ם סובר כפירוש רש"י שמה שאמר ר' יהודה (פסחים צ"ד ע"א) אשר אדם מהלך עשר פרסאות ביום זהו מעלות השחר עד צאת הכוכבים. וכיון שמה שבימים השווים יש י"ב שעות שוות זהו מהניץ החמה עד שקיעתה, אבל מעלות השחר עד צאת הכוכבים יש יותר מן י"ב שעות; וכיון אשר 40 פעמים 18 מינוט זהו י"ב שעות, אם כן חלק א' מן ארבעים מהזמן שמעלות השחר עד צאת הכוכבים הוא יותר מן 18 מינוט. ואם כן, לר' יהודה שסובר שהזמן שמעלות השחר עד הניץ החמה הוא א' מעשרה ביום וכמו כן הזמן שמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים, הרי שני הזמנים ביחד זהו א' מחמשה ביום שזהו א' מארבעה מהזמן שזמן הניץ החמה עד שקיעתה, וכשמוסיפים א' מארבעה על 18 מינוט זהו כ"ב מינוט וחצי. ולהסוברים שהזמן שמעלות השחר עד הניץ החמה הוא א' מששה ביום, הרי ביחד עם הזמן שמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים זהו א' משלשה ביום, וכשמוסיפים א' משלשה על 18 מינוט זהו 24 מינוט.

אבל אדמו"ר הזקן, אפשר שסובר כדעת הבית דוד שהובא בתוספות חדשים¹², שכתב שצ"ל הגירסא בפי' המשניות לרמב"ם "שעה וחומש שוות". ואפי' להגירסא "שעה וחומש זמניות" הרי דעת אדמו"ר הזקן בשלחנו סי' תמ"ג ס"ד שהשעות הזמניות נחשבות מהניץ החמה עד שקיעת החמה,

— ומה שסובר בשלחנו סי' נ"ח ס"ג ובסי' פ"ט ס"ט שהשעות הזמניות נחשבות מע"ה, כדי שלא יסתור למה שכתב בסי' תמ"ג, צריכים לאמר שסובר כהמגן אברהם סי' נ"ח ס"ק א' דלגבי ק"ש לכו"ע (היינו אפי' למי שסובר שהשעות הזמניות נחשבות מהניץ החמה, אבל לגבי ק"ש סובר אשר) השעות נחשבות מע"ה; וסובר אדמוה"ז שכמו כן הוא לגבי תפילה.

ולפי זה הזמן שמעלות השחר עד הניץ החמה הוא אחד משמונה מי"ב השעות השוות שהן מהניץ החמה עד שקיעתה, דהיינו שעה ומחצה). מה שאין כן באם נפרש שכונת הרמב"ם היא לשעה וחומש שוות, צריך לומר שפירש את הנמרא באופן אחר, וכדלהלן. יא ברכות שם.

(שמהלך אדם ביום ל"ב מילין, וא"כ) שיעור הילוך מיל כ"ב מינוט וחצי. י שפירוש זה עולה בקנה אחד עם שיעור שעה ומחצה (מהלך אדם מעלות השחר עד צאת הכוכבים עשר פרסאות, ומתוכם מעלות השחר עד הניץ החמה ארבעת מילין, וכן משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים ארבעת מילין.

לח כתבי סימן ב רשי"מ

וכן לגבי פלג המנחה, לאלו שסוברים שהתחלת בין השמשות הוא ג' מילין ורביע אחר השקיעה, וסוברים גם כן שלרבנן זמן תפלת המנחה אין זה עד התחלת השקיעה (כי רבינו יונה^{יב} סובר שזמן תפלת המנחה הוא עד התחלת השקיעה) אלא עד הלילה, צריכים לאמר שפלג המנחה הוא שעה ורביע קודם צאת הכוכבים, שהרי בברכות דף כ"ו סוף ע"ב מוכח שלרבנן סוף זמן מנחה הוא בסוף פלג מנחה אחרונה^{יג}. ואם כן, לאלו שסוברים שזמן מנחה הוא עד הלילה, והלילה הוא ד' מילין אחר שקיעת החמה, אם כן הרי גם לאלו שסוברים שהשעות הזמניות נחשבות מהנץ החמה עד שקיעתה מכל מקום שעה ורביע של פלג המנחה נחשבות מעלות השחר עד צאת הכוכבים. (ותימה על הלבוש שסובר שסוף בין השמשות הוא ד' מילין אחר שקיעת החמה (לבוש החור סי' רס"א ס"ד), וסובר שזמן מנחה הוא עד הלילה (לבוש התכלת סי' רל"ג ס"א, ולבוש החור סי' רס"א רס"ז ס"ב), ומכל מקום סובר (שם) שפלג המנחה הוא שעה ורביע קודם השקיעה; הרי מברכות כ"ו סוף ע"ב מוכח שפלג המנחה הוא שעה ורביע קודם הזמן שהוא סוף זמן מנחה לרבנן כנ"ל). ולכן כתב אדמו"ר הזקן בשלחנו סי' רס"א ס"ה שפלג המנחה הוא שעה ורביע קודם הלילה, היינו קודם צאת הכוכבים (ורק להסוברים שתחלת הלילה הוא בתחלת השקיעה ואז הוא צאת ג' כוכבים בינונים, סובר אדמו"ר הזקן שם שלדידהו הוי פלג המנחה שעה ורבע קודם תחלת השקיעה). אבל לגבי שאר העניינים סובר אדמו"ר הזקן שהשעות הזמניות נחשבות מהנץ החמה עד שקיעתה, וכמו שכתב בס' תמ"ג – ולכן מה שכתב הרמב"ם בפירושו המשניות ברכות פ"א מ"א שעה וחומש, זהו שעה וחומש מהשעות הנחשבות מהנץ החמה עד שקיעתה.

ולפי זה צריכים לומר שהרמב"ם מפרש את סוגית הגמרא בפסחים צ"ד ע"א דלא כפי' רש"י. כי בפסחים צ"ד ע"א קאמר הגמרא אליבא דרבא כי עוביו של רקיע הוא א' מששה ביום; והלא כיון שמה שאדם מהלך עשר פרסאות ביום הוא מע"ה עד צאת הכוכבים, כמו כן היה לו להגמרא לומר א' משמונה ביום, ומדוע משנה הגמ' לקרוא יום רק הזמן שמהנץ מחמה עד שקיעתה ולא את הזמן שמע"ה עד צאת הכוכבים, מזה מוכח שכשמשערים עוביו של רקיע משערים זה לגבי מדת העולם שממקום זריחת השמש עד מקום שקיעתו. אם כן גם בדברי ר' יהודה שאומר כי עוביו של רקיע הוא א' מעשרה ביום, הכוונה למדת העולם שממקום זריחת השמש עד מקום שקיעתו. ועל זה מביא ר' יהודה ראי' מערך הזמן שמע"ה עד הנץ החמה לגבי מה שאדם מהלך ביום עשר פרסאות, הרי שר"י סובר שאדם מהלך מהנץ החמה עד שקיעתה עשר פרסאות. כי הרי לעולם יצא אדם בכי טוב^{יד}, וכהמפרשים^{טו} שמפרשים שזהו בהנץ החמה. ודלא כמו שסבר הגמ' לדעת עולא ורבא שזהו מע"ה.

אי אמרת עד ועד בכלל רבי יהודה היינו רבנן כו. מי סברת דהאי פלג מנחה פלג אחרונה קאמר, פלג ראשונה קאמר. יד פסחים ב, א. טו פירש"י פסחים שם ד"ה בכי טוב.

יב ברכות (יה, א מדפי הרי"ף) ד"ה תפלת המנחה. יג ז"ל הגמרא: רבי יהודה אומר עד ארבע שעות. איבעיא להו עד ועד בכלל או דילמא עד ולא עד בכלל. תא שמע, רבי יהודה אומר עד פלג המנחה, אי אמרת בשלמא עד ולא עד בכלל היינו דאיכא בין רבי יהודה לרבנן, אלא

ולפי זה הווי הילוך מיל 18 מינוט.

(ובזה מתורץ קושיית הח"י סי' תנ"ט סק"י על המנחת כהנ"ס, וקושיא השלישית של המג"א בסי' רס"ז סק"א על העו"ש"י. וגם זה מה שהמג"א כותב שכן כותב העו"ש שכן הוא להלבוש, תמוה מה שתולה זה בהעו"ש כי הלא זה מפורש בהלבוש"י. וגם מה שהביא שם מקודם מהעו"ש"י מפורש הוא בלבוש"י. ואולי לא היה הלבוש לפני המג"א).

אלא שבסי' תנ"ט לגבי הילוך מיל סובר אדמו"ר הזקן להלכה כהרמב"ם^{כא} שהילוך מיל הוא 24 מינוטין. ואולי הוא קצת יותר מן 24 מינוטין, כי כשהשמש הוא בגלגל משהו היום, אז היום הארוך בארץ ישראל הוא יותר קצת מן י"ב שעות שוות, אלא כיון שזהו פחות מן חצי מינוט על כן אין מדקדקין בזה; על כן כתב אדמו"ר הזקן שזהו שני חומשי שעה, כי לחומרא אין מדקדקין בזה.

אבל באין הפסד מרובה, חושש אדמו"ר הזקן להפוסקים שאינם סוברים כהרמב"ם וסוברים שהילוך מיל הוא 18 מינוט, ואולי הוא יותר קצת מן 18 מינוט כנ"ל אלא שאינו מדקדק בזה כנ"ל. ואין זה היפך החוש וחכמת התכונה כנ"ל.

אבל לגבי הזמן שמע"ה עד הנץ החמה וכן לגבי הזמן שמשקיעת החמה עד צאת הכוכבים, שהרמב"ם סובר שזהו שעה וחומש כרב יהודה, סובר אדמוה"ז בזה ג"כ כהרמב"ם. ואדמוה"ז סובר שבין השמשות הוא יותר קצת מן ג' רביעי מיל, שהרי הוסיף בסי' רס"א^{כב} בתצאי עיגול עוד מ"ט אמה. וכיון שעד בין השמשות הוא ג' מילין ורביעי, הרי שגם הג' רביעי מיל הם כדעת רב יהודה; וג' רביעי מיל ועוד מ"ט אמה הם פחות מעט מן רביעית שעה, על כן כתב אדמוה"ז בסי' של"א שזהו לערך רביעית שעה.

אולם בסידורו חזר מזה, וסובר שגם לגבי זמן ק"ש נחשבות השעות מהנץ החמה עד שקיעתה, וכהמנחת כהן בספר מבוא השמש מאמר שני פ"ט ד"ה והנה לראי' הג'. וכיון שפוסק בזמן בין השמשות כהגאונים, אם כן גם פלג המנחה הוא שעה ורביעי זמנית קודם השקיעה.

ערבית אלא בלילה דוקא בימות החול, אבל בשבת שצריך להוסיף מחול על הקודש, והוא כדי שיעור שעה ורביעי פחות חומש מרביעית השעה, יכול גמי להתפלל ערבית באותו זמן כיון שחל עליו קדושת שבת. ואין להקשות אם כן מאי נפקא מינה בין רבנן לר' יהודה בערב שבת, י"ל דאפשר דהא דקאמר ר' יהודה מפלג המנחה ומעלה הוא זמן תפלת ערבית והוא שעה ורביעי קודם הלילה, היינו קודם שהתחיל השמש לשקוע, והוא שתי שעות ומחצה פחות חלק עשירית מן השעה, ולפי זה איכא הרבה נפקא מינה בין ר' יהודה לרבנן.

כ שם.

כא בפירוש המשניות פסחים פ"ג מ"ב (והוא מדברי עולא, שהמהלך ב"ב השעות שמהנץ החמה עד שקיעתה הוא ל' מיל).

כב סעיף א.

טז וז"ל: שיעור מיל הוי רביעית שעה וחלק מעשרים מן השעה. כן כתב בתרומת הדרשן. תמוה על בעל מנחת כהן אף שהוא ראה וידע הא דביומי ניסן ותשרי שהיום והלילה שווים היינו מהנץ החמה עד השקיעה, ואפילו הכי נמשך בזה אחר התרומת הדרשן כמאמר א' פרק א' יע"ש, וצ"ע.

יז וז"ל: הע"ש כתב... דלהלבוש הוי פלג המנחה ב' שעות ומחצה קודם צ"ה. לא דק, דאם מחשבין היום מהנץ החמה עד השקיעה הוי מיל ב' חומשי שעה, וא"כ הוי ב' שעות וג' רביעית שעה וחלק עשירי.

יח סי' רסו סעיף ב.

יט וז"ל: הע"ש כתב דרבנן מודים בע"ש, ולא עיין בנגמרא. גם מ"ש דפליגי ר"י ורבנן בפלוגתא דת"ה והלבוש כמ"ש סי' רל"ג, לא דק כלל (וז"ל העולת שבת: מה שכתב ומפלג המנחה וכו', פירוש גם לרבנן דס"ל דאין להתפלל

מ כתבי סימן ב רשי"מ

ד. זמנה שבהעתק מכתב הנ"ל כתוב שבימים השווים הזמן שבין שקיעת החמה וצאת הכוכבים הוא שעה ומחצה, הרי כותב רבינו זה לאלו שלחם שולח אדמוה"ז המכתב, לפי מה שידוע להם מתי הוא זמן צאת הכוכבים. שאם אין ידוע להם זה, אם כן איך כותב להם רבינו שישערו ביום המעונן זמן שקיעת החמה מזמן צאת הכוכבים, הרי אין ידוע להם זמן צאת הכוכבים. ואם כן הרי ידוע להם זמן צאת הכוכבים. וכותב להם רבינו שלפי זמן צאת הכוכבים הידוע להם, הרי זמן שקיעת החמה בימים השווים קודם זמן צאת הכוכבים הידוע להם שעה ומחצה. ומזה אנו יודעים שזמן צאת הכוכבים בימים השווים שהיה ידוע לאלו שנשלח להם המכתב, היה זה שעה ומחצה אחר שקיעת החמה.

אבל אינו מוכרח שגם אדמוה"ז סובר כן להלכה (עם היות שהיה אפשר לומר שבהעתק מכתב הנ"ל חזר ממה שפסק בשו"ע, ואחר כך בסדר הכנסת שבת חזר גם ממה שכתב בהעתק מכתב הנ"ל, אבל כיון שאין הכרח שחזר בהעתק מכתב הנ"ל ממה שכתב בשלחנו מדוע נאמר שחזר). כי להלכה סובר רבינו שמעלות השחר עד הגין החמה בימים השווים הם ע"ב מינוטין, וכן סבר בשלחנו לגבי הזמן שבין שקיעת החמה עד צאת הכוכבים בא"י.

אבל במדינתו של אדמוה"ז, הרי כיון שנראים הכוכבים קודם זמן זה, הרי לפי מה שפסק בס' רצ"ג^כ הוא שמצד ההלכה סוף בין השמשות הוא בעת שרואים ג' כוכבים בינונים, אלא כיון שאין אנו בקיאים בבינונים לכן סוף בין השמשות הוא בראיית ג' כוכבים קטנים, ומצד תוספות שבת צריכים להמתין עד שיהיו ג' כוכבים קטנים רצופים, אבל אין צריכים להמתין ע"ב מינוטין אחר שקיעת החמה ביציאת שבת אלא די בג' כוכבים קטנים רצופים. אמנם אצל אלו שנשלח להם ההעתק מכתב הנ"ל, לפי מה שהי' ידוע להם זמן צאת הכוכבים, הרי יכולים הם לחשוב ביום המעונן מתי הוא שקיעת החמה מזמן צאת הכוכבים הידוע להם לפי חשבון הכתוב בהעתק מכתב הנ"ל. אבל אין זה ראי' שגם אדמוה"ז סובר שאז הוא זמן צאה"כ.

וכן מה שכתב בס' של"א, אין הכוונה שתחלת בין השמשות הוא ג' מילין ורביע אחר שקיעת החמה, אלא שתחלת בין השמשות הוא לערך רביעית שעה קודם צאת ג' כוכבים הנראים אצלנו.

ולכן כתבתי לעיל^{כד} שקודם רביעית שעה קודם צאת הכוכבים אין זה קודם בין השמשות להח"י^{כה}.

ה. אמנם בסדר הכנסת שבת בסידורו חזר מזה^{כו}. וסובר שאחר שקיעה האמיתית שזהו איזה מינוטין אחר שקיעה הנראית, אז הוא זמן התחלת בין השמשות.

כג סעיף א.
כד אות א.
כה שאם היה הפירוש בדברי אדה"ז שתחלת בין השמשות הוא ג' מילין ורביע אחר שקיעת החמה, הרי קודם לכן הוא קודם בין השמשות גם להח"י (במכל שכן, שהרי להח"י שיעור ג' מילין ורביע הוא זמן ארוך יותר).
כו משיעור בין השמשות לערך רביעית שעה קודם צאת ג' כוכבים בינונים.

כג סעיף א.
כד אות א.
כה שאם היה הפירוש בדברי אדה"ז שתחלת בין השמשות הוא ג' מילין ורביע אחר שקיעת החמה, הרי קודם לכן הוא קודם בין השמשות גם להח"י (במכל שכן, שהרי להח"י שיעור ג' מילין ורביע הוא זמן ארוך יותר).
כו משיעור בין השמשות לערך רביעית שעה קודם צאת ג' כוכבים בינונים.

כתבי סימן ב רש"מ מא

ובשקיעה הנראית הוא זמן תוספת שבת. וא"כ, פלג המנחה הוא שעה ורביע זמנית קודם שקיעת החמה^{כז}. ובין השמשות הוא ג' רביעי מיל שכל מיל זמן הילוכו הוא 24 מינוט, ועוד ב' מינוט עד סוף בין השמשות דר' יוסי.

ועם היות שבשלחנ^{כח} סובר שג' רביעי מיל דבין השמשות הוא מזמן הילוך מיל שהוא פחות מן 24 מינוט, וכהח"י^{כט} שאי אפשר לאמר שד' מילין שמעלות השחר עד הנץ החמה הוא ד' מילין כאלו שזמן הילוך מיל הוא כ"ד מינוט, וא"כ גם זמן בין השמשות אי אפשר לאמר שזהו ג' רביעיות ממיל שזמן הילוכו הוא כ"ד מינוט, זהו משום שהפוסקים כתבו שעד בין השמשות הוא ג' מילין ורביעי, א"כ אי אפשר לאמר שג' רביעי מיל שבסוף הד' מילין הוא ממיל כזה שזמן הילוכו הוא כ"ד מינוט.

אבל בסדר הכנסת שבת שסובר כהגאונים^ל, הרי הג' רביעי מיל הם ממיל כזה שזמן הילוכו הוא כ"ד מינוט (ואולי יותר קצת כנ"ל^{לא}), ועוד שתי מינוט עד סוף ביהש"מ^{לב} דר' יוסי (ואם הג' רביעי מיל הם קצת יותר מן 18 מינוט, הרי עד סוף ביהש"מ דר' יוסי הוא פחות קצת מן שני מינוט^{לד}). [ונשאר אחר הג' רביעי מיל עד צאת הכוכבים דפסחים, פחות מן ג' מילין ורביעי; כיון שלפי מה שהוכיח הח"י הרי אי אפשר לומר שהד' מילין שמעלות השחר עד הנץ החמה הן מילין כאלו שכל מיל הילוכו הוא 24 מינוט]. שהרי כתב הסמ"ג^{לז} שזהו שליש שעה^{לה}, וזהו מהרמב"ם^{לז}.

אלא שמדפיסי הרמב"ם היו סוברים שמה שיש באיזה נוסחאות בהרמב"ם לשון זה, הוא טעות שנפל בהרמב"ם מספר הסמ"ג. ולפני אדמו"ר הזקן לא היה גירס' זו בהרמב"ם, על כן הביא זה מהסמ"ג. אבל הר"י קאפח כתב^{לז}, שכן הוא בכתב יד הרמב"ם. וא"כ הרי זה מה שכתוב כן באיזה נוסחאות בהרמב"ם, זהו משום שהרמב"ם כתב כן. אלא שבקצת נוסחאות נשמט זה, או שהם נדפסו מנוסח הקודם של הרמב"ם ולא מנוסח שכתב הרמב"ם באחרונה.

כי, בארץ ישראל בימים השווים אינם נראים ג' כוכבים בינונים גם לזכי הראות מהאצטונגנין הבקאים בגודל גוף הכוכבים ובגודל אורם^{לז} קודם 20 מינוט אחר שקיעה האמיתית, ששקיעה האמיתית היא איזה מינוטין אחר שקיעה הנראית. וא"כ ג' רביעי מיל הם יותר מן שלוש עשרה וחצי מינוט. ועל כן צריכים לומר שהילוך מיל שמשערים בזה ג' רביעי מיל דבין השמשות, אין זה כהילוך מיל שבו משערים ד' מיל שבין שקיעת החמה וצאת כל הכוכבים. משום זה סובר הרמב"ם וכן אדמו"ר הזקן שהג' רביעי מיל הם ג'

כז ורלא כדלעיל אות ג (שיטת אדה"ו בשלחנו).

כח סי' שלא סע' ה, וכנ"ל.

כט הנ"ל אות ב.

ל והוא שלא כשיטת הפוסקים שכתבו שעד בין השמשות הוא ג' מילין ורביעי.

לא אות ג.

לב כי צריך להיות בין הכל שליש שעה, כדלהלן.

לג לאוין סי' רנו.

לד ואם כן, על כרחך ג' רביעי מיל הוא שיעור קרוב לזה (שבצירוף בין השמשות דרבי יוסי, שהוא כהרף עין,

יהיה שליש שעה).

לה הלבנות תרומות פרק ז הלכה ב.

לו במהדורת הרמב"ם שלו שם.

לז ל' אדה"ו בסדר הכנסת שבת.

מב כתבי סימן ב רשי"מ

רביעיות ממיל שזמן הילוכו הוא ב' חומשי שעה (וקצת יותר, אלא שאין מדקדקין במשהו וכנ"ל).

והסמ"ג, עם היות שסובר¹² שבין השמשות הוא בסוף הד' מילין, אבל חשבון של שליש שעה אולי הביא זה מהרמב"ם.

ו. **זבמק"א**, בענין עלות השחר¹³, כתבתי¹⁴ דבשלחנו סובר רבינו הזקן שהילוך ד' מילין הוא שעה ומחצה, אבל אי אפשר לומר כן, וכנ"ל מסי' של"א מוכח שאינו כן¹⁵.

ז. **זולענין** הקושיא שם¹⁶ בענין זמן הדלקת נרות להסוברים ששיעור הילוך ד' מילין שמהשקיעה עד צאה"כ הוא צ"ו מינוט¹⁷], קושיא זו כבר הקשה התהלה לדוד¹⁸. אמנם קושיא זו היא במקומות שמן שקיעת החמה עד צאת ג' כוכבים בינונים יש זמן הילוך ד' מילין. אבל במקומות שיש ביניהם פחות מן ד' מילין, שבין מקומות אלו היא גם מדינת רבינו הזקן¹⁹, הרי פלג המנחה זהו שעה ורביע קודם צאת ג' כוכבים בינונים במקומות ההם, כיון שגם לגבי מוצאי שבת סומכים על ג' כוכבים כמו שנפסק בסי' רצ"ג. אלא משום תוספות שבת צריך להמתין יותר, וגם משום שאין אנו בקיאים איזה הם בינונים; אבל זהו לגבי מוצאי שבת, אבל לגבי מילה בזמנה לתינוק שנולד אחר יציאת ג' כוכבים בינונים, סומכים שזהו לאחר בין השמשות. א"כ גם למו שהדליק בערב שבת בהקדם, איך נחייב אותו לכבות הנרות, ובפרט למו שכבר קיבל שבת בהדלקת הנרות, ולכרך אחר כך ברכה לכמלה על הדלקת הנרות. אלא שלכתחילה אולי יש לחוש גם בהדלקת הנרות שפלג המנחה זהו שעה ורבע קודם צאת ג' כוכבים קטנים.

ח. **אולם**²⁰ מה שרש"י סובר שגם רב יהודה²¹ דעתו הוא שמה שאדם מהלך עשר

ואיך נאמר דגם רבינו סובר כן, הרי רבינו פסק בסי' רס"א ס"ה שאם הדליק נרות שבת קודם פלג המנחה צריך לכבות ולחזור להדליק לצורך שבת, ובסעיף ו' כתב שמו שאינו בקי ידליק קודם השקיעה.
מד סי' רפ"א ס"ק ו. וז"ל: לאותן הסוברים שיעור ד' מילין היא שעה וג' חומשין, עמ"ש בסי' צ"ב סק"א, א"כ הוא יותר משעה ורביע; ואיך הרמ"א ז"ל על דברי המחבר שכתב השיעור ד' מילין כתב הוא ואם רוצה להקדים וכו', הא שיעור זה מאוחר. ודברי הרב ז"ל קשין יותר, דלשיטתו בסי' רמ"ט ס"ג ובסי' תנ"ט ס"י דהעיקר דשיעור ד' מילין היא שעה וג' חומשין, ואיך כתב בכאן ס"ה ואם רוצה להקדים מפלג המנחה ולמעלה דהיינו שעה ורביע זמניות קודם הלילה הרשות בידו אבל אם קיבל קודם פלג המנחה אין בקבלתו כלום ומותר בעשיית מלאכה, ולמה מותר עשיית מלאכה אם קיבל תוספת שבת משעה וג' חומשין ואילך.
מה כנ"ל אות ד.
מו כאן חוזר למה שהעיר לעיל אות ג על שיטת רש"י פסחים צד, א.
מז ולא רק רבא (כפי שנתבאר שם בשיטת הרמב"ם).

לח עשין סי' לב.
לט לעיל סימן א (אות ה ואות ז).
מ על יסוד מכתב אדה"ז הנדפס בגליון שלחנו סי' רס"א. ושם עוד, שבשלחנו סבר כהגרסא ברמב"ם "שעה וחומש מן השעות הזמניות", שהן שעה ומחצה מן השעות השוות – לפי מה שסבר בשלחנו שהשעות הזמניות מתחשבות מעלות השחר עד צאת הכוכבים.
מא שהרי מבואר שם ששיעור ג' רביעי מיל הן בערך רביעית שעה.
מב אות ה.
מג וז"ל שם (בשליטת סברא זו לדעת אדה"ז): ועוד, דלפי זה הרי פלג המנחה הוא אחר שקיעת החמה. דמעלות השחר עד הנץ החמה הוי שעה ול"ו מינוט, וכן משקיעת החמה עד צאת הכוכבים הוי שעה ול"ו מינוט, ביחד זה שלש שעות וי"ב מינוט, והיום מנץ החמה עד שקיעתה הוא י"ב שעות, ביחד הוי זה ט"ז שעות וי"ב מינוט, ולפי זה שעה זמנית (לפי מה שסובר רבינו בשלחנו דשעות הזמניות נחשבות מעלות השחר עד צאת הכוכבים) הוי שעה וט"ז מינוט, ורבע שעה זמנית הוי י"ט מינוט, ביחד הוי זה שעה ול"ה מינוט, הרי פלג המנחה מינוט א' אחר שקיעת החמה.

פרסאות ביום הוא ביום שמע"ה עד צאת הכוכבים, והלא רב יהודה אומר שעוביו של רקיע הוא א' מעשרה ביום, והלא כשהגמרא אליבא דרבא משער עוביו של רקיע קורא 'יום' להזמן שמהנץ החמה עד שקיעתה.

אפשר שסובר, שכיון שרבא אומר כי "שיתא אלפי פרסי הוי עלמא וסומכא דרקיע אלפא פרסי", והגמרא מסבירה שחדא גמרא וחדא סברא. וכיון שלרבא השיעור של עוביו של רקיע ושל הילוך החמה מהנץ החמה עד שקיעתה למדין א' מחבירו, לפיכך לגבי זה קורא הגמרא אליבא דרבא 'יום' מהנץ החמה עד שקיעתה.

אבל זהו דוקא כשהגמרא מסביר את דברי רבא, אבל אין זה שייך לדברי ר' יהודה. ולפיכך סובר רש"י שלר' יהודה הוי פירוש 'יום' מע"ה עד צאת הכוכבים.

אבל רבינו הזקן, סובר כהרמב"ם^מ ולא כרש"י.

ט. זלגבי הגירסא בפירוש המשניות להרמב"ם ברכות פ"א מ"א^ט, הרי יש בהספרי' של אגודת חב"ד צילום מכתב יד מפירוש המשניות להרמב"ם במקורו כלשון הערבי^י; וגם הרר"י קאפח מביא זה בהערה 20 בהערותיו לפירוש המשניות להרמב"ם, ובהערותיו לספר יד החזקה הל' ק"ש פ"א ציון ל"ב. ולפי מה שכותב שם (בהערותיו ליד החזקה ציון הנ"ל)^{נא}, והובא זה במק"א^{נב}, הרי הן התרגום הראשון, והן הגהת בית דוד שהובא בתום' חדשים אינם נכונים.

ותימה על הרר"י קאפח בעצמו, מדוע תרגם^{נב} "כשעה וחומש מן השעות השוות" (אפשר לומר שמה שכותב^{נד} "כשעה וחומש", ולא "שעה וחומש" בלא כף הדמיון, הוא משום שזהו קצת יותר משעה וחומש כנ"ל^{נח}). וגם אפשר שזהו משום שינוי המקומות שבין א"י למצרים), כיון שאין זה תרגומו האמיתי. ויש הפרש בין תרגומו בציון ל"ב הנ"ל ובין תרגומו לפירוש המשניות, שלפי תרגומו בפירוש המשניות אפשר לפרש שזהו שיה בכל הזמנים (מצד תרגום התיבות. אבל מובן שכיון שתולה הרמב"ם את זה^{נז} בסיבת "קרבת שטח הקיף (כנראה שצ"ל היקף) אור השמש", וזה משתנה מזמן לזמן בזמני השנה וכן ממקום למקום במקומות העולם). אבל לפי תרגומו בציון ל"ב הנ"ל, זהו בימי ניסן ותשרי אבל לא בשאר זמני השנה (ואולי כיון שלא מצא תרגום בלשון הקדש על תיבה הערבית. כי תרגומו בציון ל"ב הנ"ל הוא תרגום הענין ולא תרגום התיבות, כי אי אפשר להיות תרגום תיבה אחת שבלשון הערבי "ימי ניסן ותשרי" שמתרגם בציון ל"ב הנ"ל; ועל כן

והרי הם דומות למעשה לשעות השוות אף על פי שגם הם לכאורה זמניות הן; ואלה הזכיר בפירושו לפ"א ברכות הל' א, ולפיכך תרגמתי שם השעות השוות. "סאעאת אלסתי", הם השעות השוות שכל יממה כ"ד מהן.

נב לעיל ס' א (אות כב).

נג בפירוש המשניות ברכות פ"א מ"א.

נד הרמב"ם שם.

נה אות ג.

נו ענין עלות השחר.

מח כדלעיל שם.

מט דלעיל אות ג, שהח"י נקט כהגרסא "שעה וחומש זמניות" אבל אדה"ו אפשר שסובר שצ"ל כהגרסא

"שעה וחומש שוות".

נ ד' קופנהגן תשמ"ב, ע"י רבי סלימאן בן דוד ששון.

נא וז"ל: שלשה סוגי שעות מזכיר רבנו בפירושו למשנה:

"סאעאת זמאנייה", שעות זמניות. "סאעאת

אלאעטראל", והם שעות של ימי ניסן ותשרי שהיום והלילה

שווין, כך שהשעות שוות והיום י"ב מהן והלילה י"ב מהן,

כתבי סימן ב רש"מ

מד

תרגם "מן השעות השוות". אבל מכל מקום כיון שיש הפרש ביניהם כנ"ל, לא היה לו לתרגם "מן השעות השוות").

סימן ג סוף זמן ק"ש של שחרית

- א. קושיות הלחם שמים על מ"ש הרמב"ם שהשעות שהוזכרו בכל המשנה הן זמניות: דברי הזוהר, לשון התנא עד שלש שעות, שינה אינה תלויה בשעות זמניות, סעודת בני מלכים.
- ב. קושיות המור וקציעה על הרמב"ם: היא סברת עצמו ואינה בפוסקים שלפניו, הוכחה מקושיית הגמרא עה"פ חצות לילה אקום וקדמו עיני אשמורות, זמן סעודה בשעה רביעית.
- ג. קושיית הפני יהושע על הרמב"ם: דין טעות בשעות לענין עדות.
- ד. הכרעת היעב"ץ והפני יהושע להלכה.
- ה. יישוב קושיית הלחם שמים מדברי הזוהר.
- ו. גם להרמב"ם, רק השעות שזכרו במשנה הן זמניות, משא"כ במקומות אחרים בחז"ל יתכן והן שוות.
- ז. התלמוד סובר שהמשמרות הן בשעות זמניות, דלא כהזוהר.
- ח. דברי הפני יהושע על קושיית הגמרא "אי קסבר ג' משמרות הוי הלילה לימא עד ד' שעות".
- ט. בענין מ"ש הפני יהושע שהרמב"ם הוא היחידי שכתב שעות זמניות, הנה באמת כמה ראשונים כתבו כך, וכן הוא בברייתא, ומפורש בתנ"ך.
- י. על פי זה תתבאר קושיית הגמרא "אי קסבר ג' משמרות הוי הלילה לימא עד ד' שעות".
- יא. הרמב"ם ידע באלו שעות השתמשו בזמן הש"ס, או שהוכיח יסוד זה מסוגיית הגמרא בברכות.
- יב. יישוב קושיות הלחם שמים מלשון התנא, וממה ששינה אינה תלויה בשעות זמניות.
- יג. יישוב קושיית הלחם שמים מסעודת בני מלכים. בענין מ"ש המור וקציעה שזו סברת הרמב"ם ואינה בפוסקים שלפניו.
- יד. יישוב קושיית המור וקציעה מהגמרא עה"פ חצות לילה אקום וקדמו עיני אשמורות. ראיות מסוגיית הגמרא לשיטת הרמב"ם.
- טו. יישוב קושיית המור וקציעה מזמן סעודה בשעה רביעית.
- טז. יישוב קושיית הפני יהושע מדין טעות בשעות לענין עדות.

מו כתבי סימן ג רש"מ

א. בפרק קמא דברכות (ט, ב) דעת ר' יהושע דזמן ק"ש של שחרית הוא עד שלש שעות. וכתב הרמב"ם בפירוש המשניות, וז"ל: ודע שכל השעות שנזכרו בכל המשנה אינן אלא שעות זמניות.

ובספר לחם שמים^א הביא פירוש הרע"ב שסובר כהרמב"ם, וחולק על זה. וז"ל ספר לחם שמים בפרק קמא דברכות: עד שלש שעות, הרע"ב כתב כאן פירושו של הרמב"ם ז"ל בשעות הללו ושאמרו חז"ל בכל מקום, שהן זמניות לדעתו. ובוהר ויקהל (דקצ"ה ע"ב) משמע לי דלא כוותי'. ובאמת שקשה על דעת הר"מ, דהוה ל"י לתנא למינקט מילתא פסיקתא דהיינו שלישי היום. ואע"פ שהוא ז"ל כבר נשמר מזה קצת ורצה להבליעו בנעימת לשונו, אינו נוח לי מ"ש, ודוחק גדול הוא כנראה לכל. ועוד קשה לי מאד על פירושו זה במשנתנו, לפי שענין השינה בלתי נתלה בזמן, שבודאי שנת האדם הנמשך אחר הרגלו ומבקש לימודו, אינה משתנה בחילוף אורך וקוצר הימים והלילות, שאתה מוכרח לומר לפי פירוש הנ"ל בבני מלכים הישנים תמיד ג' שעות על היום, מקצרים שנתם הרבה בקיץ מבחורף. הדמיון, בימים ולילות שוין ישנים ט"ו שעות, ובלילי חורף הארוכים לפעמים מ"ח שעות או קרוב נמצאת שנתם קרוב לעשרים שעות (כי נחשוב רק שעת השכיבה שוה לכל האנשים שהיא בתחלת הלילה. ואולי בני מלכים מקדימין לשכב ולישן קודם שאר האנשים, ועל כל פנים אינם מתאחרים מהם בודאי), ובקיץ בהפך אינם ישנים כ"א החצי וקרוב לו וק"ל, וזה דבר תמוה מאד. וכ"מ מסעודתן של בני מלכים שהיא בתשעה שעות ביום עיין פסחים (דקו"ב ותענית דכה"ב ע"ש ברש"י [ד"ה שכן מצינו]) דמוכרח משם דגם שעות הקימה אינן זמניות. עכ"ל בספר לחם שמים.

ב. ובספר מור וקציעה סי' א' כתב על דעת הרמב"ם ז"ל בענין שעות זמניות "שהיא סברת עצמו, לא קבלה מרבתי, שכן אין אחד מפוסקי הלכות שלפניו זכר את זאת, ואין לה על מה להשען בו, וכן יש להוכיח עוד מן הגמרא, דרמינן קראי אהרדי דכתיב חצות לילה אקום וכתיב קדמו עיני אשמורות, ודחיק תלמודא לשנויי בכמה גווני, ואם איתא דיש שעות גדולות וקטנות, והכל לפי זמני השנה, לישני דעדיפא, ונימא האי קרא דכתיב חצות לילה אקום אינו סותר למ"ש קדמו עיני אשמורות, אלא הא בלילות שוות ואידך בלילות ארוכות דאיכא שני משמרות במחציתו של לילה, ולעולם בחצות האמיתי ה' קם, ויתקיימו שני מקראות הללו בידינו יפה באופן אחד, ומשום דאין מדת לילה שוה בכל זמן הלכך נקט תרי גווני, אלא על כרחך פסיקא ל"י לתלמודא שאין מדת לילה אלא י"ב שעות שוות לעולם".

ושם (בספר מור וקציעה) סי' תמ"ג מקשה עוד ממה דבשעה ד' זמן סעודה לכל היא ומשום זה איסור אכילת חמץ בערב פסח מתחיל מתחילת שעה חמישית. ולהרמב"ם זהו בשעות זמניות, "ובודאי אין ענין זמן סעודה ורעבונו של אדם נתלה בשעות זמניות, שהאצטומכא מרגשת תאוה ועיכול בשיעור ד' שעות שוות לעולם, ואינה מעכבת המאכל

א להיעב"ץ.

במעיים בקיץ יותר מבחורף. ואין לומר שזמן סעודה נמשך אחר העיכול, ואולי בקיץ מתאחר העיכול עד תשלום הזמן שחסר או מהלילה, ויתחייב מזה שנשלם או בארבע שעות גדולות, כי עם כל זה לא הונה, לפי ששיעור ד' השעות השוות הגדולות איך שיהיו בלתי משלים החסרון משעות הלילה וק"ל, וסעודת הלילה לעולם היא בצאת הכוכבים או קרוב לו, למר כדאית לי' ולמר כדאית לי' ריש ברכות. ועוד דמשמע שכל שעה רביעית היא זמן סעודה, וכן שעה ששית לת"ח, ולפי דעת הנ"ל יהא משך זמן סעודה בחורף רק החצי מבקיץ, וזה דבר שאינו, אדרבה אכילת חורף יתרה על של קיץ".

ג. **והפני יהושע**, בליקוטיו מהרב המחבר (הנדפס בכרך ג' הכולל חידושים על בבא קמא וכו') על ברכות דף ג' כתב, "דלאחר העיון בסוגיית ש"ס ופוסקים לא מצינו בשום דוכתא דכל היכא דקתני חשבון השעות היינו שעות זמניות. ועיקר דבר זה לא למדנו אלא מיסודו של הרמב"ם ז"ל, שכ"כ בפ"י המשנה דלקמן לענין ג' שעות דזמן קריאת שמע של שחרית, ונראה מבואר בדבריו דכללא כייל דכל היכא דקתני במתניתין ענין השעות היינו שעות זמניות כו'. מיהו בעיקר דברי הרמב"ם שכתב כלל זה ג"כ בר"פ היו בודקין, דלענין עדות א' אומר בג' וא' אומר בה' דתלינן בשעות היינו נמי בשעות זמניות, ולכאורה יש תימה גדולה בדבר זה, דמה סברא יש לומר בזה דמה שרגילין בני אדם לטעות יהא חילוק בין יום קצר ליום ארוך. ולישנא דמתני' התם בר"פ היו בודקין נמי לא משמע הכי, דהא קתני אחד אומר בה' ואחד אומר בשבע עדותן בטלה שבה' חמה במזרח וכו' חמה במערב, וא"כ לא שייך תו לחלק בין יום ארוך ליום קצר, שהרי דבר זה שתלו בחצות היום לעולם שוה בכל הזמנים. ומלבד זה יש לי לדקדק הרבה בענין זה, דבאמת הרמב"ם ז"ל גופא בהלכות דעות [טעות דמוכה וצ"ל עדות] פ"ב העתיק לשון המשנה דפרק היו בודקין כצורתה, ולא הזכיר כלל דבעינן שעות זמניות, ואי איתא דרמב"ם קאי לשיטתו בפירוש המשניות דברכות ובפרק היו בודקין דלעולם בעינן שעות זמניות, א"כ טפי ה"ל להזכיר הדבר הזה בחיבורו בהלכות סנהדרין כיון דאיירי לענין ד"ג, והיאך כתב בפשיטות היכא דעד א' אומר בשתי שעות ביום וא' אומר בג' עדותן קיימת שדרך העם לטעות בשעה אחת, והדבר ידוע שרוב העם אינם בקיאים לחלק יום ולילה לשעות זמניות, ואפי' הזריזין אינם יודעים לכוון בדבר זה חוץ מאצטגנינות. ועוד, כיון שהדבר ידוע שענין השעות זמניות אפי' ביום אחד יש בהן דבר והיפוכו, דאם בימים ארוכים שעות היום ארוכים יותר ושעות הלילה קצרות יותר, ואפילו אם אמרו העדים שהרג נפש או חלל שבת בלילה שהיא מלילות קצרות שיש לתלות בהם טעות העדות דקתני מתניתין עדותן בטילה, ואם הי' המעשה באותו יום לחודש ממש ביום יהא עדותן קיימת וקטלינן מספיקא, וכל זה דבר שאין הדעת סובלת, וכל כי האי לא ה"ל לרמב"ם לסתום אלא לפרש, אפי' במתניתין גופי' הוי שייך להקשות כן. לכן אף שאינו כדאי הי' נראה לי שהרמב"ם חזר בו בחבורו מדין זה, לכן לא הזכירו בהלכות עדות. מלבד מה

מח כתבי סימן ג רש"מ

שהארכתי בזה בחיבורי על התורה, דאף מה שאנו מחלקין היום לכ"ד שעות לא מצינו מפורש במקרא, דיותר הי' נראה מפשטי מקראות דיום ולילה אינן מתחלקות אלא לי"ב שעות, כיון שהדבר תלוי בחשבון י"ב מזלות (ועיין בתוס' פ"ב דר"ה דף י"א ע"ב ד"ה יום שמזל כימה, וכמו"כ בסוף מסכת ר"ה שהביאו שם כמה הגהות בשם רש"י ובשם רבינו שלמה ובספרי רומיים, ומשם תראה שדבר זה מחלוקת הקדמונים היא, ואין להאריך יותר). לכן נראה לפע"ד ברור כשמש דליתא להאי כללא דכ"ל הרמב"ם בענין שעות זמניות כו".

ד. **הובא** פה דברי היעב"ץ בספרו לחם שמים ובספרו מור וקציעה (בסי' א' ותמ"ג) בארוכה, בכדי שהקורא יראה את דבריו ברור. והמור וקציעה דיבר בזה בעוד מקומות, אלא שלא ראיתי הצורך להביאם. וכן הובא פה דברי הפני יהושע בארוכה. והצד השווה שבהם שהרבו להקשות על הרמב"ם.

אלא שלהלכה לא מלאו לבו של היעב"ץ לחלוק על הרמב"ם, וכמו שכתב בספרו לחם שמים שם, וז"ל: ואם אמנם ידעתי מיעוט ערכי כי קטונתי מלחוות דעי הלכה למעשה, ולא אעלה על לבי חס ושלוש לומר למעיין יקבל דעתי, כי למדה זו לא באתי. רק שמא יבוא ב"ד ויסמוך על הזוהר (וכמו שכתב שם היעב"ץ וז"ל: "ויצא לנו זמן ק"ש לשיטת הזוהר ע"פ הבנתנו, הוא לעולם נמשך עד שעה שהזוג מכה תשעה בארצנו, בין בקיץ בין בחורף") ע"פ הדרך הנזכר להחמיר, כגון בימות החורף לחוש לדבר לכתחלה. אכן בימות הקיץ ודאי שאין לזוז משיטתו של הר"מ ז"ל לחומרא. ואולי בדיעבד לא הפסיד ברכות עד ט"ו שעות כנו". וכן כתב אחר כך, שיש לחוש גם לדברי אותו זקן ומקובל מגאונים והקרוכים אליהם הוא הרב המובהק אורן של ישראל הרמב"ם ז"ל, ואולי הכא והכא לחומרא, וכן אריך.

והפני יהושע כתב להלכה לגבי זמן ק"ש, וז"ל: כיון שכל ענייני כאן אינו אלא לזמן ק"ש ותפלה, דק"ש תליא בזמן שכיבה וקימה ותפלה בזמן הקרבת קרבנות, א"כ אין צורך להאריך בזה כיון דכבר נהוג עלמא מר כי אתרי' ומר כי אתרי', ומכ"ש לפי מה שכתבנו דזמן ק"ש ותפלה אינן מן התורה אלא מדרבנן.

וזהו להלכה לגבי זמן ק"ש. אולם מצד קושייתיהם הם סוברים (לא להלכה) דלא כהרמב"ם (והפנ"י לגבי עדות סובר דהרמב"ם חזר. ולגבי ק"ש לא כתב דבר ברור אם הרמב"ם חזר מזה, ואם הוא (הפנ"י) סובר בעצם דלא כהרמב"ם בפיהמ"ש (כוונתי לא להלכה, דלהלכה כתב דמר כי אתרי' ומר כי אתרי'). אולם לגבי עדות סובר דלא כהרמב"ם בפיהמ"ש, אלא דסובר דגם הרמב"ם חזר בו, כנ"ל).

ה. **זלדעתם** (לא להלכה כנ"ל) השעות הם שעות שוות. אבל איך חושבים אותם, הנה הפנ"י לא גילה דעתו שם (בליקוטם מהמחבר). ואולי דעתו לגבי ק"ש

שנחשבים מעלות השחר, או מהתחלת זמן ק"ש שזהו קצת לאחר עלות השחר, או מהנץ החמה. ואולי דעתו כהיעב"ץ. אולם היעב"ץ גילה דעתו שסוף זמן ק"ש הוא כשהזוג מכה תשעה בארצנו, היינו שלעולם סוף זמן ק"ש הוא שלש שעות שוות קודם חצות היום^ד.

והנכון לבאר פה איך שדברי הרמב"ם הם נכונים, ואיך שכל הקושיות אין מהן דבר שישאר קושי' על הרמב"ם.

והנה הקושיא הראשונה שהקשה בספר לחם שמים, היא מ"ש היעב"ץ שם "ובוהר ויקהל משמע לי דלא כוותי"^ה. וכנראה שכולל בזה ב' ענינים:

א' דגם בש"ם הפירוש הוא בשעות שוות, וכמו שמוכיח מהקושיות האחרות שגם מהש"ם נראה כן, ע"כ אין שום מחלוקת בזה בין הש"ם והוהר, וע"כ גם בקושיא זו רצונו לומר כיון דבספר הוהר משמע דלא כהרמב"ם א"כ אין לעשות מחלוקת בין התלמוד והוהר, וגם בלי קושיות האחרות מוכח דלא כהרמב"ם.

ב' אפילו אי נימא דהש"ם סובר אחרת, עכ"פ לדעת הוהר הוי סוף זמן ק"ש בשעה שהזוג מכה תשעה. וכמו שכתב וז"ל: ויצא לנו זמן ק"ש לשיטת הוהר ע"פ הבנתנו הוא לעולם נמשך עד שעה שהזוג מכה תשעה בארצנו" (היינו כי הי' נהוג בארצנו להודיע השעות ע"י הכאת הזוג, ומנין ההכאות הוא כמנין השעות). ולכאורה הרי הקשה מקודם על הרמב"ם והוכיח שגם בהש"ם אי אפשר לומר אחרת, וא"כ מה זה דקאמר "לפי שיטת הוהר", ועל כרחין צריכים לאמר שכוונתו שגם אם מישוה לא ירצה לקבל הוכחותיו ולומר שגם בתלמוד צריכים לומר כן — עכ"פ כן הוא לפי שיטת הוהר.

אמנם:

א' יש מחלוקת בין התלמוד והוהר, כמ"ש באל"י רבה או"ח סי' א' סק"א ובאל"י זוטא סי' א' סק"ג.

ב' גם לשיטת הוהר הוי זמן ק"ש בשעות זמניות, כדמוכח מהמגן אברהם סי' א' סק"ד^ו וסי' רל"ג סק"ד^ט, כיון שהוהר לא מיירי לגבי זמן ק"ש אין לנו לעשות מחלוקת לגבי זמן

משמורה אחרונה סימנא למה לי יממא הוא, ע"כ, ואי להוהר לא קשה מידי, דבעינן סימנא לילות ארוכות. גם מאי פריך הש"ם כתיב חצות לילה אקום וכתוב קדמו עיני אשמורת, הא אף דקם בחצות דהיינו אחר ו' שעות מהתחלת הלילה מ"מ יש ב' משמורות עד היום כלילות ארוכות.

ז שם כתב ג"כ כדבריו הנ"ל באל"י רבה.

ח וז"ל: המקובלים האריכו בענין תפלת חצות .. ועיין בוהר ויקהל ע' שמ"ב דלעולם חשבינן הלילה ל"ב שעות הן בקיץ הן בחורף, אע"ג דלענין תפלה אינו כן כמ"ש סי' רל"ג.

ט וז"ל: שעות זמניות .. דלא כיש מי שכתב דלעולם חושבינן הלילה עד י"ב שעות ואח"כ מתחיל היום, דליתא דהא זמן מנחה מחצות היום ולמעלה וילפינן מבין הערכים משימנא התמה למערב וא"כ הוי באמצע היום

ד השעונים בזמן ההם נהגו באופן שבכל יום בחצות העמידו את השעון על השעה 12.

ה ז"ל הוהר שם: תלת סטרין אתפלג ליליא, בתריסר שעותי דהוו רשימין ביה. ואי אתוספן שעותי בליליא, אינון שעותי דמתוספאן דיממא אינון, ולא אתחשיבו מליליא בר תריסר דאינון דילה. ואינון תריסר אתפלגו לתלת סטרין, ותלת משריין דמלאכין קדישין אתפלגו באינון תלת סטרין. ו וז"ל: זמן חצות, דעת שערי ציון בשם הוהר דבין בקיץ דלילות קצרות ובין בחורף דלילות ארוכות מן י"ב שעות, זמן חצות אחר ו' שעות מהתחלת הלילה ממש .. ובספר דרך חכמה דף מ"ו נראה שהבין דמתחלת הלילה בזמן הקיץ איזה שעות קודם הלילה .. ולא דק .. ומ"מ נ"ל להוכיח מש"ם ריש ברכות דפלוג אוהר, וס"ל דחשבינן הלילה בין בקיץ בין בחורף לשעות זמניות, וחצות הוא ממש חצי הלילה לעולם. מדפריך אי סוף משמורת קחשיב סוף

ק"ש בין התלמוד והזהר. והמחלוקת ביניהם הוא רק לגבי חישוב המשמרות, דלהתלמוד גם המשמרות הן בשעות זמניות ולהזהר חשבון המשמרות הוא בשעות שוות. אבל השעות הנזכרות במשניות שע"ז כתב הרמב"ם שהן שעות זמניות, לא מצינו בזהר סתירה לזה (ולמותר לפרש שכוונתי פה, וגם בשאר מקומות הדומים לזה, היא בהענין דאיירינן ב', היינו בלשון הזהר שאליו כיוון היעב"ץ).

ו. זדהנה היעב"ץ הביא בספרו לחם שמים הג"ל הלשון "הרע"ב כתב כאן פירושו של הרמב"ם ז"ל בשעות הללו ושאמרו חז"ל בכל מקום שהן זמניות לדעתו".

והנה אפילו אם הי' הרמב"ם כותב לשון זה "שהשעות שאמרו חז"ל בכל מקום הן שעות זמניות", ג"כ לא הי' עליו קושי' מהזהר. כי אפילו אם נאמר שלהרמב"ם נתגלה ספר הזהר, אבל מ"מ אינו נכלל בלשון "שאמרו חז"ל בכל מקום" אם ישנם מאמרים בחז"ל שמפורט במקום שנזכרו השעות שהכוונה לשעות שוות ולא לזמניות, שהרי כיון ששם מפורש אחרת הרי הן יוצאים מהכלל הזה, כי הכלל הזה הוא לגבי שעות סתם שלא נתפרש במקומות שהוזכרו שכוונתן אחרת. וכיון שבזהר ויקהל (קצ"ה) מפורש שמיירי בשעות שוות, לא הי' בזה שום סתירה לדברי הרמב"ם אם הי' כותב לשון כזה.

אולם הרי היעב"ץ שינה בלשונו, כי הרמב"ם כתב הלשון שהמתרגמים תרגמוהו בלשון הקדש "ודע כי כל השעות הנזכרות בכל המשנה הם השעות הזמניות", זהו לשון התרגום של פירוש המשניות להרמב"ם הקודמי, ובתרגום של הרב קאפח הלשון הוא "ודע שכל השעות שנזכרו בכל המשנה אינן אלא שעות זמניות". והרי שניהם מעידים שהרמב"ם כתב זה על השעות הנזכרות במשנה, ולא על כל השעות שאמרו חז"ל. כי בודאי דעת הרמב"ם שבהרבה מקומות בחז"ל הכוונה לשעות שוות, כגון שעות המולדות והתקופות הנזכרות בתלמוד בכמה מקומות¹ ובפרקי דר"א² ועוד, הן שעות שוות. והנראה שגם בשעות דשצ"מ חנכ"ל הנזכרות בתלמוד³ ועוד⁴, סובר הרמב"ם שהן שעות שוות. אבל הן אינן נזכרות רק בברייתות או בלשון האמוראים שבגמרא, ולכן דייק הרמב"ם לכתוב הלשון "בכל המשנה", שבזה שולל את השעות שאינן נזכרות במשנה הגם שנזכרו בלשון חז"ל אין בהן כלל זה, ולפעמים הפירוש בשעות שנזכרו בלשון חז"ל חוץ מהמשנה ג"כ בשעות זמניות, ולפעמים בשעות שוות, וא"כ אין להקשות מהזהר על דברי הרמב"ם.

אלא שבספר לחם שמים ברכות פרק ה' הקשה מלשון המשנה ברכות פרק ה' משנה א' ששם כתוב שחסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת כו', וזהו לשון המשנה, אבל זוהי קושיא אחרת. ועכשיו איירינן בקושית היעב"ץ מלשון הזהר, ואחר שיבואו היתר

נגד תמידין תקנום ומסור ביריגו, הכל לפי המקום והאופן מהלך החמה.
 י ראש השנה כה, א. עירובין נ, א.
 יא פרק ו ופרק ז.
 יב ברכות נט, ב. שבת קכט, ב. שבת קנו, א.
 יג פרקי דרבי אליעזר שם.

ממש, וגם לרבנן שחרית עד חצות ממש ששוב אסור להקריב תמיד של שחר, ומונה לר"י עד ד' שעות והיינו שליש היום. ואע"ג שכתבתי בס' א' בשם הזהר שלענין חצות לילה חשבינן הלילה ל"ב שעות, שאני התם דלגבי הקב"ה לילה כיום יאיר ולכן חושב לעולם י"ב שעות לילה ואנחנו צריכים לכון העת שהוא רצון לפניו, אבל התפילות

כתבי סימן ג רש"מ נא

הקושיות הנ"ל מלחם שמים וממור וקציעה ומהפני יהושע שהוזכרו לעיל, יבואר^ד מה שאפשר לומר בהיתר קושיא זו.

ז. **אמנם**^{טו} לולא זאת שהתלמוד חולק על הזהר בשיעור אורך המשמרות, הי' קשה מה שמקשה הגמרא (ברכות ג' ע"א) על ר"א דקאמר דזמן ק"ש של ערבית הוא עד סוף האשמורה הראשונה: מאי קסבר ר' אליעזר, אי קסבר שלש משמרות הוי הלילה לימא עד ארבע שעות, ואי קסבר ארבע משמרות הוי הלילה לימא עד שלש שעות. והרי אם הי' סובר הגמרא שהמשמרות הן בשעות שוות כהזהר, ומאן דאמר שלש משמרות הוי הלילה כל משמרה היא ארבע שעות שוות ולמאן דאמר ארבע משמרות הוי הלילה כל משמרה היא שעות שוות, וא"כ הרי זמן ק"ש של ערבית הוא עד סוף ג' שעות שוות לר"א אי קסבר ר"א ד' משמרות הוי הלילה, ואי קסבר ג' משמרות הוי הלילה הוי זמן ק"ש של ערבית עד סוף ד' שעות שוות, ולא הי' אפשר לו לר"א לימא עד ג' שעות או עד ד' שעות, שהרי אז הי' הפירוש שעות זמניות ולא שוות, והרי אם אינו חולק על הזהר הרי דעתו לא לשעות זמניות.

ועם היות דמנא לו לר"א לידע אם יכניסו את מה שאמר במשנה^{טז}, אבל מה מקשה הגמרא, מאי אולמי' שעות ממשמרות כיון דאפשר לפרש בו גם על שעות זמניות. ועוד, מאי נפקא מינה אם הכניסו דבריו למשנה או לא, הלא התנאים דברו בלשון שהי' נהוג אצלם, אלא שהשינוי הוא במה המדובר, אם המדובר הוא בהנוגע למולדות תקופות ומזלות דשצ"ם חנכ"ל אז הכוונה לשעות שוות, ואם המדובר הוא להלכה בכדי שידע האדם הזמן בעשיית מצוה או בכדי לא לעשות איסור בזה דברו התנאים בשעות זמניות כאשר יבואר להלן. אולם כיון שלא נזכר במשנה לשון שעה בהנוגע למולדות תקופות ומזלות, ע"כ כתב הרמב"ם שכל השעות הנזכרות בכל המשנה הן שעות שוות. וא"כ אם הי' אומר ר"א דזמן ק"ש של ערבית הוא עד סוף שעה פלונית, הוי הפירוש בשעה זמנית, ואם נאמר שדעת ר"א במשמרות הוא כהזהר, א"כ דעתו בסוף זמן ק"ש של ערבית לשעות שוות.

אמנם כנ"ל, שהתלמוד חולק על הזהר וסובר שהמשמרות הן למאן דאמר ג' משמרות הוי הלילה ד' שעות זמניות, ולמ"ד ד' משמרות הוי הלילה זהו ג' שעות זמניות, ע"כ מקשה הגמרא מדוע נקט ר"א לשון משמרות, ולא לשון שעות.

ח. **אמנם** הפני יהושע מפרש קושיית הגמרא באופן אחר, היינו גם להרמב"ם הוא מפרשו באופן אחר. והמור וקציעה מפרשו באופן שיתאים לשיטתו דלא כהרמב"ם. אבל דבריהם אינם מובנים. וע"כ יפורש פה מדוע אין דברי הפני יהושע מובנים [ודברי המור וקציעה, שזהו מה שכתב בסי' א' בהמשך לקושייתו על הרמב"ם הנזכר לעיל

המשמרות), אלא בהכרח צריך להגיע גם לענין הא' שנתבאר שם (שיש מחלוקת בין התלמוד והזהר).
טז והרי רק בלשון המשנה שעות הן זמניות, כנ"ל אות ו.

יד לא הגיע לדינו.
טו בא לבאר, שלא סגי בענין הב' שנת"ל אות ה (שגם להזהר השעות הן זמניות, ואינו מדבר אלא לענין

נב כתבי סימן ג רש"מ

בתחלת אות ב', יפורשו מדוע אינם מובנים בהגיע היתר קושיית המו"ק בס' א' (הנוכח לעיל בתחילת אות ב')^[1].

וזהו לשון הפני יהושע (ברכות דף ג): "בגמרא מאי קסבר ר"א אי קסבר ג' משמרות הוי הלילה לימא עד ד' שעות. ואף דקי"ל כמ"ש הרמב"ם ושאר פוסקים דחשבינן שעות זמניות, היינו לפי האמת דמסקינן דאיכא משמרות בארעא, משא"כ לסברת המקשה דאכתי לא אסיק אדעתיה דאיכא משמרות בארעא, א"כ קשה שפיר, דתו לא מצינן למימר דחשבינן שעות זמניות, דא"כ לא הו"ל למיתני ולמיתלי בלשון אשמורת כיון שאין זמנו ניכר כמ"ש רש"י, ועיין בקו"א".

ולכאורה אינו מובן מאי קאמר. אבל אין להאריך לפרט מה שאינו מובן, כיון שהראה מקום לקו"א, וכנראה שכוונתו למה שכתוב בליקוטיו מהמחבר שבכרך ג' (הכולל חידושי על ב"ק וכו') הנ"ל, ולכן יובא מה שכתוב שם, ומה שנשאר אינו מובן לפי הכתוב שם.

והנה בליקוטיו מהרב המחבר (שבכרך ג' הנ"ל) על ברכות דף ג', כתב וז"ל: בפסקא עד סוף האשמורה הראשונה מאי קסבר ר"א כו' ליתני עד ג' שעות כו', וכתבתי בחידושי דע"כ דלסברת המקשה לענין ק"ש לא חשבינן שעות זמניות. ומה שהוצרכתי לכך, ולא הוי ניהא ליישב בפשיטות דאפילו למאי דחשבינן שעות זמניות גמי מקשה שפיר ליתני עד ג' שעות וממילא ידעינן דהיינו שעות זמניות כדאמרינן בכל דוכתין דמ"ש. אלא דבאמת לע"ד אחר העיון בסוגיית ש"ס ופוסקים לא מצינו בשום דוכתא דכל היכא דקתני חשבון השעות היינו שעות זמניות, ועיקר דבר זה לא למדנו אלא מיסודו של הרמב"ם ז"ל שכ"כ בפ' משנה דלקמן לענין ג' שעות דזמן ק"ש של שחרית, ונראה מבואר מדבריו דכללא כ"ל היכא דקתני במתניתין ענין השעות היינו שעות זמניות. וא"כ לפ"ז הי' נראה לפע"ד שטעם הרמב"ם ז"ל בזה היינו כיון דחזינן דזמן ק"ש של ערבית קתני עד האשמורה ראשונה דזימנין שהן ג' שעות וזימנין שהם ד' שעות לעולם שיעור שכיבה עד שלישי הלילה, אם כן לפ"ז ממילא משמע דהנך ג' שעות דקתני בספא דמתני' לענין ק"ש של שחרית הוי דומיא דזמן שכיבה, הכל לפי ערך יום ולילה. וכיון שכן תו לא מצינן למימר דהמקשה דהכא דקאמר וליתני עד ג' שעות היינו דאפ"ה ממילא הוי ידעינן דהיינו שעות זמניות, דמה"ת נימא הכי אי לא הוי תני בלשון אשמורה ראשונה. והוצרכתי לפרש בע"א".

ואינו מובן. אלא שמפני האריכות לא יבוארו כל הענינים שאינם מובנים, רק איזה מהענינים.

ט. בזה דקאמר שרק הרמב"ם הוא היחידי שכתב שעות זמניות, הרי הובא זה ג"כ בתוס' עירובין נ"ו ע"א ד"ה ואין.

ואם רצונו לומר לגבי ק"ש, הרי התרומת הדשן בתשובה א' כתב שראה בימי חרפו

כן בתוס' ברכות. ומהר"ר מיישטרלין כתב בשאלתו להמהרי"ל, הובא בשו"ת מהרי"ל סי' ק"נ"י (בדפוס האנווא סי' קס"א), שכן איתא בתוס' שאנץ ברכות (וכנראה שזהו מה שראה התרוה"ד בימי חרפו) לגבי תפלת שחרית. וכן מבואר בספר העבוד לר' אברהם בר חייא הנשיא מאמר הראשון שער העשירי (היינו עצם הענין דשעות זמניות, אבל אינו מדובר שם לגבי מאי נ"מ), וכמו שהבאתי במק"א¹ לענין עלות השחר. וכן הבאתי שם דכן הוא בכרייתא דשמואל הקטן, ובשו"ת מהרי"ל הובא כן בשם המדרש. ומפורש גם בתנ"ך בספר מלכים וישעי'.

דבכרייתא דשמואל הקטן איתא, וז"ל: "בראש המלה ובא לראש הקנה ק"פ ימים ק"פ לילה, ט"ו חיל לשעה ביום וכמו כן בלילה. בראש הסרטן ובא לו לראש הגדי ישוב (נ"א חשוב) יום קודם לילה, י"ח חיל לשעה ביום וי"ב חיל לשעה בלילה. בראש המלה ובא לו לראש הקנה מאזנים שויים. בראש הגדי ובא לראש הסרטן חלופיהן ג' חומשין בלילה וב' חומשין ביום". ויעויין שם בשבילי המאורות הפירוש. אבל לא פירש מהו "ישוב (נ"א חשוב) יום קודם לילה". ואולי צריך להיות "ירו (נ"א חרוב) יום קדם לילה", ופירושו דביום הולכת החמה רי"ו מעלות, אבל כיון שאין זו תיבה עם משמעות, לכן בנו"א כתוב "חרוב" שזהו תיבה ומספרה הוא רי"ו, ובלילה הולכת החמה קדם היינו קמ"ד מעלות.

והנוגע לענינינו הוא, דבראש הסרטן הוא י"ח חיל לשעה. ו"חיל" איתא בברכות (ל"ב ע"ב) שזהו אחד משלשים במזל, ובי"ב המזלות יש שלש מאות ושישים מעלות שזהו מהלך כ"ד שעות, ונמצא דהילוך שעה הוא ט"ו מעלות. שזהו בראש המלה, וכן בראש מאזנים, שאז הימים והלילות שוין. שע"ז אמר, שבראש המלה, היינו כשהחמה נמצאת בראש המלה שזהו תקופת ניסן, ובא לראש המאזנים, היינו שמתחלת לילך את הששה המזלות שמטלה עד מאזנים, אבל עדיין נמצאת בראש המלה היינו בתקופת ניסן, אז הולכת ק"פ מעלות ביום וק"פ מעלות בלילה. ונמצא שהולכת בשעה חלק אחד מי"ב מק"פ מעלות, שזהו ט"ו מעלות, וזהו שאומר ט"ו חיל לשעה, היינו שהשמש הולכת ט"ו מעלות סביב הארץ בשעה. ואם נאמר שכיון ש"חיל" הוא מלשון חיילות, וכמו שפירש רש"י בברכות שם "ראשי גייסות וחבורות חלוקות", וזהו הכוכבים הנמצאים במעלות המזל, אבל אין לקרוא את המעלות שבארץ בשם "חיל" – הוי הפירוש שק"פ מעלות השמים סוכבים כנגד כל מקום בארץ בימי ניסן ותשרי, ועל כל פנים כנגד מקומות הארץ שתחת המזלות; או שכל צבא השמים היינו כל הכוכבים נחלקים על ש"ס חלקים מקוטב לקוטב ונקרא כל הכוכבים הנמצאים בחלק אחד מש"ס בשם "חיל". ובתקופת ניסן סובב בכל שעה ט"ו חלקים מש"ס, היינו ט"ו מעלות. ובראש הסרטן, היינו בתקופת תמוז, סובב בכל שעה י"ח חיל, היינו ש"ח מעלות הלכו על המקום בארץ, היינו שעה זמניית שנתגדלה בשביל שנתגדל היום. כי שעה שזה היא העתקת מקום ברקיע מכנגד המקום שהי' נגדה מקודם בארץ ט"ו מעלות האורך בקירוב (היינו קצת יותר, משום שבימים השויים שהם של י"ב

¹ יח במהדורת מכון ירושלים הועברה השאלה לסי' קנב, יט לעיל סי' א.

נד כתבי סימן ג רש"מ

שעות שוות, הרי השמש נעתקה מתחלת היום עד סופו ממקומה בשמים קרוב לחצי מעלה לאחור, הרי כשהשמש הלכה סביב הארץ ק"פ מעלות האורך הרי נקודת הרקיע שבה היתה השמש בתחלת היום הלכה סביב הארץ קרוב לק"פ מעלות וחצי, וחלק א' מו"ב מזה נעתקה הנקודה שברקיע מהנקודה שבארץ שהיתה מקודם מכוונת כנגדה (בשעה). וביום ארוך שמתחלת היום עד סופו הוי העתקה של רי"ו מעלות, הוי העתקת שעה זמניית י"ח מעלות.

י. **זמפורש** בתנ"ך בספר מלכים וישעי' (מלכים ב' כ, מ"א. ישעי' לה, ה) במעלות הצל, שנתפרש בגמרא (סנהדרין צ"ו ע"א) ובתרגום ובמפרשים דמעלות הכוונה לשעות, שנסמנו בצל של שעון החמה. שבכלל השעות שעל שעון החמה הן שעות זמניות.

ולפי זה צריך ביאור מה שהרע"ב (ברכות פ"א מ"ב) כותב הטעם "וארבע שעות דנקט (בברכות פ"ד מ"א) לפי ששליש היום הוא ארבע שעות בזמן שהימים והלילות שוין" (וכן מקודם גבי שלש שעות כתב "עד סוף שעה שלישית שהוא רביעי היום בזמן שהימים והלילות שוים"), ולא כתב דנקט שעות של שעון החמה. וכנראה שלא הי' נפוץ בזמנו במקומו שהי' במקום כתיבת פירושו על משניות, שעון חמה העשוי לשעות זמניות (ואפשר לעשות גם שעון חמה לפי שעות בינוניות, אבל בכלל הוא עשוי בשעות זמניות). ואולם לפי הכתוב עשיית שעון חמה בכרייתא דשמואל הקטן, ובספרו של ר' אברהם בר חייה הנשיא (ועוד ספרים המבארים אופן שימוש שעון חמה), הוא לשעות זמניות.

ומבלי להאריך עוד בזה, וגם מבלי להאריך לפרט מה שקשה עוד בקטע זה של הפני" בפירוש פרכת הגמרא מאי קסבר ר' אליעזר, הרי הפירוש³ כיון דהגמרא חולק על הזהר, כמבואר בא"ר או"ח סי' א' סק"א כנ"ל, ובזמן הש"ס הרי השתמשו בשעות זמניות, הן ע"י ראיית מקום השמש ברקיע והן ע"י שעון חמה שזהו ע"י ראיית הצל. ומורי השעות שהיו בימי היעב"ץ והפני יהושע (ע"י משקלות ושלא לאות, או ע"י קפיצים ושערות^{3א}) לא הי' עדיין, וגם השימוש במורי שעות של מים ומלח וחול ונרות הי' נדיר, ע"כ כשהיו מדברים אודות שעות הי' זה שעות זמניות.

ורק בשעות המולדות והתקופות בהלכס האמצעי, והמזלות דשצ"מ חנכ"ל, שמבלי הבט באיזה מורי שעות משתמשים האנשים הרי חשבון התקופות והמולדות והמזלות דשצ"מ חנכ"ל הוא בשעות שוות, ע"כ בדבריו אודות תקופות ומולדות ומזלות דשצ"מ חנכ"ל הכוונה לשעות שוות. ובאם היו רוצים לידע מתי הוא על השעות שבמורי שעות שלהם, היו צריכים לחשוב ההפרש שבין שעות זמניות ובינוניות.

(וכבר ביאר אודות מים שעבר עליהם התקופה שאין לשתותם, איך לחשוב התקופות

³ זמניות, וכמו כן השעות הן זמניות. כא קפיץ בעובי שעה.

^{3א} הפירוש בשאלת הגמרא הוא, שהשאלה היא מכיון שהגמרא חולקת על הזהר וסוברת שהמשמרות הן

— בלבוש החור הלכות ר"ח^{כב}. אלא שבזמנו כבר השתמשו בשעות שוות, אבל חשבון השעות השוות הי' לא כבזמנו^{כג} (אלא שבזמנו הן הסכמיות ולא נכונות), וע"כ הסביר הלבוש שצריכים לחשוב השעות בדרך אחרת^{כד}. וכיון שבזמן הלבוש לא השתמשו בשעות כבזמנו, ע"כ לא נחית להפרש שיש בין שעות בינוניות אמיתיות^{כה} לשעות בינוניות אמציעיות^{כו}, וההפרש שביניהן הוא מועט לגבי ההפרש שבין שעות אלו ובין השעות שחשבו בזמן הלבוש. והעיקר, שהלבוש בא לשלול את החשבון שחשבו בזמן. אבל המהרי"ל בתשובה קנ"ב (ובדפוס האנווא קס"ג) מסתפק אם לחשב^{כז} בזמניות או בבינוניות. אמנם הצ"צ הראשון כותב (בתשובה י"ד) בספיקת המהרי"ל, כהלבוש^{כח}. ואפשר שהוכיח כן משאלת מהר"ר מיישמרלין להלבוש^{כט}. שהוא כותב שם אודות שעות זמניות, ואודות ב' מיני שעות בינוניות, א' כמו שכותב הלבוש שצריכים לחשוב^ל, אבל השני הוא באופן הפוך ממה שחשבו בזמן הלבוש, כי בזמן הלבוש חשבו השעות מתחלת הלילה, ואילו חשבוננו של מהר"ר מיישמרלין הוא מתחלת היום. אלא שאין כאן המקום להאריך בזה). אבל בדברים בשאר דברים, הרי כיון שהשתמשותם הי' בשעות זמניות, ע"כ דברו בשעות זמניות.

ומשמרות המלאכים, מוכח בתלמוד (כנ"ל בא"ר) שזהו ג"כ בשעות זמניות. כי התלמוד סובר כי גם אופן עבודת המלאכים תלוי לפי הילוך השמש. וכמו העת רצון שלמעלה ויחודים עליונים שבק"ש ותפלה מאיר למטה לכל מקום ומקום בזמנו הראוי לו (מהדורא תנינא דשו"ע כ"ק אדמו"ר הזקן סי' א' ס"ח), שזהו בשעות זמניות, כן הוא עבודת המלאכים בשעות הלילה שתלוי לפי הילוך השמש מתחת הקרקע, שבהילוך השמש שליש מעיגול מסיבת השמש שמאופק לאופק שמתחת הקרקע אז מתגלה לנו בזמן שלנו עבודת המלאכים שבזמן רוחני שלהם.

יא. אבל דעת הזהר הוא שאופן עבודת המלאכים המתגלה בזמן שלנו הוא שונה מאופן התגלות יחודים העליונים שבק"ש ותפלה בזמן שלנו. שגילוי יחודים עליונים דק"ש ותפלה הוא בשעות זמניות, ועבודת המלאכים הוא בשעות בינוניות.

וכיון שבתלמוד סובר כי אשמורה הראשונה הוא חלק מהלילה, שליש או רביע, ובלילות ארוכים האשמורה ג"כ ארוכה, והיא לעולם ג' שעות זמניות לחד מאן דאמר וד'

כב ס' תכה סעיף ח בסופו.
כג מנין השעות התחיל מחדש בכל יום בתחילת לילו.
כד לחשב את את שעת התקופה בשעות שוות מחצות היום האמיתי של אותו היום.

כה וי"ל: ג"ל תימא על שנהג העולם מן התקופה, למה אין אומרים כמו שפירש רש"י פרק כיצד מעברין גבי סוכב הרוח שמתמעט היום הציו בורחת מורחת וחציו בשקיעת מערבית. ולפי מה שאנו עושין שתקופת סבת ב' ומחצה ותשרי היא ב' צ"ל מה שנתקצר היום נתקצר כולו בסופו, לפיכך פירוש הנמרא שם מצ"א וי"ח לא יתכן . . או אם נאמר כאן כאשר פירשו התוספות משאנ"ן פ"ק דברכות על תפילת שחרית, שאינו מתחלק היום לפי סדר שצ"ם הנכ"ל. ל מחצות היום.

כו שמתחשבות בכל יום ע"פ חצות האמיתי שלו, שש שעות שוות לפניו ושש שעות שוות לאחריו (שלפי אופן חשבון זה הורה הלבוש לחשב את זמן התקופה).
כז שמתחשבות באופן קבוע על פי זמן חצות הממוצע, שש שעות שוות לפניו ושש שעות שוות לאחריו (שלפי אופן חשבון זה הן זמני המולדות והתקופות).
כז את שעות התקופה.

שעות זמניות לאורך מאן דאמר, וכיון דבזמן הש"ס הי' השימוש בשעות זמניות, ע"כ פריך הגמרא מאי קסבר ר"א, אי קסבר ג' משמרות הוי הלילה וא"כ הרי כל משמרה היא של ד' שעות זמניות, לימא עד ד' שעות דהיינו ד' שעות זמניות.

והרמב"ם ידע באיזה שעות השתמשו בזמן הש"ס, וע"כ קאמר שהשעות שבמשנה הן שעות זמניות.

ואפילו אם הרמב"ם נצרך ליסוד, הרי גמרא זו עצמה היסוד. דכיון שמוכח בגמרא דהמשמרות הן לפי אורך הלילה, מדקפריך בגמרא^א תחלת אשמורה ראשונה סימנא למה לי אורתא הוא וסוף משמרה אחרונה סימנא למה לי יממא הוא, ומתריך הגמרא דסימנא דסוף משמרה אחרונה הוא בשביל לידע זמן ק"ש (משיכיר להתוספות^ב, ולנץ החמה להמנחת כהן^ג), הרי מוכח מהגמרא דהמשמרות הן לפי אורך הלילה (ועוד מוכיח הא"ר הנ"ל מפרכת הש"ס הכתובים חצות לילה אקום וקדמו עיני אשמורות אהדדי, יעויין שם בהא"ר^ד); ומדפריך הגמרא אי קסבר ג' משמרות הוי הלילה לימא עד ד' שעות, מוכח דהשעות הנזכרות במשנה הן שעות זמניות.

ומפני האריכות אין להאריך יותר בהנוגע לקטע זה של הפנ"י.

יב. זמנה שמקשה הלחם שמים^ה דהוי לי' לתנא למינקט מילתא פסיקתא דהיינו שלישי היום, מה שכתב "שלישי היום" כנראה זהו פליטת הקולמוס, דזמן ק"ש הוא עד רביע היום. אבל כל זה לפי המורי שעות דזמן היעב"ץ, שהוא בשעות שוות, ע"כ הוי שעות זמניות מילתא דלא פסיקתא. אולם בזמן הש"ס שזוה הי' לשונם, א"כ הוי זה מילתא פסיקתא.

ומה שמקשה הלחם שמים שהשינה אינו נתלה בזמן, ומביא מיום הארוך י"ח שעות. הנה במקום חכמי המשנה והתלמוד (א"י ובבל), הי' אורך היום ביום הארוך קצת יותר מי"ד שעות. ובשאר מקומות העולם, הרי יש מקומות שאורך היום הוא יותר מי"ח שעות ועלות השחר הוא לאחר שמכה הזוג תשעה, ומתי יקראו הם ק"ש.

ועוד, לפי מה שהלחם שמים כותב דזמן שינה הוא משעה 6 ערב עד שעה 6 בקר ולבני מלכים משעה 6 ערב עד שעה 9 בקר, א"כ בלילות שצאת הכוכבים מוקדם משעה 6 ערב איך יכולים לצאת אז ידי חובת קר"ש, הרי זהו קודם זמן שינה וק"ש תלוי בזמן שכיבה; ובבקר מדוע אין לקרוא ק"ש קודם עלות השחר, הרי כבר משעה 6 הוא זמן קימה. וכימי הקיץ, מדוע אסור לקרוא ק"ש אחר שעה 6 ערב הרי זהו זמן שכיבה, ומדוע אין מניחים להם לילך לישון עד אחר צאת הכוכבים וממילא אי אפשר להם לישון אז, יניחו אותם לילך לישון ובמילא הרי זהו זמן שכיבה (אפילו אם נאמר דאם אין מניחים אותם לילך לישון אף שהנכרים שאינם במצות ק"ש הולכים לישון אין זהו זמן שינה, אבל

הלילה הן משקיעת החמה עד הנץ החמה).
 לד הובא לעיל הערה 219.
 לה כנ"ל אות א.

לא ברכות שם.
 לב שם ד"ה למאן.
 לג מכוא השמש מאמר שני פ"ט (לפי הכרעתו שמשמרות

מדוע אין מניחים אותם לילך לישון); ובבקר איך מותרים לקרא ק"ש אחר עלות השחר קודם שעה 6, הרי אין זה עדיין זמן קימה. ולר"א¹⁷ מדוע הוי אחר הנץ החמה אחר זמן ק"ש, כיון דימן קימה הוא בשעה 6.

ומה דקאמר דהבני מלכים אינם מתאחרים לילך לישון משאר בני אדם ואולי מקדימין, ומדוע, הרי כיון שקמים מאוחר מדוע ילכו לישון מוקדם. אדרבה, שאר העם בזמן ההוא היו הולכים לישון זמן מה אחר צאה"כ כיון דבלילה ה' חשוך ולא ה' אצלם אפילו "הבליץ-לאמפן"¹⁸ כמו שהי' בזמן היעב"ץ, ואור יחידי אפילו של שמן זית אינו מאיר כ"כ, ולהרבות בנרות לא ה' להם כ"כ ממון; אבל כלום חסר בבית המלך, וכיון שהמדובר גם במלכי עכו"ם וכלשון הגמרא (ברכות ד, א) שכל מלכי מזרח ומערב ישנים עד שלש שעות, הרי עסקו בתענוגות בני אדם ובמשתאות ועל דרך הפריצים שהיו ברוסי' ופולין, ולא ה' חסר להם נרות להאיר הבית בהרבה נרות. ואם מצד אורך הלילה קמו מאוחר ולא היו צריכים לילך לישון מוקדם, היו הולכים לישון ג"כ מאוחר. אבל הזרזות אצלם לקום מוקדם מצד עלות השחר או נץ החמה, לא ה' להם. אולם כשהשמש כבר הלך רובע חלק ההיקף שמאופק לאופק, אז קמו.

ובילקוט¹⁹ מוכח שמה שמרודך בלאדן עמד ממטתו בתשע שעות ביום, זהו לפי הילוך הצל. וזהו מהפסיקתא²⁰, ומובא ברש"י על אתר (גבי חזרת הצל דחזקי' שהובא לעיל).

יג. זמנה שמקשה הלחם שמים מסעודתו של בני מלכים, אם הקושיא מסעודתם²¹, הרי זה כעין הקושיא שבמור וקציעה סי' תמ"ג²² ויבואר שם²³; ואם מזמן הקימה²⁴, הרי מוכיח זה מצד סעודתן, ולקמן בקושיית המו"ק יבואר שהכוונה זמניות, כמו"כ הוא בזמן הקימה. וכנ"ל ממרודך בלאדן מה שהוא קם בתשע שעות זהו לפי צל החמה, כן מה שבני מלכים קמים בשלש שעות זהו לפי צל החמה.

מה שכתב במור וקציעה סי' א' על הרמב"ם שזהו סברת עצמו לא קבלה מרביתו, מנא לי', וכבר נתבאר²⁵ שזהו ברייתא מפורשת. עם היות שהברייתא אינה מדברת אודות ק"ש, אבל כנראה שהיעב"ץ מקשה על עצם הענין דשעות זמניות.

ומה שכתב שאין אחד מכותבי הלכות שלפניו כתב זאת, לא כל מה שנכתב נתגלה לנו, ואם לא נכתב אפשר להיות לו בקבלה על פה. והעיקר, שכן ה' חישוב השעות בזמן הש"ס כנ"ל. וכנראה שבזמן היעב"ץ במקומו לא ה' ידוע השתמשות שעון החמה. וקודם הרמב"ם כנראה שלא ה' הצורך להודיע זאת, כי כן ה' השתמשות השעות אז. רק מזמן לזמן התפשט יותר התפשטות השעות השוות והעדר השתמשות השעות הזמניות, עד שבזמן הרמב"ם שהי' השתמשות ב' מיני השעות הוצרך הרמב"ם לבאר באיזה שעות

לו במשנה ברכות פ"א מ"ב.
 לז מנורות נפט, שהפיצו אור זוהר.
 לח ילקוט שמעוני מלכים, רמז רמד.
 לט כמצויין בילקוט שם.
 מ ממה שזכר 'שעות' בזמן סעודתם, ובוודאי אינן זמניות.
 מא הובאה לעיל אות ב.
 מב להלן בתירוץ קושיות המור וקציעה (ראה אות טו).
 מג שזמן סעודתן מוכיח על זמן קימתן (שדרכן לשהות שש שעות מקימתן ואז לאכול).
 מד אות ט.

נח כתבי סימן ג רש"מ

מיידי במשנה. וכן התוספות שאנן הודיע זאת, אלא שנתגלה למהר"ר מיישטרלין ולהתרומת הדשן, ולנו עדיין לא נתגלה. ואולי גם קרה שלא נתגלה לנו פוסקי הלכות שלפני הרמב"ם. אמנם הלא כבר נתגלה ספרו של ר' אברהם בר חייא הנשיא, אם שלא כתב זה בתוך ספר של פסקי הלכות; ובפרט ברייתא דשמואל הקטן (והמהרי"ל מביא זאת מהמדרש^ט).

יד. **מָה** שמוכיח המור וקציעה מקושיית הגמרא דב' כתובים חצות לילה אקום וקדמו עיני אשמורות אהרדי, הלא הא"ר הנ"ל מוכיח מגמרא זו דהתלמוד חולק על הוזהר^ט, וא"כ הרי האשמורות הן חלקי הלילה היינו שעות זמניות, ולעולם מחצות לילה עד סוף הלילה ליכא רק אשמורה וחצי אפילו בלילות הארוכים, וע"כ מקשה הגמרא. וא"א לתרין כהמו"ק, כיון דלדעת הגמרא אין זה ב' משמורות.

ועוד, דדהע"ה הי' בארץ ישראל, ושם אורך הלילה בתקופת טבת קצת יותר מי"ד שעות. ולהא"ר הסובר דחצות לילה הוא שש שעות אחר התחלת הלילה^ט, נשאר שמונה שעות עד סוף הלילה. אולם להיעב"ץ שסובר שחצות לילה הוא באמצע הלילה ממש, נשאר רק קצת יותר משבע שעות עד סוף הלילה, ואין כאן ב' משמורות.

ואח"כ הביא המו"ק ב' ראיות להרמב"ם, ממה דפריך הגמרא סימנא למה לי לתחלת משמרה ראשונה ולסוף משמרה האחרונה, וכן מדקפריך תלמודא מאי קסבר ר"א אי קסבר ג' משמורות הוי הלילה לימא עד ד' שעות. וכבר הובאו הראיות לעיל^ט, ולא אאריך להביא לשוננו. אולם כיון שזהו קושיות על שיטתו, הוא מתרץ את זה שלא יקשה עליו.

הראי' מדפריך הגמרא סימנא למה לי, הוא מתרץ, כי המקשה הוא דטעי ומסקנא לא סלקא הכי. ואינו מובן, מנא לן לומר דגמרא הוא דקטעי. וגם מדוע במסקנא דחיק לתרוצי באופנים שונים, לימא אי בעית אימא תחלת משמרות קחשיב ואי בעית אימא סוף משמרות קחשיב, ומיידי בלילות ארוכות וקצרות דליכא סימנא. ומדלא תריץ הכי מוכח דגם במסקנא סובר התלמוד דלא כהוזהר. ועוד, הרי קאמר במסקנא דסוף משמרה אחרונה הוא למקרי ק"ש, והרי זהו דלא כהוזהר, שהרי בלילות ארוכות א"א למקרי ק"ש בסוף משמרה אחרונה, ובלילות קצרות הרי זהו אחר זמן ק"ש, דהרי ר"א לא תלי סוף זמן ק"ש שחרית בשעות אלא בנץ החמה, ובאם הנץ החמה הוי קודם שעה 6 הרי שעה 6 אחר זמן ק"ש.

ועל קושיית הגמרא אי קסבר ר"א שלש משמרות הוי הלילה לימא עד ארבע שעות^ט, מתרץ היעב"ץ דפרכת הגמרא הוא, כיון שלא נתנו חכמים דברייהם לשיעורין, א"כ איך קאמר עד סוף האשמורה הראשונה, הי' צריך לומר עד שלש שעות, והכוונה עד שלש

מז כנ"ל שם.

מח אות יא

מט שלכאורה יכלה הגמרא לתרץ שהמשמרות הן זמניות.

ומזה מוכח שגם השעות הן זמניות.

נ באם ארבע משמרות הוי הלילה.

מה וז"ל: אני ראיתי בנימוקים דמייתי ראייה מעמידת חמה

ליהושע דקחשיב תלמודא פרק אין מעמידין היום לי"ב

שעות, ואיתא במדרש אותו היום יום תקופת תמוז היה,

הביא ראייה דלעולם היום י"ב שעות.

מו כנ"ל הערה 219.

שעות שלאחר שש שעות שלאחר חצות היום, היינו 6 עד שעה תשע בערב. ואינו מובן, אם האנשים הולכים לישן עד שליש הלילה ועד אז סובר ר' אליעזר שקרוי ובשכבך, איך משום שיהי' זמן שוה יאמר זמן אחר. ועכ"פ הי' צריך לתרץ דהגמרא ידע שהולכים לישון עד שעה תשע, או שהגמרא ידע שפירוש אשמורות הוא כהזהר.

אולם^{נא} כבר נתבאר לעיל^{נג} שכיון שאז השתמשו בשעות זמניות, א"כ התנהגו בהליכתם לישון לפי שעות זמניות, ועם היות שבליילה אינו מאיר השמש, אבל מ"מ ידעו זאת מהכוכבים, ומן הלכנה בזמן שמאירה. וגם הרי ידעו בקיץ שהלילה קצרה ויאיר היום קודם, הודרו לילך לישון; ובחורף בידעם שהלילה ארוך לא הי' להם סיבה למהר לילך לישון, והתאחרו גם מזמן הליכתם לישון בלילות השוים.

[בהעקת לשון הלחם שמים והמור וקציעה והפני יהושע לא תקנתי את המעויות שבהם (רק באיזהו מקומן), והעקתי עם המעויות, כי אין זה נוגע להבנת הענין. מ"מ כדאי לתקן מה שכתב הלחם שמים ש"בימות הקיץ ודאי שאין לזוז משמתו של הר"מ ז"ל לחומרא, ואולי בדיעבד מ"מ לא הפסיד ברכות עד מ' שעות כנו", שצ"ל עד יו"ד שעות^{נד}. אלא שאפשר לפרש לא הפסיד ברכות עד זמנם שלפי השיטה דזמן ק"ש הוא עד מ' שעות^{נה}. אבל שאר החילופים מלשון זכר לנקבה ושאר טעויות אין זה מעניננו כאן].

טו. ולענין ד' שעות דזמן סעודה^{נו}, הרי האצטומכא מרגיש הרעבון בזמן שרגילים לאכול. ואפילו אי נימא שאין הילוך השמש פועל שינוי בזה^{נז}, אולם אינו מתחלף יום קצר במשך כ"ד שעות ליום ארוך. וכיון שחשבון השעות אצלם הי' לפי ראות מעמד החמה ברקיע, או לפי ראות אורך או קוצר צל החמה מהאילנות ומהבנינים, או לאיזה צד נוטה הצל, או לפי צל שעון חמה, שזהו בכלל לפי שעות זמניות, וא"כ הרי מיום אחד לחבירו משתנה זה על חלק קטן משעה, ותלוי לפי המקומות ולפי זמני השנה, וא"כ שבעבור איזה ימים ולפי שעות החמה שהן זמניות הלכו לאכול בחילוף מעט מלפי אופן השעות השוות; וזמן קטן כזה אינו משנה כל כך, כי מעת שמתאווים לאכול עד הליכה לאכול יכול להיות לפעמים איזה מינוטין, וזה משתנה לפעמים בפחות ויתר באיזה מינוטין.

אבל בכלל הלכו בזמן סעודה לפי שעון החמה. וכיון שהימים מתארכים ומזמן סעודה דיום זה עד זמן סעודה ביום הבא הוא כ"ד שעות ורבע מינוט או חצי מינוט זה שינוי משהו, ובא"י או בבבל הרי שינוי אורך יום אחד מחבירו לפעמים פחות ממינוט ולפעמים קצת יותר על 2 מינוטין, והשינוי שמתחלת היום עד חצות היום לגבי יום המחרת הוא החצי מזה, והשינוי בזמן סעודה שזהו בתחלת שעה רביעית הוא החצי מהחצי, וסוף זמן

נג שהרי קי"ל (ברכות י, ב. ש"ע או"ח סי' נח סע' ו) עד ארבע שעות לא הפסיד ברכות.

נד דהיינו שעה אחת שוה אחר שעה מ'.

נה ראיית המור וקציעה בס' תמוג, כדלעיל אות ב.

נו בזמני העיכול.

נא אליבא דאמת תירוץ היעב"ץ (כולל מה שהיה צריך לתרץ) אינו, כי הדבר ברור שזמן שכבה הוא ע"פ

שעות זמניות.

נב אות יב.

ס כתבי סימן ג רש"מ

סעודה שזהו שתי שעות קודם חצות היום זהו שלישי מהחצי, א"כ הרי כשמתארכים הימים נמשך מזמן סעודה לזמן סעודה יותר במשהו מכ"ד שעות, וכשמתקצרים הימים נמשך מזמן סעודה לזמן סעודה פחות במשהו מכ"ד שעות, וע"כ כיון שכבר באיזה ימים נתאחר זמן סעודתו, הרי הרעבון מתעורר אצלו אח"כ.

ועם היות שבאמצע ה' סעודת הערב^ט, אבל התלמידים חכמים שהי' סעודתם בשש^י אפשר שמשו"ז לא היו צריכים גם לאכול סעודת הערב שתי שעות אחר כל אדם, דתלוי זמני הסעודות לזמני הרגילות, כמו"כ בכל אדם אכלו בד' שעות לפי הרגילות. ועוד, שהריני^ט זמני סעודות הערב בימי הקיץ נתאחרו שהרי נתאחר זמן תפלת ערבית, ובזמן החורף ה' הסעודה קודם, שהרי זה תלוי בזמן סוף היום כדאי' בברכות^ט (מה שכתב "למר כדאית לי' ולמר כדאית לי" תמוה, וכי פליגי בזמן סעודת הערב, אלא פליגי בזמן ק"ש, אלא שיש שינויי סעודות בין סתם בני אדם ועני. ואולי רצונו לומר, כיון דאסור לאכול קודם ק"ש ותפלה, הרי כיון דנשתנה זמן ק"ש ממילא נשתנה זמן סעודתו). אולם זה תלוי גם בסעודת הבקר של אתמול^ט. שאם אדם מורגל לאכול סעודה ראשונה בזמן מסוים ביום, אין הפרש כ"כ כמה זמן יש אצלו ההפסק בין סעודה ראשונה לשני' ואם אוכל שני סעודות ביום או שלש סעודות ביום, כשמגיע מחר הזמן דסעודה ראשונה בערך הזמן שאכל אתמול ושלשום מתעורר אצלו הרעבון לאכול, ואם ישנה זמן סעודתו וירגיל כך איזה ימים ישתנה ג"כ הזמן שמתאוה לאכול.

וזהו אפילו אי נימא שאין להילוך החמה (רצוני לומר שינוי השעות זמניות שהן תלויין בהילוך החמה) פעולה על האדם. אבל אפשר שגם הילוך החמה פועל על האדם. אלא שמו"מ מי שרגיל לאכול לפי שעות השוות והרי ההפרש בין יום לחבירו^ט הוא מועט, ע"כ נקבע אצלו בשעות השוות, כי כשמרגיל עצמו לאכול איזה מינוטין בהקדם כך נקבע אצלו, ואח"כ כשמגיע ליום הקצר או הארוך ומחליף השינויים ג"כ נקבע אצלו. ע"כ בזמן שהשתמשו בשעון החמה ה' אורח חייהם זמן סעודתם ושתתם לפי שעות הזמניות, וכשמשתמשים בשעות השוות הרי זמן סעודה וזמן שינה הוא באופן אחר. וזהו שכתב מוח"ז הט"ז באו"ח סי' תמ"ג סק"ג להקשות על התרוה"ד^ט.

מז. קושיית הפני יהושע^ט מדוע יהי' טעות בני אדם בשעות זמניות ולא בשעות בינוניות,

סא ולכן העיקר הוא מה שיש כ"ד שעות כמעט במדויק משעודת הבוקר עד סעודת הבוקר שלאחריו, כבקמיע הקודם.

סב בענין שינוי השעות הזמניות.

סג וז"ל: גם מה שאמרו חכמים ד' זמן סעודה לכל היא, היינו גם כן לפי ענין היום, שאדם רגיל לאכול סעודתו בשליש היום כל יום לפי מה שהוא, כאשר היא מנהג בני אדם, שודאי זמן הסעודה של יום ארוך אינו שווה ליום קצר. סד הובאה לעיל אות ג.

נז וא"כ הן אמת שמשעודת הבוקר עד סעודת הבוקר שלאחריו הוא תמיד כ"ד שעות כמעט במדויק, אבל המרחק בין סעודת הערב לסעודת הבוקר נמצא משתנה הרבה בין תקופות השנה.

נח שבת י, א. פסחים יב, ב.

נט כלומר: גם להמור וקציעה יקשה, שהרי גם לשיטתו סעודת הערב אינה בשעה שזה.

ס ב, ב.

היא סברת התרומת הדשן תשובה קכ"א^{סח}, הובא בהגהת הרמ"א או"ח סי' תמ"ג^{סו}.

(וכנראה שכתרוה"ד זה יש הפרש איך שפירשו אותו הב"י הרמ"א ומוח"ז המ"ז והמור וקציעה^{סז}. דהב"י או"ח סי' תל"א^{סח} משוה את התרוה"ד להרמב"ם (ולהש"ך יו"ד סי' קפ"ד סק"ז^{סז}, אולי אפשר לומר שדעת הש"ך שמשוה את הרמב"ם להתרומת הדשן), ויעויין פרי מגדים סי' תמ"ג^{עב}; אולם הפרי חדש סי' תמ"ג פירש את הב"י באופן אחר^{עב}. והרמ"א ומוח"ז המ"ז והמור וקציעה, כל א' מהם כנראה פירש את התרומת הדשן באופן אחר. ולכן הקשה עליו מוח"ז המ"ז מה שהקשה^{עב}. אולם הפרי מגדים והיד אפרים נקטו שהמ"ז פירש את התרוה"ד כהרמ"א, ע"כ נדחקו לפרש את דברי המ"ז^{עב}. והמור וקציעה^{עב} פירש את התרוה"ד כפי דעת המור"ק עצמו בחשבון השעות^{עב}. אולם מהתרומת הדשן תשובה א'

זה הא דתנן אוכלין כל ד' ר"ל שליש היום בין שהיום קצר או ארוך, וכתב על זה שכן היא דעת תרומת הדשן. ואולי כיון הרב ז"ל לתשובה ראשונה (סימן א') שהביא סברת הרמב"ם בשם תוספות ובשם אחד מן הגדולים, אבל בסימן קכ"א שכתב דלעולם שרי לאכול עד ב' שעות קודם הצות מדאמרין בנמרא אדם טועה ב' שעות, משמע דסבירא ליה להקל. על דרך משל הרי שהיה היום ארוך של מ"ז שעות, לדעת הרמב"ם אינו רשאי לאכול אלא עד ה' שעות ושליש שעה, ולדעת תרומת הדשן יכול לאכול עד ו' שעות. עב מאחר שפירש בתרוה"ד שלא כהרמ"א, וכדלהלן בסמוך.

ז"ל המ"ז: איתא בת"ה .. אין לאסור לעולם רק ב' שעות קודם הצות כדמוכח התם כו' עכ"ל. משמע מדבריו דב' שעות שלנו קאמר, דהיינו שאנו הושבים השעה שלנו א' מן חלק כ"ד ביום ולילה. וקשה ע"ז דא"כ הך ששינוי אוכלין כל ד' היינו ג"כ שעות שלנו, וכי כתיבי שעות באורייתא דניחל בתריהו. אלא ודאי דהשעות הם זמניות וכמ"ש בדיעה ראשונה והיא דעת הרמב"ם. וזה מוכח מאד, דהא איסור חמץ ושחיטת פסח שייכים זה לזה, כמאמר הכתוב לא תשחט על חמץ דם זבח, ושחיטת הפסח תלוי בענין היום כדאי' ר"פ תמיד נשחט דאמר' בע"פ גשחט התמיד בו' ומחצה מפרש רבא דמצותו תמיד משינוי צללי ערב דמתחיל שמשא לערב כו', הרי מבואר דבחר היום אוליגן. וכיון דהוה הצות היום ע"פ השמש קרוי' ו' שעות, דאנן חשבי' כל יום א' ארוך וא' קצר ל"ב שעות, ואותן שעות אמרו עליהם חכמים אוכלין כל ד'. ודברי הת"ה הם תמוהים מאוד דתלה האיסור בשעות שלנו, וזה ודאי אינו .. ולמה נתן התנא שיעור אכילה עד ד' שעות ותו לא, טפי היה לו לומר ג"כ עד ב' שעות קודם הצות דהיה דבר שוה בכל הזמנים. עכ"ל.

עג מדי כוונת הטענה "וכי כתיבי שעות באורייתא"; ואיך מוכח מאיסור חמץ דאורייתא בחצות לשעות שהוסיפו חז"ל.

עד שכתב בתוך דבריו בזה"ל: מש"כ עוד הרב הגו' (המ"ז) להוכיח ממה שנתן התנא שיעור אכילה עד ד' שעות דמפי היה לו לומר עד ב' שעות קודם הצות. במ"כ הרב זה דבר בטל, שכן דרך התנא בכל מקום לחשוב השעות מתחלת היום (שנחשב לעולם משש שעות שאחר הצות לילה ושקודם הצות היום, כמ"ש בלחם שמים באריכות ולעיל בסימנין הג"ל), ומה לו להאריך בלשון לומר

סה וז"ל: שאלה. הא דקו"ל כרבי יודא אוכלים כל ארבע ולא יותר, בשנת העיבור שהיום מאריך בנבוליגו, שבסוף ארבע עדיין כמו ג' שעות עד הצות, עד אימת שרי לאכול חמץ, עד ב' שעות קודם הצות לעולם, או נימא דכי שלימא להו ד' שעות מתחילת היום לעולם אסור באכילת חמץ. תשובה. יראה מתוך ההלכה דלעולם שרי לאכול עד ב' שעות קודם הצות. ואף על גב דמסיק רבא דמעמא דרבי יודא גזירה משום יום המעונן וארבע זמן פעודה לכל היא, ולהך שינוי נובל לומר דלעולם אפילו בימים הארוכים זמן פעודה היא בארבע מתחילת היום, לאחר ד' שלים ליה זמן פעודה, ויש כאן לגזור משום יום המעונן, מ"מ הואיל ולשינויא קמא דאדם טועה ב' שעות אין לאסור לעולם רק ב' שעות קודם הצות כדמוכח התם, אף על גב דמסיק בשינויא אחרינא, אגופא דגזירה דאינה אלא ב' שעות קודם הצות לא הדר.

סז וז"ל: ובשנת העיבור שהיום ארוך אלו הארבע שעות לפי ענין היום, ומותר לאכול חמץ עד שליש היום (רמב"ם בפירוש המשנה ריש ברכות ומהר"ו), וי"א עד ב' שעות קודם הצות (תה"ד סי' קכ"א).

סז והם ארבעה פירושים שונים, כפי שהולך ומבאר. סח וז"ל: ודע שכתב הרמב"ם בפירוש המשנה פרק קמא דברכות אמאי דתנן וגומרה עד שלש שעות, שכל השעות הנזכרות בכל המשנה הן השעות הזמניות, וענין הזמניות הם השעות שיש מהם שתיים עשר שעות ביום ושתיים עשר שעות בלילה, ומה שאמר עד שלש שעות כאילו אמר עד כלות רביע היום, אחד שיהיה היום יום תקופת תמוז או יום תקופת טבת. עכ"ל. ולפי זה, כששינוי אוכלין כל ארבע, היינו לומר שאוכלין עד שליש היום בין שהשנה פשוטה שהיום קצר בין שהשנה מעוברת שהיום ארוך. וכן היא דעת בעל תרומת הדשן. עכ"ל.

סט שנראה מדבריו שישעות זמניות' שהוכרו לענין קריאת שמע, פירושן שעות שוות (ראה שו"ע אדה"ז שם קו"א ג).

ע משבצות והב ס"ק ג, וז"ל: הב"י כתב תרומת הדשן כהרמב"ם סבירא ליה דשעות זמניות הן היום ארוך או קצר, כדיעה א' כאן. וא"כ צריך לומר דהתרומת הדשן הכי קאמר, דעד ב' שעות קודם הצות היינו זמניות, לאפוקי דלא נימא דכי שלימו ד' שעות מעוננות אסור.

עא וז"ל: הב"י הביא בסימן תל"א בשם הרמב"ם דכל שעות המוכרות בדברי חכמים הם שעות זמניות, ולפי

סב כתבי סימן ג רש"מ

מוכח דפ'ג המנחה לפי חשבון שעות שוות מאוחר מפ'ג המנחה לפי חשבון שעות זמניות בימים הארוכים^ט, ולדעת המו"ק הוא בהיפך, הרי שאין דעת התה"ד כהמו"ק. וכנראה שמוח"ז המ"ז פירש את התרוה"ד שלגבי ערב פסח סובר כהיש מי שכתב שהביא המגן אברהם בס' רל"ג^ט, ולפ"ז מובן קושיות מוח"ז המ"ז על התרוה"ד. אלא שאין פה המקום להאריך).

וכבר פירש מוח"ז המ"ז (או"ח סי' תמ"ג סק"ג) שהטעות הוא בשעות זמניות.

(אלא שהוא שולל לגמרי את התרוה"ד^ט (ואפשר כנ"ל שהוא פירש את התרוה"ד באופן אחר. וזה שכתב מוח"ז המ"ז שהתרוה"ד מייירי "בשעות שלגו", לא בא לומר רק שהשעות הן שוות, אלא גם שחשבון מספר השעות הן לפי שעות שלנו. וכנראה שאצל המ"ז^ט ה' חשבון השעות כהמג"א סי' א' סק"ד^ט. אלא שהמג"א סובר שכן חושבין לגבי משמרות וחצות, והיש מי שכתב שבס' רל"ג מג"א סק"ד סובר כן לכל מילי. ומוח"ז המ"ז פירש שהתרוה"ד סובר כן לגבי ערב פסח אבל לא לשאר מילי^א). והמג"א^ב מקיל לגבי מכירת חמץ בהפסד מרובה, וכן פסק כ"ק אדמוה"ז בס' תמ"ג^ט).

אלא שבמור וקציעה^ט הקשה ע"ז^ט. וזהו משום שמשוה זמן הש"ס לזמנו באופן חשבון השעות. אבל כנ"ל^ט, שבזמן הש"ס חשבו בשעות זמניות, ועל כן גם הטעות ה' בשעות זמניות.

המשך יבוא אי"ה^ט.

פא כדמוכח מדבריו בתשובה א לענין פ'ג המנחה, כנ"ל.
פב סי' תמג סק"ג.
פג סעף ד.
פד סי' תמג.
פה על סברת המ"ז, שהטעות הוא בשעות זמניות. וז"ל המור וקציעה: מש"כ (המ"ז) עוד הוכחה משום דאיסור חמץ ושחיטת פסח תלויין זה בזה. אומר אני מה בכך, מכל מקום שתי שעות הללו דהרחקה אינן אלא מחמת טעות דשתי שעות (והן אינן תלויות בשחיטת הקרבן, שהוא אחר חצות היום), ובאמת גם בזמן של שתי שעות שוות אין אדם טועה. ותרע שזה מוכרח, שהרי אפילו בפחות מזה אינו טועה לדעת הר"מ שבימות החורף היום קטן מאד ושעותיו הזמניות קצרות הרבה מהשעות, וכלל הוא דלעולם אין אדם טועה בשתי שעות, כדקיי"ל נמי לענין דיני נפשות בכל עת וזמן ובכל מקום ומדינה שיהיה. וא"כ לדעת המ"ז שנמשך אחר שמתו של הרמב"ם בשעות שאמרו שהן זמניות, ודאי הרבר מוכרח שאין אדם טועה אפילו בפחות משתי שעות השוות כו' (ובאמת שהיא דעה זרה ביחוד מצד זה). ולכן דעת הת"ה יותר נראית כענין השתי שעות שאמרו שאין אדם עשוי לטעות בהן, ששעור אחד להן לעולם, ולא ניתנו לשיעורין חלוקין.
פו אות י ואילך.
פז לא הניע לדיניו.

שתי שעות קודם חצות, שפת יתר ואריכות בלי טעם, ואינו נאה לתנא.
עה כנ"ל אות ג, ששעות היום מתחילות שש שעות שוות לפני חצות.
עו וז"ל: שאלה. ברוב הקהילות נוהגין בימים ארוכים בימי הקיץ לקרות ק"ש של ערבית ולהתפלל תפלת ערבית ג' או ד' שעות לפני צאת הכוכבים, אם יש שום ישוב או טעם למנהג זה, כי גם הרבה ת"ח עם ההמון עם במנהג זה. תשובה. דאין בדינו כלל למצוא ישוב וטעם למה שנהגו להקדים כ"כ זמן גדול ג' או ד' שעות. דהא דכתב ר"ת דמפ'ג המנחה ואילך חשוב לילה .. מ"מ זמן זה אינו אלא שעה ורביע קודם צ"ה, אבל מנין לנו להקדים כ"כ. ובימי חורפי ראיתי בתוספות בברכות בפרק קמא, דיש רוצין לומר דבימי הקיץ שהימים מאריכין אגן מחשבינן שעות הלילות לשעות קטנות ושעות היום לשעות גדולות .. ולפי חילוק זה היה ליישב אם באנו להקדים יותר משעה ורביע לפי אורך הימים .. ועד כאן לא יישבנו אפילו ב' שעות קודם הלילה, כ"ש שלשה או ארבעה. ע"כ נראה דאין ליישב כלל.
עז לענין זמני תפלת מנחה. וז"ל: דלא כיש מי שכתב דלעולם חושבין הלילה עד י"ב שעות ואח"כ מתחיל היום כו'.
עח שאין מקום כלל לנקוט שהשיעור בשעות שוות.
עט כלומר: בזמנו ובמקומו של המ"ז.
פ הובא לעיל הערה 221.